T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

FRANSIZ İHTİLALİ'NİN OSMANLI'DA MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİNE ETKİSİ: OSMANLI AYDINLARI ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FURKAN CAN DÖYMAZ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ RIZA SAVAŞ

EKİM 2025

BİTLİS

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

FRANSIZ İHTİLALİ'NİN OSMANLI'DA MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİNE ETKİSİ: OSMANLI AYDINLARI ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FURKAN CAN DÖYMAZ

ORCID: 0000-0002-6231-9936

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ RIZA SAVAŞ

EKİM 2025

BİTLİS

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASIETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum "**Fransız İhtilali'nin Osmanlı'da Milliyetçilik Düşüncesinin Gelişimine Etkisi: Osmanlı Aydınları Örneği**" başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 10/10/2025

Furkan Can DÖYMAZ

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Fransız İhtilali'nin Osmanlı'da Milliyetçilik Düşüncesinin Gelişimine Etkisi: Osmanlı Aydınları Örneği” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. 10/10/2025

Tezi Hazırlayan	**Danışman**
Furkan Can DÖYMAZ	**Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza SAVAŞ**

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Veysel ERAT

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı öğrencisi Furkan Can DÖYMAZ tarafından hazırlanan **"Fransız İhtilali'nin Osmanlı'da Milliyetçilik Düşüncesinin Gelişimine Etkisi Osmanlı Aydınları Örneği"** adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma …/...../2025 tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği ile kabulüne karar verilmiştir.

JÜRİ: **İMZA**

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza SAVAŞ
(Bitlis Eren Üniversitesi) ……...

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SEVİNÇ
(Bitlis Eren Üniversitesi) ……...

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ZABUN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi) ……...

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun …… tarih ve …… sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

…./…../2025

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Enstitü Müdür

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

FRANSIZ İHTİLALİ'NİN OSMANLI'DA MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİNE ETKİSİ: OSMANLI AYDINLARI ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Furkan Can DÖYMAZ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza SAVAŞ

Ekim 2025

ÖZET

Bu çalışma, 1789 Fransız Devrimi'nin Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik düşüncesinin doğuşunu ve aydınlara nasıl etki ettiğini ele almaktadır. Devrimle birlikte yaygınlaşan özgürlük, eşitlik ve halk egemenliği gibi kavramlar, Osmanlı'nın çok uluslu yapısını derinden etkileyerek hem entelektüel camiada hem de devletin siyasal yapısında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Tez kapsamında, Fransız Devrimi'nin Avrupa'daki ve özelde Osmanlı'daki ideolojik yankıları tarihsel bir çerçevede incelenmiştir. Aydınlanma döneminin önemli düşünürleri olan Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Diderot ve Condorcet'nin fikirlerinin Osmanlı aydınları üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Milliyetçilik kavramının teorik temelleri, çeşitleri ve Osmanlı bağlamında nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur. Osmanlı'nın Fransız Devrimi'ne verdiği tepki; reform hareketleri, Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti, öncü liderler, yayınlar ve örgütlenmeler çerçevesinde değerlendirilmiş; bu akımların II. Meşrutiyet sonrasındaki milliyetçilik politikaları üzerindeki etkileri sorgulanmıştır.

Çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak tarihsel belgeler üzerinden yürütülmüş; belge çözümlemesi ve karşılaştırmalı analiz teknikleriyle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fransız İhtilali, Osmanlı Devleti, Milliyetçilik, Aydınlanma, Jön Türkler.

Republic of Türkiye

Bitlis Eren University Graduate School

Department of Public Administration

THE IMPACT OF THE FRENCH REVOLUTION ON THE DEVELOPMENT OF NATIONALISM IN THE OTTOMAN EMPIRE: THE EXAMPLE OF OTTOMAN INTELLECTUALS

Master's Thesis

Furkan Can DÖYMAZ

Supervisor: Dr. Lecturer Ali Rıza SAVAŞ

October 2025

ABSTRACT

This thesis examines the impact of the 1789 French Revolution on the development of nationalist thought in the Ottoman Empire. The revolution introduced the principles of liberty, equality, and popular sovereignty, which posed a direct challenge to the Ottoman Empire's multi-ethnic and multi-religious structure. These ideas significantly influenced both the intellectual landscape of Ottoman thinkers and the administrative strategies of the state. The study contextualizes the ideological effects of the French Revolution within Europe and the Ottoman realm. It analyzes the philosophical contributions of Enlightenment thinkers such as Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Diderot, and Condorcet, and explores their reception among Ottoman intellectuals. The concept of nationalism is discussed from a theoretical perspective, including its types and historical evolution, with particular attention to how it manifested in the Ottoman context. The thesis further evaluates the Ottoman response to the revolution, focusing on reform efforts, the Young Turks, the Committee of Union and Progress, influential leaders, publications, and organizations. It assesses how revolutionary ideas shaped nationalist movements, especially during and after the Second Constitutional Era.

Conducted through qualitative research and historical analysis, the study uses primary and secondary sources, employing document analysis and comparative methods.

Keywords: French Revolution, Ottoman Empire, Nationalism, Enlightenment, Young Turks.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında her daim yanımda olan, manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli annem Şafak Döymaz'a ve babam Niyazi Döymaz'a sonsuz teşekkür ederim. Tez sürecinde bilgi, deneyim ve rehberliğiyle yolumu aydınlatan, desteğini her zaman hissettiren değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza Savaş'a teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez çalışmam süresince anlayışları ve destekleriyle katkı sağlayan değerli mesai arkadaşlarım, Ahmethan Yıldırak, Kenan Can, Yasin Yelekin ve Tuğba Kaser'e içten teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET I
ABSTRACT II
TEŞEKKÜR III
İÇİNDEKİLER IV
GİRİŞ 1
I. Araştırmanın Amacı 2
II. Araştırmanın Önemi 3
III. Yöntem 3

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK KAVRAMI

1.1 Siyaset Bilimi Kavramı Olarak Milliyetçilik 1
1.2 Milliyetçilik Kavramının Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi 6
1.3 Milliyetçilik Türleri 10
1.3.1 Liberal Milliyetçilik 12
1.3.2 Yayılmacı Milliyetçilik 14
1.3.3 Muhafazakâr Milliyetçilik 15
1.3.4 Sosyalist Milliyetçilik 17
1.3.5 Antiemperyalist Milliyetçilik 19
1.3.6 Resmi Milliyetçilik 20

İKİNCİ BÖLÜM

FRANSIZ İHTİLALİ: TARİHSEL ARKA PLAN

2.1 Fransız İhtilalinin Nedenleri ve Sonuçları 22
2.2 Aydınlanma Düşünürlerinin İhtilale Etkisi 27
2.2.1 Voltaire (1694-1778) 28
2.2.2 Jean Jacques Rousseau (1712-1778) 30
2.2.3 Condorcet 33
2.2.4 Montesquieu (1689-1755) 35
2.2.5 Denis Diderot 37
2.3 İhtilalin Avrupa Üzerindeki Etkisi ve Yurttaşlık Haklarının Doğuşu 39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FRANSIZ İHTLALİ'NİN OSMANLI'DA MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİNE ETKİSİ

3.1 III. Selim Döneminde Osmanlı Devleti'nin Fransız İhtilali'ne Yaklaşımı 46
3.2 Osmanlı'da Milliyetçilik Öncesi Toplumun Düşünce Yapısı 48

3.3 İkinci Meşrutiyet ve Sonrasında Milliyetçi Düşüncenin Çıkışı 50
3.4 Jön Türkler ve Siyasi Fikirleri 53
3.5 Milliyetçi Yayınlar: Gazete ve Dergilerle Fikir Dağılımı 59
3.5.1 Gazeteler 60
3.5.2 Dergiler 61
3.6 Milliyetçilik Ekseni Etrafında Kurumsal Örgütlenmeler 63
3.7 Osmanlı Aydınının Fransız İhtilaline Bakışı 66
3.7.1 Halet Efendi Üzerinden Osmanlı Diplomasi Anlayışı 68
3.7.2 Halil Nuri Bey ve Tarihsel Gözlemci Tutum 73
3.7.3 Ahmed Cevdet Paşa ile Muhafazakâr Reformist Yaklaşım 75
3.7.4 Namık Kemal ve Meşrutiyet Temelli Milliyetçilik 76
3.7.5 Ahmet Rasim'in Pratik İzlenimleri ve Toplumsal Dönüşümler 79
3.7.6 Yusuf Akçura: Fikirsel Harita ve Stratejik Dönüşümler 80
SONUÇ 84
KAYNAKLAR 87

GİRİŞ

Fransız Devrimi, yalnızca bir rejim değişikliğinden ibaret olmayıp, modern toplumların siyasal ve toplumsal temellerini köklü biçimde dönüştüren tarihsel bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. 1789 yılında başlayan bu devrimci süreç, Avrupa başta olmak üzere küresel ölçekte derin etkiler yaratmış; özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri doğrultusunda yeni bir toplumsal ve siyasal düzenin inşasına öncülük etmiştir. Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle, mutlak monarşi anlayışı ciddi biçimde sarsılmış; halk egemenliği ve yurttaşlık gibi kavramlar siyasal düşünce alanında yeni bir paradigma oluşturmuştur. Fransız Devrimi, hukuk sisteminden yönetim anlayışına kadar birçok alanda radikal dönüşümlere zemin hazırlamış ve bu etkiler, Fransa sınırlarını aşarak geniş bir coğrafyada hissedilmiştir. Avrupa'da feodal yapının çözülmesini hızlandıran bu devrim, mutlak monarşiler açısından bir tehdit olarak algılanmış olsa da modernleşme süreci ile ulus-devlet oluşumlarına yönelik önemli bir temel teşkil etmiştir.

Bu devrim yalnızca Fransa sınırları içerisinde kalmamış, aynı zamanda Avrupa'daki monarşik rejimlerin sorgulanmasına ve ulus-devlet düşüncesinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Devrimin beraberinde getirdiği köklü dönüşümler, halk hareketlerini tetiklemiş; hukuk sistemlerinde ve yönetim anlayışlarında derin değişimlere yol açmıştır. Ancak bu devrimci dalganın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi, diğer Avrupa devletlerinden farklı bir seyir izlemiş; özellikle milliyetçilik düşüncesinin yayılmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Geleneksel bir yönetim anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti, Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı ideolojik dönüşümlere karşı dikkatli ve temkinli bir yaklaşım benimsemek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda, imparatorluk sınırları içerisindeki etnik ve dini azınlıklar, milliyetçilik fikrinden etkilenerek bağımsızlık arayışlarına yönelmiş; bu gelişmeler, Osmanlı yönetimini hem iç politikada hem de dış ilişkilerde oldukça karmaşık ve zorlu bir sürece sürüklemiştir.

19. yüzyılda siyasi, sosyal ve ekonomik krizlerle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı fikir akımlarıyla doğrudan ve dolaylı olarak etkileşim içinde olmuştur. Devrimin beraberinde getirdiği yeni siyasal ve toplumsal düşünceler, Osmanlı devlet adamları ile aydınları tarafından farklı biçimlerde değerlendirilmiş; kimi zaman bu fikirler tehdit olarak algılanmış, kimi zaman ise modernleşme sürecinin bir parçası olarak görülmüştür. Özellikle imparatorluğun etnik ve

dini azınlıkları, Fransız Devrimi'nden ilham alan milliyetçilik akımlarını benimseyerek ulusal kimlik oluşturma çabalarına girişmişlerdir. Osmanlı açısından milliyetçilik düşüncesi hem bir tehdit unsuru hem de dönüşümün kaçınılmaz bir boyutu olarak değerlendirilmiştir.

II. Mahmud döneminden itibaren, özellikle Tanzimat süreciyle birlikte, Osmanlı aydınları Fransız Devrimi'nin etkilerini daha yoğun şekilde tartışmaya başlamış ve Avrupa'daki siyasal değişimleri gözlemleyerek reform çabalarına yön vermiştir. Bu süreç, imparatorluğun siyasi yapısında ve toplumsal dokusunda önemli dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Bu sebeple Osmanlı'daki fikirsel değişimin sadece dış etkilerle açıklanamayacağı da açıktır. Aydınlar arasında gelişen düşünsel dönüşümde Fransız İhtilali'nin etkisinin ne kadar belirleyici olduğu ve ne kadarının imparatorluğun kendi yapısal krizlerinden kaynaklandığı çalışmanın temel tartışma zeminlerinden birini oluşturmuştur. Osmanlı aydınları hem dış kaynaklı fikirlerden etkilenmiş hem de içsel çöküş ve reform ihtiyacının yarattığı zihinsel kırılmalarla kendi yönelimlerini şekillendirmişlerdir. Bu nedenle, çalışmada hem dışsal hem de içsel dönüşüm dinamikleri göz önünde bulundurulacaktır.

Ayrıca Fransız Devrimi'nin ideolojik mirası sadece 19. yüzyılda kalmamış, günümüzde ulus-devlet yapısının sorgulanması, kimlik politikalarının yükselişi ve halk egemenliği tartışmalarında da etkisini sürdürmüştür. Bu bağlamda, bu çalışmanın konusunun günümüz siyaset teorisi açısından da taşıdığı önem göz ardı edilemez. Ulus-devlet modelinin doğuşu, meşruiyet kaynağının halk iradesine dayandırılması ve yurttaşlık temelli siyasal katılım gibi kavramlar, günümüz demokrasilerinde hâlâ tartışılmaktadır.

I. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçilik düşüncesinin gelişimine etkisini Osmanlı aydınları üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Literatürde genel olarak Fransız devriminin Avrupa'daki etkileri ya da Osmanlıdaki milliyetçilik tartışmaları ayrı ayrı ele alınırken, bu çalışmada söz konusu devrimin Osmanlı aydınları üzerindeki yansımaları incelenmektedir.

Namık Kemal, Ali Suavi ve Yusuf Akçura gibi önde gelen isimlerin düşünce yapılarında Fransız İhtilali'nin etkileri, yalnızca siyasi değil; dil, eğitim ve toplum açısından da değerlendirilmektedir. Bu yönüyle çalışma, Batı'dan yalnızca biçimsel değil

fikirsel düzeyde nasıl etkilendiğini ortaya koyarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Aynı zamanda, milliyetçilik düşüncesinin Osmanlı'daki gelişimini dış etkenlerle değil, imparatorluğun içsel yapısal krizleriyle beraber okuyan bütüncül bir yaklaşıma dayanmaktadır. Böylece hem içsel dinamikleri hem de dışsal ideolojik etkileri sentezleyen bu çalışma, günümüz kimlik, halk egemenliği ve demokrasi tartışmalarına da ışık tutabilecek tarihsel bir arka plan sunmaktadır.

II. Araştırmanın Önemi

1789 Fransız Devrimi, yalnızca Fransa'nın iç siyasal yapısını değil, aynı zamanda dünya siyasetini ve uluslararası ilişkileri de köklü biçimde etkilemiştir. Bu etkinin en çarpıcı örneklerinden biri, çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti üzerinde görülmüştür. Fransız Devrimi ile ortaya çıkan halk egemenliği, eşit yurttaşlık ve milliyetçilik kavramları, Osmanlı'nın geleneksel yapısıyla doğrudan çelişmiştir. Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı toplumunun çeşitli unsurlarında bu fikirlerin yarattığı dönüşüm, imparatorluğun iç bütünlüğünü sarsmış ve modernleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu çalışmanın önemi, Fransız Devrimi'nin Osmanlı'da milliyetçilik düşüncesi üzerindeki etkilerini tarihsel bağlamda inceleyerek hem Osmanlı aydınının fikir dünyasını hem de devletin reform politikalarını anlamaya katkı sağlamasındadır. Aynı zamanda, bu etkileşimin Osmanlı'da ortaya çıkan farklı ideolojik akımlara nasıl zemin hazırladığı da analiz edilerek, imparatorluğun çözülme süreciyle olan bağlantısı ortaya konmaktadır.

III. Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüştür ve tarihsel olayları, fikir akımlarını ve siyasal gelişmeleri anlamaya yönelik tarihsel çözümleme yaklaşımına dayanmaktadır. Nitel araştırma, sosyal bilimlerde olayları bağlam içinde değerlendirmeyi, aktörlerin düşünce dünyasını anlamayı ve yorumlamaya dayalı derinlemesine analizler yapmayı amaçlar. Bu bağlamda, Fransız Devrimi'nin Osmanlı'daki milliyetçilik düşüncesi üzerindeki etkisi, tarihsel, düşünsel ve siyasal düzlemde analiz edilmiştir.

Araştırmada kullanılan başlıca yöntem, belge çözümlemesi yöntemidir. Bu yöntemle dönemin fermanları (Tanzimat, Islahat), gazete ve dergiler, dönemin Osmanlı aydınlarına ait eserler sistematik şekilde taranmış ve çözümlemeye tabi tutulmuştur.

Belge çözümlemesi, özellikle tarihsel araştırmalarda olayların aktörler tarafından nasıl kavrandığını ve dönemin ruhunu anlamada etkili bir yöntemdir.

Ayrıca karşılaştırmalı tarihsel analiz tekniği de kullanılmıştır. Bu yöntem, farklı dönemlerdeki fikir akımlarını, kurumları ya da aktörleri karşılaştırarak tarihsel değişim ve süreklilikleri ortaya koymayı hedefler. Tez kapsamında, Fransız Devrimi ile Osmanlı'daki reform süreçleri; Batı'daki düşünürler ile Osmanlı aydınlarının yaklaşımları ve dönemin farklı Osmanlı entelektüellerinin milliyetçilik algıları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Veri toplama sürecinde hem birincil hem de ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Birincil kaynaklar arasında Osmanlı arşiv belgeleri, dönemin resmi reform metinleri (Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi), döneme ait yazışmalar ve Osmanlı aydınlarının metinleri yer almaktadır. İkincil kaynaklar ise Fransız Devrimi, Osmanlı düşünce tarihi ve milliyetçilik üzerine yapılmış akademik kitaplar, makaleler ve tezlerdir.

Araştırma süreci boyunca tarihsel olayların yorumlanmasında bağlamsal analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Olaylar ve fikirler, ortaya çıktıkları sosyal, siyasal ve düşünsel bağlam dikkate alınarak değerlendirilmiş; dönemin iktidar yapısı, dış tehditler, iç reform talepleri ve toplumsal yapı göz önüne alınarak analiz yapılmıştır.

Araştırmada, dönemim farklı düşünsel eğilimlerini temsil eden Osmanlı aydınları örneklem olarak belirlenmiştir. Bu seçimin amacı, Fransız Devrimi'nin etkilerinin Osmanlı düşünce dünyasına nasıl yansıdığını farklı ideolojik yönelimler üzerinden incelemektir. Bu doğrultuda seçilen isimler şunlardır: Osmanlı'da elçilik görevinde bulunması sebebiyle Halet Efendi, gözlemci ve tarihsel bakış açısı kimliğiyle Halil Nuri Bey, reformcu muhafazakar kimliğiyle bilinen Ahmet Cevdet Paşa, hürriyetçi fikirleriyle tanınan Namık Kemal, toplumsal dönüşümleri gözlemleyen bir aydın olan Ahmet Rasim ve modern Türk milliyetçiliğinin öncüsü olarak kabul edilen Yusuf Akçura.

Bu örneklemin seçilmesinde üç ölçüt dikkate alınmıştır:

1. 19. Yüzyılın farklı dönemlerini temsil etmeleri sebebiyle dönemsel temsiliyet.

2. Çalışmaya fikirsel çeşitlilik katmak

3. Kaynak erişimindeki kolaylık

Bu nedenle araştırma, genelleme yapmaktan ziyade temsil gücü yüksek nitel bir örneklem üzerinden ilerlemiştir.

Araştırma, herhangi bir nicel veri seti veya istatistiksel analiz içermemekte, tarihsel olayları ve belgeleri bağlam içinde anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, çalışmanın bulguları yoruma dayalıdır ve dönemin koşulları dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Bu tezde, aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

1. Fransız İhtilali'nin Osmanlı yönetim sistemine doğrudan etkisi ne şekilde olmuştur?

2. İmparatorluğun parçalanmasında İhtilalin etkisi var mı?

3. Fransız İhtilali Osmanlı Aydınlarının yönetimsel fikirlerini değiştirdi mi?

Bu sorular ışığında ele alınan tez, Osmanlı modernleşmesi ve milliyetçiliğinin ortaya çıkışına dair yeni bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Fransız Devrimi'nin Osmanlı dünyasındaki yankısını anlamak, 19. yüzyıl Osmanlı siyaseti ve toplumsal yapısının dönüşümüne dair önemli bir pencere aralayacaktır. Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları, Fransız Devrimi'nin etkileriyle şekillenirken, milliyetçilik fikrinin Osmanlı toplumundaki etkileri de geniş bir tartışma alanı yaratmıştır. Bu tez çalışması Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki değişim sürecini anlamlandırmaya katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada Osmanlı aydınlarının milliyetçilik düşüncesine yaklaşımları tarihsel ve düşünsel bağlamda ele alınmaya çalışılmıştır; ancak bazı sınırlılıklar araştırmanın kapsamını daraltmıştır. Birincil kaynaklara erişim zorlukları nedeniyle bazı aydınların düşüncelerine derinlemesine yer verilememiş, çalışma daha çok merkezî ve erişilebilir figürler üzerinden ilerlemiştir. Tüm bu unsurlar, çalışmanın sınırlı bir alanda derinleşmesine yol açmış, ancak Osmanlı aydınlarının fikir dünyasına dair temel bir çerçeve sunma amacı korunmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİK KAVRAMI

Bu bölümde, milliyetçilik kavramı siyaset bilimi perspektifinden ele alınmakta ve hem tarihsel gelişimi hem de kuramsal boyutlarıyla incelenmektedir. İlk olarak milliyetçiliğin siyasal bir ideoloji olarak nasıl ortaya çıktığı ve modern ulus devlet inşasında nasıl bir rol üstlendiği değerlendirilecektir. Ardından milliyetçiliğin teorik temelleri ve bu ideolojiyi açıklamaya çalışan önemli düşünürlerin yaklaşımlarına yer verilecektir. Son olarak, milliyetçilik türleri başlığı altında farklı siyasal ve tarihsel bağlamlarda gelişen milliyetçilik biçimleri detaylandırılacaktır. Bu bölüm milliyetçiliğin çok katmanlı yapısını anlamaya yönelik teorik bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

1.1 Siyaset Bilimi Kavramı Olarak Milliyetçilik

Milliyetçilik, özellikle son iki yüzyılda en çok tartışılan ve hakkında yazılan siyasal ideolojilerden biri olarak öne çıkmaktadır. Modern dönem olarak tanımlanan bu evrede, siyasal ve toplumsal düzenin biçimlenmesinde en etkili faktörün milliyetçilik düşüncesi olduğu geniş bir çevre tarafından kabul görmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan ulus, etnisite, millî kimlik, millî kültür ve sınır kavramları, doğrudan milliyetçilik düşüncesinin şekillendirdiği olgular arasında yer almaktadır (Erdem & Çelik, 2023: 267-269).

Dünya siyasal ve toplumsal tarihine son yüz elli yıl perspektifinden bakıldığında, bu dönem siyasal düşünce akımlarının oluşumu bakımından Milletler Çağı şeklinde tanımlanabilir. Fransız İhtilali'nden itibaren dünya siyasetini şekillendiren ve siyasal sınırları belirleyen değişimlerin büyük ölçüde milletlerin bağımsızlığı ilkesine dayandığı ya da en azından bu ilkeye göre tanımlanmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir (Kedourie, 2017: 9). Fransız İhtilali'nin hem düşünsel hem de eylemsel anlamda yarattığı köklü değişimler, ideolojilerin siyasi ve toplumsal hayatta daha büyük bir önem kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu ideolojiler arasında en güçlü ve etkili olanlardan biri ise hiç şüphesiz milliyetçiliktir (Korkmaz, 2016: 5).

Milliyetçilik düşüncesinin etkisini göstermeye başladığı süreçte, Avrupa'da siyaset ve toplum düzeni ciddi sarsıntılar yaşıyordu. 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi, Fransa'daki monarşik düzeni ve geleneksel toplumsal yapıyı yıkarak köklü bir dönüşümü başlattı. Devrimin yarattığı etkiler, zamanla Fransa'nın sınırlarını aşarak

Avrupa'nın diğer bölgelerine de yayıldı ve milliyetçilik, dönemin en güçlü ideolojilerinden biri haline geldi (Kedourie, 2017: 112). Fransız İhtilali'nin bu etkileri, yalnızca düşünsel düzeyde değil, siyasal yapılar üzerinde de doğrudan sonuçlar doğurmuştur.

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan yeni siyasal sistem, meşruiyet kaynağını ilahi iradeden almayı bırakarak, egemenliği halka dayalı bir yapıya dönüştürmüştü. Devrimle birlikte siyasal literatüre giren milli irade ve milli egemenlik gibi kavramlar, milliyetçilik ideolojisinin temel dayanaklarını oluşturuyordu. Bu kavramlar, özellikle İngiltere dışında kalan Kıta Avrupası'nı derinden etkilemiş ve Napolyon Savaşları'nın da katkısıyla hızla yayılmıştır. Milli veya ulusal ön ekiyle şekillenen bu fikirler, çok uluslu yapılara sahip dönemin önde gelen iki imparatorluğu olan Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurmuş ve bu imparatorlukların çözülme sürecini hızlandırmıştır (Emiroğlu, 2007: 23).

Tüm ideolojiler, ortaya çıktıkları dönemin önemli olayları ve toplumsal gelişmeleriyle doğrudan şekillenir. Milliyetçilik ideolojisi de bu bağlamda modern çağın tarihsel ve sosyal koşullarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Modern dönemdeki biçimiyle milliyetçilik, ulus-devlet modeline dayalı bir ideoloji olarak yapılandırılmış ve siyasi sınırların belirlenmesinde, toplumsal kimliklerin inşasında ve devletlerin meşruiyet kazanmasında temel bir unsur haline gelmiştir (Yıldırım, 2006: 181).

İdeolojiler, modern dönemde kapitalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi büyük siyasal ve toplumsal söylemlere işlevsel roller kazandırarak farklı argümanlar aracılığıyla meşrulaştırma araçları haline gelmiştir. Karakaş'ın değerlendirmesine göre, ulus-devletin meşruiyet kazanmasında milliyetçiliği işlevsel bir ideolojiye dönüştüren temel etken, onun taşıdığı ideolojik formasyondur. Nitekim ulus-devlet, doğası gereği bir inşa sürecinin ürünüdür ve siyasal düşünce sistemleri, insanların fikirlerini tarihsel şekilde inşa edilmiş olduğunu unutturacak bir süreklilik hissi yaratabilir. Bu nedenle milliyetçilik, ulus-devletlerin doğal ve kaçınılmaz bir varoluş biçimi gibi düşünülmesini sağlamıştır. Milliyetçiliğin hem duygusal hem de siyasal düzeyde etkili bir yönlendirme gücü olarak siyaset sahnesine çıkışı, Batı toplumlarının ulus-devletleşme süreciyle paralel ilerlemiştir. Bu tarihsel bağlamın yanı sıra, milliyetçiliğin kuramsal düzeyde nasıl tanımlandığı ve yorumlandığı da önemli bir tartışma konusu olmuştur (Karakaş, 2006: 57).

Milliyetçiliğin bu ideolojik temelleri, zamanla farklı düşünürler tarafından da yorumlanmış ve çeşitli kuramsal çerçevelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu düşünürlerden biri olan Benedict Anderson'a göre milliyetçilik 18. yüzyılın sonlarından bu yana farklı siyasal düzenler, iktisadi modeller ve toplumsal ilişkiler düzenlere uyum sağlayarak çeşitli dönüşümler geçirmiştir. Bu tarihsel süreç sonunda milliyetçilik, "hayali cemaat" kavramı çerçevesinde modern toplumların tamamına yayılmıştır. Anderson'un yaklaşımına göre, millet, üyelerinin çoğunun birbirini tanımadığı, doğrudan iletişim kuramadığı ve fiziksel olarak bir arada bulunmadığı geniş bir topluluğu ifade eder. Buna rağmen, bu topluluklar güçlü bir ortak kimlik ve aidiyet duygusu etrafında birleşir ve sanki birbirlerini tanıyormuş gibi kolektif bir toplumsal bilinç oluştururlar (Anderson, 2014: 176).

Kedourie ise milliyetçiliğin, 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da ortaya çıkarılmış bir ideoloji olduğunu söylemiştir. Bu görüşe göre milliyetçilik, belirli bir nüfusa sahip bir topluluğun kendi yönetimini kurma ve devlet gücünü meşru bir şekilde kullanma hakkını savunan bir anlayış olarak tanımlanır. Aynı zamanda, milliyetçilik ideolojisi bu topluluklara devletler topluluğunu düzenleme konusunda gerekli ölçütleri sağlayabilecek bir meşruiyet zemini sunma iddiasındadır. Bununla birlikte, milliyetçilik yalnızca Batı merkezli bir yapı olarak kalmamış; Batı dışı toplumlarda farklı anlamlar ve işlevler kazanmıştır (Kedourie, 2017: 22).

Partha Chatterjee'ye göre, milliyetçilik ve modernite, özellikle Batı-dışı toplumlarda, ideolojik ve siyasal bir araç olarak Batı hegemonyasını yeniden üreten yapılar olarak işlev görmektedir. Chatterjee'nin tezi, Batı modernitesinin, milliyetçilik yoluyla Batı-dışı bölgelerde etkisini genişlettiği fikrine dayanır. Bu perspektifte, milliyetçilik yalnızca anti-emperyalist bir söylem olarak ortaya çıkmakla kalmaz; aynı zamanda, Batı modernitesini farklı coğrafyalarda yerelleştirerek yeniden üretme sürecinin bir parçası haline gelir. Özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinin milliyetçiliği, görünüşte Batı'nın sömürgeci düzenine karşı bir direniş olarak şekillense de modernleşme sürecinin ürünü olarak Batılı değerleri ve yapıları içselleştirmiştir. Böylece, moderniteyi Batı-dışı toplumların kültürel ve siyasal gerçekliklerine uyarlamak suretiyle, Batı'nın etkisinin dolaylı bir devamlılığını sağlar (İrem, 2007: 159).

Anderson'un hayali cemaat kavramsallaştırması, Durkheim'ın kolektif bilinç yaklaşımı ve Gellner'in devlet kaynaklı milliyetçilik kuramıyla birlikte, modern toplumların oluşum dinamiklerini açıklamada başvurulan temel teorik çerçeveler arasında

yer almaktadır. Bu görüşlere göre, milliyetçilik yalnızca geçmişi referans almakla kalmaz, aynı zamanda geleceği inşa etmeyi hedefleyen bir ideolojik projedir. Durkheim'ın kolektif bilinç kavramı, toplumun üyeleri arasında ortak değerler ve inançların paylaşılmasını sağlayan bir sosyal bağ olarak milliyetçilikle örtüşür. Gellner ise milliyetçiliği tepeden inme bir süreç olarak tanımlar; yani devlet, ulusal kimliği bilinçli olarak şekillendiren ve sürdüren bir yapıdır. Bu bağlamda milliyetçilik, modern toplumları kurarken hem geçmişe dayalı bir tarihsel kimlik yaratır hem de toplumsal geleceği belirleme işlevi üstlenir (Yunus, 2025: 255). Bu kuramsal yaklaşımlara rağmen, bazı düşünürler milliyetçiliğin ideolojik kökenlerinin açıklanmasında Batı'nın temel düşünsel geleneklerinin yetersiz kaldığını ileri sürmektedir.

Milliyetçi ideoloji, ulusal dayanışmayı sağlamak ve sürdürebilmek amacıyla, milleti oluşturan unsurlar ile devletin kuruluş süreci arasında nesnel bir bağ kurmaya çalışır. Bu ulusal dayanışmanın temel kaynakları çoğunlukla dilsel veya dini bir bütünlük olarak ortaya çıkar. Boztemur'un değerlendirmesine göre, bu tür bir toplumsal dayanışma, tarihsel ya da mevcut devlet sınırları içinde yaşamış toplulukların paylaştığı ortak kimlik temelinde biçim kazanır ve siyasal coğrafyanın doğal sınırları tarafından belirlenen öteki kavramıyla karşıtlık üzerinden beslenir (Boztemur, 2006: 167).

Milliyetçilik kavramına ilişkin çeşitli kuramsal yaklaşımlar ileri sürülmüş olmakla birlikte, bu olgunun modern döneme ait bir ideoloji olduğu konusunda akademik çevrelerde genel bir uzlaşı sağlanmıştır. Kavram, tarihsel süreç içerisinde modern devletlerin ve ulusların inşasında etkili olan bir düşünsel zemin olarak değerlendirilmiştir. Milli teriminin tarihsel bağlamda kullanımı ise dikkat çekici bir geçmişe sahiptir. 1836 yılında İngilizce literatürde kaydedilen ilk kullanımında bu terimin, "bazı milletlerin ilahi olarak seçildiğine dair teolojik bir öğreti" anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Bu ifade, milliyetçilik düşüncesinin başlangıçta dini bir içerikle bağlantılı olarak ele alındığını; zamanla ise siyasal ve kültürel bağlamlara evrilerek yeni anlamlar kazandığını ortaya koymaktadır (Smith, 2013: 15).

Millet kavramı, belirli bir coğrafi alan içerisinde yaşayan, ortak mitlere ve tarihsel anlatılara sahip, özgün bir kültürel yapıyı benimseyen, ortak ekonomik temellere dayanan ve tüm üyeleri için geçerli hukuk kuralları ile geleneksel normlara bağlı bireylerden oluşan toplulukları tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu tanım çerçevesinde, milletin tarihsel, kültürel ve hukuki bir zemin üzerinde şekillendiği görülmektedir. Diğer yandan, ethnie terimi; atalara dayalı ortak mitlere, kolektif hafızaya, kültürel öğelerden

en az birine ve özellikle seçkin tabakalar arasında hissedilen dayanışma duygusuna sahip toplulukları tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Bu doğrultuda, etnik toplulukların daha çok kültürel ve tarihsel temellere dayandığı; milletlerin ise siyasal ve ekonomik yapılanmalarla daha geniş çapta ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Aralarındaki temel fark, etnik toplulukların halk kültürünü kurumsallaştırma sürecini tamamlayamamış olmaları ve bu nedenle siyasal bir yapı kazanamamış olmaları şeklinde ortaya konulmaktadır (Erdem & Çelik, 2023: 267-269).

Millet kavramı, doğrudan devlet kavramına karşılık gelmez; çünkü devlet, kurumsal düzeyde yürütülen siyasi bir yapıyı ifade ederken, millet ise bir grubu temsil eden sosyo-kültürel bir terim olarak ortaya çıkar. Millet, bununla birlikte etnik bir yapı ile de tamamen özdeşleşmez. Her ne kadar iki kavram kültürel kimlik açısından örtüşse de etnik toplulukların siyasal düzlemde bir temsili yoktur. Etnik grup kavramı, tarihsel olarak belirli bir ülkeye sahip olmayı zorunlu kılmayan, toprak boyutundan yoksun bir kültürel kimlik biçimi olarak tanımlanır. Öte yandan millet kavramı, belirli insan topluluğunun vatan olarak kabul ettikleri bir kara parçası üzerinde uzun bir tarihsel süreç boyunca yerleşmesiyle ortaya çıkan daha kapsamlı bir kavramdır. Bu nedenle millet hem kültürel hem de toprakla ilişkilendirilen tarihsel bir yapıdır (Smith, 2013: 24). Kavramların teorik açıklamalarının yanında, bu terimlerin farklı dillerdeki karşılıkları da kavramsallaştırma sürecinde önem kazanmaktadır.

Batı literatüründe national kelimesinden türetilen nationalism, Türkçeye milliyetçilik olarak geçmiştir; ancak bu kavramın Türkçede kavramsallaştırılması sürecinde bazı sorunlar yaşanmıştır. (Korkmaz, 2016: 22). Modern çağın ürünü olan siyasal düşünce akımlarından milliyetçilik, içerdiği kavramların anlamları bağlamında farklı yorumlara açık olduğu için anlaşılması ve anlamlandırılması oldukça tartışmalıdır. Bu çerçevede, sosyal ve siyasal bilimlerde en karmaşık konulardan biri olarak görülen milliyetçiliği incelemek için etnisite, ulus, milliyetçilik ve ulus-devlet gibi temel kavramların analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kavramların derinlemesine incelenmesi, milliyetçilikle ilgili yapılacak değerlendirmeler için sağlam bir teorik altyapı oluşturacak ve ideolojiyi daha sağlıklı bir şekilde analiz etmeyi kolaylaştıracaktır (Yanık, 2013: 230-232).

1.2 Milliyetçilik Kavramının Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Milliyetçilik, bir düşünce sistemi olarak Sanayi Devrimi sonrasında ilk kez Batı Avrupa'da şekillenmiştir. 15. yüzyıldan itibaren devam eden modernleşme süreci, hız kazanarak yeni toplumsal ve siyasal oluşumların doğuşuna neden olmuş; bu durumda milliyetçilik sosyal ve politik sahnede öne çıkan en belirgin ideoloji haline gelmiştir (Altun, 2016: 156). Avrupa'da 15. ile 19. yüzyıllar arasında, geleneksel toplumsal düzenin sona ermesine yol açan önemli bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. Modernleşme olarak adlandırılan bu dönemde, özellikle sanayi devriminin etkisiyle toplumsal yaşamda kayda değer değişiklikler gerçekleşmiş, bilgi ve ticaretin önem kazanmasıyla toplum yapısı, güçlü ulusal birliklere doğru evrilmiştir (Oppenheimer, 1997: 138). Bu modernleşme süreci, sadece ekonomik ve teknolojik alanlarda değil, toplumsal yapı ve insan ilişkilerinde de köklü değişikleri beraberinde getirmiştir.

Toplumsal yapı ve ilişkilerdeki köklü değişiklikler, yeni sosyopolitik gereksinimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modernleşen Avrupa'da en önemli ortak ihtiyaç, geleneksel toplumsal bütünlüğün zayıflayıp parçalanmasıyla ortaya çıkan toplumsal uyum ihtiyacıdır. Kırsal kesimden kentlere göç eden bireylerin, alışık oldukları çevrelerinden uzaklaşıp farklı yaşam tarzlarına uyum sağlamak zorunda kalmaları, şehirleşmenin etkisiyle geleneksel grup bağlarının ve toplumsal bütünleştirici değerlerin yavaş yavaş kaybolmasına yol açmıştır. Bu durum, toplumda uyum krizine neden olmuş ve yeni bir ortak kimlik ihtiyacını doğurmuştur. Mevcut siyasi yapılar bu değişim karşısında yetersiz kalmış ve yeni toplumsal düzen, güçlü, merkezi otoriteye sahip ulus devletlerin oluşumunu zorunlu kılmıştır (Hekimoğlu, 1989: 133-137).

Ulus-devletin ortaya çıkışıyla birlikte milliyetçilik düşüncesi güç kazanmaya başlamıştır. İlk olarak İngilizler tarafından milli bilinç ve milli kimlik anlamında kullanılan milliyetçilik fikri, zamanla Fransa'da daha da gelişmiştir. Devlet yönetimindeki kilise etkisinin sona ermesiyle, Fransızlar krala olan sadakatle bir arada tutulmuş; ancak devrim sonrasında en yüce değer olarak vatana bağlılık anlayışını benimsemişlerdir. 1789'dan sonra milliyetçilik akımları tüm Avrupa'ya yayılmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda sosyal, kültürel ve ekonomik hedeflere ulaşma sürecinde ulus-devlet, en önemli yapı olarak görülmüştür. Bu süreç, devlet ve millet kavramlarına sadakatin merkezde olduğu yeni bir toplumsal düzenin oluşumunu sağlamıştır (Öymen, 2005: 33). Ulus-devlet düşüncesinin somutlaştığı en kritik kırılma noktası ise Fransız İhtilali olmuştur.

Fransız İhtilali, bir yandan modernleşme sürecinin bir ürünü olarak şekillenirken, diğer yandan modernleşmenin yol açtığı toplumsal problemlere çözüm arayışını başlatan kurumsal yapıların oluşumuna zemin hazırlamıştır. İhtilal, monarşik düzen ve ilahi iradeye dayalı merkezi krallıklar üzerinde derin etkiler yaratarak geleneksel siyasal yapıları sarstı. İhtilali izleyen dönemde gelişen siyasal birlik ve ulusal egemenlik anlayışları, modern ulus-devletlerin temelini atmıştır. Ortaya çıkan bu yeni siyasal yapı, toplumdaki siyasallaşmış kesimlerin siyasal temsil ve katılım yönündeki taleplerine karşılık vermekteydi. Başka bir ifadeyle, Fransız İhtilali, sonraki dönemlerin siyasal düşünce ve ideolojilerinin gelişimini belirleyen, tarihsel açıdan kritik bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir (Korkmaz, 2016: 5).

17. yüzyılda, modernleşme sürecinin etkisiyle Avrupa'da çok boyutlu siyasal ve toplumsal meselelerin gün yüzüne çıktığı gözlemlenmekteydi. Kiliselerin güç kaybı, yeni etki merkezlerinin ortaya çıkmasına yol açmış ve bu durum, siyasal ve sosyal alanlarda daha önceki dönemlerde görülmeyen bölünmüş bir yapı yaratmıştır. Toplumların karşı karşıya kaldığı bu kompleks sorunlar ve toplumsal ihtiyaçlar, çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, milliyetçi ideoloji, parçalanmış siyasal ve toplumsal yapının yeniden bütünlük kazanmasını sağlayan önemli bir işlev üstlenmiştir. Batı'da modernizmin yarattığı sorunlara yanıt olarak şekillenen milliyetçilik, modernleşmeye ihtiyaç duyan birçok toplumda, Batı kaynaklı kurumların ve modellerin doğrudan transfer edilmesini kolaylaştıran bir araç olarak kullanılmıştır (Yahşi, 2017: 703). Bu toplumsal ve siyasal dönüşüm süreci, zamanla milliyetçiliğin yalnızca bir bütünleştirici değil, aynı zamanda kurucu bir ideoloji olarak işlev kazanmasına neden olmuştur.

Toplumsal bütünleşmenin sağlanması sürecinde milliyetçilik önemli bir rol oynarken, siyasal örgütlerin kurumsallaşmasında ise milliyetçilikle birlikte demokrasinin etkisiyle ulus-devlet modeli şekillenmiştir. Bu modelin temel unsurları arasında milli kimlik ve milli egemenlik yer alırken, yapısal özellikleri olarak da siyasi, coğrafi ve idari bütünlük öne çıkmaktadır. Tüm bu unsurlar, milliyetçi ideolojinin siyasi yapıya yansımalarının belirgin göstergeleri olarak değerlendirilmektedir (Altun, 2016: 156).

Milliyetçi ideoloji, insanların topluluk halinde yaşadığı ilk dönemlere kadar uzanan milli hisler ve bunlarla bağlantılı duygu ve davranışlar olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu tür duygular ve toplumsal aidiyet hissinin siyasal bir ideolojiye evrilmesi, modern dönemle birlikte gerçekleşmiştir. Milliyetçilik ise, farklı coğrafyalarda ve tarihsel

kesitlerde toplumsal yapıyı etkileyen grupları harekete geçirme açısından etkili bir araç olarak öne çıkmıştır. Modernleşme süreçleriyle sıkı bir etkileşim içinde olan milliyetçi ideoloji, toplumları siyasal ve kültürel açıdan yönlendiren en önemli dinamiklerden biri olarak şekillenmiştir (Aksoy, 2021: 664).

Milliyetçilik tarihi, bu alanda çalışan akademisyenler tarafından genel olarak kabul gören, modernist bir tarih anlayışına dayanmaktadır. Bu tarihsel süreç, 18. yüzyılın sonlarında Polonya'nın bölünmesi ve Amerikan Devrimi ile başlar. Fransız İhtilali, milliyetçiliğin siyasi ve toplumsal bir ideoloji olarak yükselişinde kritik bir dönüm noktasıdır. Bu süreci, Napolyon'un Prusya, Rusya ve İspanya'ya yönelik fetih hareketlerine karşı gelişen tepkiler izler. Milliyetçilik, bu tarihsel olaylar bağlamında şekillenmiş ve modern dönemin en belirleyici ideolojilerinden biri haline gelmiştir (Smith, 2013: 126).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen süreçte, sanayileşmenin etkisiyle Avrupa'da şekillenen yeni kent yaşamı, siyasal katılım haklarının genişlemesi için uygun bir zemin oluşturmuştur. Bu süreçte, özellikle etnik ve dilsel milliyetçilik türlerinin yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Sanayileşme ile kentleşen toplumlarda toplumsal kimlik arayışları güçlenmiş, bu da milliyetçi hareketlerin ivme kazanmasına ve farklı toplulukların siyasi hak taleplerinde bulunmasına neden olmuştur (Smith, 2013: 130). Bu tarihsel gelişmelerin ardından, savaşın yarattığı siyasal ve toplumsal kırılma, milliyetçiliğin daha da güç kazanmasına zemin hazırlamıştır.

19. yüzyılda etkili olan milliyet ilkesi, I. Dünya Savaşı'nın bitimiyle zirveye ulaşmış ve bu dönem, milliyetçiliğin zafer yılları olarak adlandırılmıştır. Bu zaferin arka planında, istemeden ortaya çıkan iki önemli gelişme belirleyici olmuştur. Birinci gelişme, Avrupa ve Asya'daki çok uluslu imparatorlukların çöküşü, özellikle Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi imparatorlukların dağılmasıdır. İkinci gelişme, Müttefiklerin Rusya'yı sıkıştırmak için Bolşevik kartına karşılık olarak Wilson Prensipleri'ni ileri sürmesidir. Bu girişim, Rus Devrimi'nin etkilerini sınırlandırma çabasının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır (Özkan, 2017: 704).

I. Dünya Savaşı sonrasında, milliyetçi ideoloji, savaşın yarattığı toplumsal ve siyasal karışıklıklar nedeniyle giderek güç kazandı. 1920'li yıllarla birlikte, sosyalizmin devrimci umut dalgasının gerilemesi, milliyetçiliğin yükselmesi için uygun bir zemin hazırladı. Bu dönemde, faşizm ve diğer sağ siyasal hareketler, toplumsal devrimden

korkan kitleleri kızıl tehdit olarak görülen sosyalizme karşı hızla örgütleyerek milliyetçi propagandayı etkili bir araç olarak kullandılar. Milliyetçi söylemler, yalnızca savaşın yarattığı toplumsal travmalardan beslenmekle kalmadı; aynı zamanda halkın uluslararası düşmanlar ve içerideki işbirlikçiler gibi hedeflere yönelik öfkesini de kanalize etti. Bu şekilde, başarısızlıklar karşısında sorumluluk dış güçlere ve iç tehditlere atılabildiği sürece, işçi sınıfı da dahil olmak üzere geniş toplumsal kesimler milliyetçi propagandanın etkisi altına alındı (Hobsbawn, 2014: 172). Sömürge sonrası dönemde ise milliyetçilik, giderek farklı içeriklerle yeniden tanımlanmıştır.

1930'lar ve 1940'lar, milliyetçi ideolojinin dünya genelinde etkisinin zirveye ulaştığı bir dönemdir. Avrupa'da, milliyetçilik, Nasyonal Sosyalist Hareket aracılığıyla aşırı biçimde radikalleşmiş ve soykırım gibi insanlık suçlarıyla özdeşleştirilmiştir. Almanya'da Nazi ideolojisi, ırkçı, şovenist ve yayılmacı bir milliyetçilik anlayışıyla tüm Avrupa'yı etkileyen bir dünya savaşı başlatmıştır. Buna karşılık, Afrika ve Asya'da, milliyetçilik sömürgecilik karşıtı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Bu bölgelerde, halkların bağımsızlık ve özgürlük arayışı, sömürgeci güçlere karşı verilen mücadelelerde önemli bir ideolojik çerçeve sunmuştur. Bu özgürlükçü milliyetçilik, modern ulus-devletlerin kurulmasına ve sömürgeci yönetimlerin çöküşüne katkıda bulunmuştur (Smith, 2013: 125-126).

19. yüzyılda Avrupa'da şekillenen anlamıyla milliyetçilik kavramı, sömürgecilik sonrası dönemde farklı bir içerik ve anlam boyutu kazanmıştır.1945'ten sonra, sömürge imparatorluklarının çöküşüyle birlikte milliyetçilik, artık büyük oranda sömürgeci devlet yapılarının ötesinde kendilerini etnik açıdan tekdüze bir millet olarak kabul eden yeni kurulan devletleri hedef alan bir ideoloji haline gelmiştir. Bu süreçte, bağımsızlığını kazanan birçok Asya ve Afrika ülkesi, milliyetçiliği ulus inşası, devlet meşruiyeti ve siyasi bütünleşme aracı olarak benimsemiştir. Ancak, bu milliyetçilik türü, sıklıkla iç çekişmelere, etnik çatışmalara ve bölgesel gerilimlere yol açmış, bazı durumlarda otoriter yönetimleri meşrulaştırmanın bir aracı olarak kullanılmıştır (Hobsbawn, 2014: 181-182). Aynı dönem, sol ideolojilerin etkisini yitirmesiyle milliyetçiliğin yeniden yükselişe geçtiği bir süreç olmuştur.

1960'lar ve 1970'lerde Batı dünyasında Etnik kimlik odaklı ayrışma hareketleri yeniden güç kazanmıştır. "Katalonya ve Bask Bölgesi, Korsika ve Bretanya, Flandre, İskoçya ve Galler ile Quebecteki bu hareketlerin ayrılıkçı talepleri 1980'lere kadar devam etmiştir. Sonrasında, Sovyetler Birliği'nde 1988'den sonra Gorbaçov'un başlattığı

"Glasnost ve Perestroyka" politikalarıyla birlikte bağlı cumhuriyetlerdeki milliyetçi hareketler yeniden yükselmiş ve bu durum birliğin çökmesine neden olmuştur. Bu koşullar altında, dünya genelinde 20. yüzyılın sonlarına doğru etnik milliyetçi hareketlerin güçlendiği söylenebilir (Smith, 2013: 126).

1960'lı yıllarda sol hareketlerin hedeflenen sonuçları vermemesi, genç entelektüel kesimin hızla milliyetçi akımlara yönelmesine yol açarak milliyetçi söylemlerin değişmesine neden oluyordu. Bu bağlamda, kendi kaderini tayin etme haklarının kısıtlandığı düşünülen halkların, emperyalist baskı ve sömürü düzeninden kurtulmuş "sömürgeler" olarak yeniden tanımlandığını görmekteyiz. 1848'den önceki dönemde milliyetçilik ile sol hareketler arasındaki ittifak doğal karşılanırken, bu doğal iş birliği II. Dünya Savaşı sonrası dönemde sömürgeciliğin sona ermesiyle tekrar ortaya çıkmıştır. 1970'lerden itibaren milliyetçi ideolojinin "alternatif meşruiyet alanları" olarak adlandırılabilecek yeni sahalar ortaya çıkmıştır (Atılgan, 2009: 3-5).

Bu süreçte milliyetçi duygular ve bu doğrultuda ortaya çıkan hareketler, doğdukları bölgelerin sınırlarını aşarak geniş coğrafyalara yayıldı. 1920'lerde Avrupalı gözlemciler, İslam dünyası olarak adlandırılan bölgeler ile Asya-Pasifik bölgesindeki milliyetçi ideoloji temelli düşünce ve hareketlere geçmişe kıyasla daha fazla önem vermeye başlamışlardı. Ancak, bu gelişmelere rağmen "Avrupa merkezli analiz" yaklaşımını değiştirmeyi zorunlu görmüyorlardı (Hobsbawn, 2014: 178-179).

1.3 Milliyetçilik Türleri

Milliyetçilik, modern toplumların oluşumunda temel bir faktör olmasına rağmen, kapsamlı bir şekilde anlaşılması hâlâ bazı zorluklar barındırır. Bunun başlıca nedeni, milliyetçiliğin yalnızca kültürel, ekonomik ve siyasal boyutlar içermekle kalmayıp aynı zamanda ideolojik bir yapı olarak tasarlanmış olmasıdır. Bu ideoloji, karmaşık ve zaman zaman paradoksal doğası sayesinde diğer ideolojilerle birlikte var olabilir; bu da onun kendini sürekli yeniden üretebilmesine imkân tanıyan eklemlenmesi özelliğini gösterir (Karakaş, 2006: 58).

Milliyetçilikle ilgili literatürde farklı türler ve sınıflandırmalar öne çıkmıştır. Bu sınıflandırmaların bazıları akademik ilgi görmezken, bazıları yoğun eleştirilerle karşılaşmıştır. Örneğin Snyder, milliyetçiliği tarihsel dönemlere göre ayırmış; 1815-1871 arasında kaynaştırıcı, 1871-1900 arasında dağıtıcı, 1900-1945 arasında saldırgan, 1945 sonrası dönemi ise çağdaş milliyetçilik olarak tanımlamıştır. Hayes ise milliyetçiliği

tarihsel değil, niteliksel bir bakış açısıyla sınıflandırmış; jakoben, geleneksel, ekonomik, insancıl, kaynaştırıcı ve liberal milliyetçilik gibi türler önermiştir. Renan, milliyetçiliği sivil ve etnik olmak üzere iki ana kategoriye ayırarak bu ayrımın Batı ve Doğu toplumlarında farklılaştığını savunmuştur. Benzer biçimde, Marx ve Engels de Avrupalı ve Avrupalı olmayan milliyetçilik ayrımı yapmıştır (Üzümlü, 2019: 328).

Milliyetçiliğin türsel çeşitliliği özellikle 19. yüzyılda belirginleşmiştir. Bu çerçevede, literatür tek bir milliyetçilik tanımından ziyade, ideolojinin farklı biçimlerini açıklamaya çalışan geniş bir teorik çerçeve bizlere sunmuştur. Milliyetçilik, sağ ya da sol, otoriter ya da demokratik biçimlerde karşımıza çıkabilir. Bu durum, milliyetçiliğin düşünsel temellerden ziyade, tarihsel olaylar ve toplumsal koşullar tarafından şekillendirildiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, milliyetçilik; toplum, kültür ve zaman ekseninde şekillenen, ortaya çıktığı coğrafya ve sosyopolitik koşullarla sıkı bağları olan dinamik bir ideolojidir (Savaş, 2021: 9).

Tarihsel süreç içinde milliyetçilik farklı biçimlerde ortaya çıkmış ve zamanla dönüşüm geçirmiştir. 18. yüzyılda ortaya çıkan liberal milliyetçilik, halk egemenliğini ve özgürlüğü savunarak krallıklara karşı bir duruş sergilemiştir. 19. yüzyılın başlarında muhafazakâr milliyetçilik, özellikle Avrupa'da orta sınıf tarafından desteklenmiş ve ulusal birliklerin kurulmasında etkili olmuştur. Yüzyılın sonlarına doğru, merkezi ulus-devletlerin oluşmasıyla birlikte şovenist, ırkçı ve yayılmacı biçimleri öne çıkmış; bu tür milliyetçilikler, ötekini tehdit olarak görerek sömürgeci politikaları meşrulaştırmıştır. 20. yüzyılda ise anti-kolonyalist milliyetçilik, sömürge yönetimlerine karşı bağımsızlık mücadelelerinin temel ideolojik çerçevesini oluşturmuştur. Bu tarihsel eğilimler, farklı coğrafyalarda çeşitli milliyetçilik pratiklerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Korkmaz, 2016: 25).

Milletlerin oluşum süreçleri incelenirken Batı ve Batı dışı milliyetçilik ayrımı sıkça yapılır. Ancak hem Batı'da hem de Batı dışında "millet" kavramı, büyük ölçüde "hayal etme" ve "inşa etme" süreçleriyle şekillenmiştir. Bu nedenle, Batılı/Batılı olmayan ayrımının yerine, milliyetçiliği etnik olarak homojen ya da heterojen toplum yapıları üzerinden değerlendirmek daha sağlıklı olabilir (Çaylak vd., 2008: 384). Sömürgecilik sonrası dönemde ortaya çıkan pek çok ulusal siyasi rejim, sadece kendi coğrafi sınırlarıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda 19. yüzyılda etkili olan liberal, sol devrimci ve demokratik milliyetçilik geleneklerini de benimseyerek kendine özgü siyasal kültürler geliştirmiştir (Hobsbawm, 2014: 195).

Millet kavramının Osmanlı Devletindeki kullanımıyla günümüzdeki modern kullanımı birbirinden oldukça farklıdır. Osmanlı'da millet kavramı etnik veya ulusal değil dini toplulukları ifade etmekteydi. Bu bağlamda Osmanlı yönetimi millet sistemi kapsamında gayrimüslim halkın yönetimi kilisenin idaresine bırakılmışken, devlet Müslümanların özel alanlarına müdahale edebiliyordu (Koyuncu, 2014:205).

Modern anlamda millet kavramı ise Osmanlı'daki dine dayalı toplum anlayışından bütünüyle farklı bir anlam taşımaktadır. Fransız Devrimi'yle birlikte millet, artık aynı dili konuşan, ortak bir geçmişi ve kültürü paylaşan, aynı toprak parçası üzerinde siyasi birlik kurmuş insan topluluğu olarak tanımlanmaya başladı. Bu yeni anlayışa göre millet, dini değil siyasal ve kültürel bir aidiyet ifade eder. Egemenlik artık padişah veya Tanrı adına değil, halkın iradesi adına kullanılır hale gelmiştir. Böylece millet, imparatorluk düzenindeki cemaat sisteminden sıyrılarak ulus-devletin temelini oluşturan bir kavrama dönüşmüştür. Modern dönemde millet kavramı, bireylerin vatandaşlık bağıyla birbirine bağlandığı, hukuken eşit ve siyasal açıdan tek bir kimlik altında birleştiği bir topluluğu tanımlamaktadır. Bu anlayış, Osmanlı'daki çok dinli, çok kimlikli millet sisteminden farklı olarak, tek bir ulusal kimlik etrafında bütünleşmeyi hedeflemektedir (Aydın, 2018: 232).

1.3.1 Liberal Milliyetçilik

Siyasal içerikleri genel olarak değerlendirildiğinde, tarihsel süreçte ortaya çıkan ilk milliyetçilik türü olarak liberal milliyetçilik gösterilebilir (Savaş, 2021: 17). Milliyetçilik, kültür, ırk veya topluluğa ait diğer ortak kimlik temelli taleplere öncelik verirken; liberalizm, bireysel özgürlüğü en değerli unsur olarak kabul etmektedir. Ayrıca, milliyetçilik kişisel tercihe bağlı olmayan unsurları önemserken, liberalizm bireyin seçim hakkını savunmaktadır. Milliyetçilik ve liberalizmin temel argümanları ilk bakışta birbirine zıt görünse de her iki ideoloji de modern çağın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, millet olma kavramı konusunda bazı ortak noktalar taşımaktadırlar. Bu nedenle, aralarında olumlu bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir (Özer vd., 2018: 35-37).

Liberalizm, tıpkı milliyetçilik gibi, Fransız İhtilali ile ortaya çıkmış ve tarihsel süreçte ilk olarak Batı'da güçlenmiş bir düşünce sistemidir. Fransız İhtilali'nin, burjuvazinin ekonomik açıdan ulusal sınırlara sahip bir ulus devlete duyduğu ihtiyacı ortaya çıkaran bir süreci başlattığı bilinmektedir (Gültekingil & Bora, 2021: 85). Bu çerçevede Fransız İhtilali, bir yandan ulusal bilinç ve milliyetçilik ilkesinin ortaya

çıkmasına zemin hazırlarken, diğer yandan bireysel hak ve özgürlüklerin önemine vurgu yaparak liberalizm için de önemli bir dönüm noktası olmuştur (Özer vd.,2018: 37). Liberal düşünce, eski rejime (ancien régime) karşı eleştirel bir perspektif geliştiren en önemli ideolojik temellerden birini sağlamıştır. Ancak liberalizmin ekonomik bakış açısının, eski siyasal düzenin olumsuzluklarına tepki olarak ortaya çıkan hayali cemaat türlerini tam anlamıyla açıklamakta yetersiz kaldığı açıktır. Anderson, merkezde konumlanmış olmanın, hayranlık ya da tiksinti uyandıran şeylerden farklı olarak, görüş alanını yaratamayacağını belirtmiştir (Anderson, 2014: 81-82).

Liberalizm ve milliyetçiliğe ait bazı unsurların birleşmesiyle ortaya çıkmış olan Liberal milliyetçilik, vatandaşlık temelli bir milliyetçilik anlayışıdır. Siyasi, sivil, bireyci, toprak esaslı ve gönüllü milliyetçilik olarak da adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, ulusu etnik köken yerine vatandaşlıkla tanımlayarak, siyasi ve hukuki bir statüye dayalı bir aidiyet anlayışı sunar. Liberal milliyetçilik, barışçıl ve demokratik bir yapıya sahiptir, çünkü egemenlik hakkını halkın tamamına devreder. Millet, inanç, ırk, dil, cinsiyet gibi farklılıklar gözetmeksizin ortak siyasi değerlere bağlı, eşit haklara sahip yurttaşlardan oluşan bir topluluk olarak kabul edilir. Bu anlayışta milleti bir arada tutan bağ, etnik köken veya kan bağı değil; özgürlük, demokrasi ve eşitlik gibi ortak ideallerdir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Fransa, her ne kadar tam anlamıyla temsil etmese de liberal milliyetçilik örnekleri arasında sayılabilir (Ukuşlu, 2021: 16).

Osmanlı'da liberal düşüncenin ortaya çıkışı ise yenileşme ve modernleşme hareketleriyle birlikte şekillenmiştir. Lale Devri'nde başlatılan reform süreciyle birlikte Batı'ya dönük ilk diplomatik açılımlar gerçekleşmiş ve geçici elçilikler aracılığıyla Avrupa yakından tanınmaya başlanmıştır. Bu süreç, III. Selim döneminde ivme kazanmış ve bu dönemin reformları, Avrupa'daki liberal fikirlerin Osmanlı'da yerleşmesine önemli katkı sağlamıştır (Özhazinedar, 2023: 62). Ardından gelen II. Mahmut döneminde, 1808 tarihli Sened-i İttifak ile padişahın yetkilerinin sınırlanması, mutlakiyet rejiminin kısmen de olsa sorgulanmaya başlanması açısından dikkate değerdir. Her ne kadar bu belge siyasi anlamda tam olarak işlerlik kazanmamış olsa da liberal düşüncenin siyasal yapıya nüfuz etmeye başladığını göstermesi bakımından önemlidir. II. Mahmut'un reformları, Tanzimat sürecine giden yolu açmış ve devletin yönetim biçimi ile birey-devlet ilişkilerinde köklü dönüşümlerin başlangıcını oluşturmuştur (İnce, 2017: 429).

Osmanlı'da liberal milliyetçilik anlayışının izlerine en net şekilde Namık Kemal'in fikirlerinde görebiliriz. Hürriyet, vatan, millet gibi kavramlar etrafında

şekillenen bu anlayış, Osmanlı halkının bir millet olarak inşa edilmesi fikrini savunur. Namık Kemal'in Vatan yahut Silistre adlı oyunu, bireyin vatana olan sadakati ve özgürlüğü uğruna mücadele etmesi gibi liberal milliyetçiliğin temel öğelerini içerir (Özhazinedar, 2023: 63).

1.3.2 Yayılmacı Milliyetçilik

Liberalizmin sömürgeci yönü, emperyalist nitelikteki yayılmacı milliyetçilik paradigmasının temelini oluşturmuştur. Yayılmacı milliyetçilik, birleşmeci milliyetçilikle bazı benzerlikler gösterse de aralarında belirgin bir fark bulunmaktadır. Birleşmeci milliyetçilik, aynı etnik gruba mensup insanların bir araya getirilmesini hedeflerken, yayılmacı milliyetçilik ise kimliksel ortaklık bulunmayan bölgeler üzerinde hâkimiyet kurmayı amaçlayan saldırgan ve hırslı politikalara dayanır (Başaran, 2018: 107).

Yayılmacı milliyetçilik, genellikle etkili olduğu ülkelerin politik sistem, ırk ve modern ideoloji bağlamında üstünlük iddiasına dayanmaktadır. Bu üstünlük varsayımı, yayılmacı milliyetçiliğin hâkim olduğu devletin diğer uluslar üzerinde politik, ekonomik ve ideolojik hegemonya kurmasını meşru kılar. Diğer uluslar bu üstünlüğü kabul ettiklerinde sorun yaşanmaz; ancak reddetmeleri durumunda zor kullanımı devreye girer. Eğer bu hegemonya iddiası, başka bir ulusun benzer üstünlük iddiasıyla çatışırsa, dünya çapında savaşlara kadar varan ciddi çatışmalara yol açabilir. 1939-1945 yılları arasında gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı da yayılmacı milliyetçiliğin doğurduğu en belirgin örneklerden biridir (Akdağ, 2021: 33).

Yayılmacı milliyetçilik, yalnızca toprak genişlemesini hedefleyen bir ideoloji olmanın ötesine geçer. Üstün olduğuna inanılan kültürün yayılması da bu ideolojinin temel amaçlarından biridir. Bu süreç, bazen coğrafi genişlemeyle eş zamanlı olarak, bazen de bağımsız bir şekilde gerçekleşir. Bu bağlamda, ulusal değerleri diğer topluluklara benimsetme veya empoze etme çabası ortaya çıkar. Yayılmacı milliyetçilik, etnik bir grubun devlet kurma arzusu, geçmişte yaşanmış tarihsel mağduriyetlerin intikamını alma isteği, diğer toplumları sözde üstün insanlık standartlarına uyumlaştırma hayali, stratejik doğal kaynaklara erişim veya ticari açıdan avantajlı bölgeleri ele geçirme gereksinimi gibi farklı motivasyonlarla şekillenebilir (Üzümlü, 2019: 331).

Pek çok ülkede, milliyetçiliğin temel ilkesi olan kendi kaderini tayin hakkı, zamanla saldırganlık ve şovenist unsurlarla harmanlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarında,

emperyalizm bu tür bir milliyetçilikten güç alarak, daha önceki sömürgecilik dönemlerinden farklı bir şekilde ilerleme imkânı bulmuştur. Özellikle İngiltere'de, askeri yayılma ve emperyal fetihlerin kışkırttığı milliyetçi coşku ve kamuoyundaki aşırı heyecan durumu Jingoizm olarak adlandırılmıştır. Bu kavram, saldırgan dış politikayı ve militarist genişlemeyi destekleyen aşırı milliyetçi tutumları ifade etmektedir (Yılmaz, 2021: 148).

Bu ideolojik dalga karşısında Osmanlı Devleti, çok uluslu yapısı nedeniyle en fazla baskıya maruz kalan imparatorluklardan biri hâline gelmişti. Tam da bu çalkantılı dönemin ortasında, 1842'de dünyaya gelen II. Abdülhamid, imparatorluğun dağılma sürecinin eşiğinde tahta çıkmıştır. Kişisel hayatındaki yalnızlık, dışlanmışlık ve duygusal kopukluklara rağmen Abdülhamid, 1876'da Mithat Paşa ve çevresinin girişimiyle meşruti bir rejimi kurmak üzere iktidara gelmiştir. Ancak kısa sürede Bosna-Hersek ve Bulgar isyanları, Sırbistan ve Karadağ savaşları gibi olaylarla yüzleşmek zorunda kalmıştır (Güneş, 2018: 178).

Bu gelişmeler, dönemin Avrupa devletlerinin desteklediği etnik milliyetçilik hareketlerinin doğrudan sonucudur. Osmanlı'nın iç istikrarını zedeleyen bu ayaklanmalar, yayılmacı milliyetçiliğin çok uluslu imparatorluklar üzerindeki yıkıcı etkisini gözler önüne sermektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ise bu sürecin zirve noktası olmuş; milliyetçilik ideolojisiyle şekillenen emperyal hedefler, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ciddi biçimde tehdit etmiştir (Çiller, 2015: 47).

Her ne kadar Osmanlı'da klasik anlamda yayılmacı bir milliyetçilik gelişmemişse de II. Abdülhamid dönemi Panislamizm politikası bu tür bir milliyetçiliğin imparatorluk bağlamında dini kimlik üzerinden uygulandığı örneklerden biri olarak yorumlanabilir. Bu yaklaşım, özellikle Balkanlarda ve Arap topraklarında Batı etkisine karşı bir tür ideolojik savunma aracı olarak kullanılmıştır (Sivri, 2022: 1364).

1.3.3 Muhafazakâr Milliyetçilik

Muhafazakârlık, on sekizinci yüzyıldan itibaren etkili olan temel ideolojilerden biri olarak öne çıkmıştır. Milliyetçiliğin tarih, toplum, gelenekler ve aile gibi unsurlara yaptığı vurgu, bu ideolojiyle arasında bir yakınlık kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca modernitenin getirdiği yeni kutsallar yaratma ihtiyacı, milliyetçiliğin muhafazakârlıkla ilişki kurmasında başka bir önemli faktör olarak değerlendirilebilir (Şeyhalıoğlu, 2011: 85-86).

Muhafazakâr milliyetçilik, genellikle özgürlükçü veya ayrılıkçı hareketlerden ziyade, kurumsallaşmış ve yerleşik ulus devletlerde görülmektedir. Ulusal kimliğe vurgu yapan ve evrensel bir boyut taşımayan bu anlayışta, kamu düzeni ile toplumsal bütünlük temel ilkeler olarak öne çıkar. Ulus aşırı yapılar ve yabancı göçler, kamu düzenine, toplumsal uyuma, kültürel değerlere ve özellikle ulusal kimliğe tehdit olarak algılandığı için, muhafazakâr milliyetçiler Avrupa Birliği gibi ulus ötesi kurumlara ve yabancı göçlere karşı temkinli ve olumsuz bir tutum sergilerler. Bu tür algılanan tehditler, muhafazakâr milliyetçiliğin güç kazanmasına katkıda bulunan unsurlar olarak da değerlendirilebilir (Heywood, 2007: 216).

Milliyetçilik, milli marşlar, bayraklar, ulusal bayramlar ve resmî törenlerin yaygınlaşmasıyla toplum tarafından benimsenen bir ideoloji haline geldi. Bu süreçte, okuryazarlığın artışı ve nitelikli gazete sayısındaki yükseliş, milliyetçiliğin yapısında belirgin değişimlere yol açtı. Daha önce ilerici ve liberal görüşlerle ilişkilendirilen milliyetçilik, zamanla muhafazakâr siyasetçiler tarafından da sahiplenildi. Sosyalist hareketlerin artan meydan okumalarına karşı, milliyetçilik toplumsal düzeni, bütünlüğü ve istikrarı savunan bir konumda yer aldı (Heywood, 2007: 203).

Muhafazakâr milliyetçiliğin temel özelliklerinden biri de milliyetçiliği içe dönük ve dış etkilere karşı tepkisel bir yaklaşım içinde konumlandırmasıdır. Bu anlayış, Batı'nın teknolojisini onun bilgi sisteminden bağımsız olarak ele alma eğilimiyle karakterize edilen minimalist ve özünde romantik bir bakış açısını yansıtır (Öğün, 1992: 99).

Sanayileşme ve modernleşme gibi düşünce ve hareketler karşısında genellikle ikinci planda kalan ideolojilerin aksine Muhafazakâr milliyetçilik zaman zaman küresel güçlere karşı bir direniş biçimi olarak belirmiştir. Muhafazakâr milliyetçilik bir yandan eşitsiz küresel hegemonya tehdidine karşı dinsel kimlik bağlarıyla kendini koruma çabası artarken, diğer yandan insan hakları, ulusal egemenlik gibi evrensel değerlere vurgu yaparak, uzak topluluklarla iş birliğine dayalı bir boyut da kazanabilir (Lewellen, 2011: 207).

Osmanlı'da muhafazakâr milliyetçiliğin en net yansımaları, Ahmed Cevdet Paşa gibi aydınların düşünce yapısında görülebilir. Modernleşmeye temkinli yaklaşan bu düşünürler, İslami değerler ve geleneksel yapının korunmasını savunurken, devletin birliğini Osmanlılık üst kimliğiyle tesis etmeye çalışmışlardır (Gencer, 2014: 13).

Osmanlı’da muhafazakâr milliyetçilik, modernleşme hareketlerinin hızlandığı 19. yüzyılda, özellikle Tanzimat ve sonrasında, imparatorluğun çok uluslu yapısının çözülmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi’nin yaydığı halk egemenliği, özgürlük ve milliyetçilik gibi kavramlar, Osmanlı coğrafyasındaki etnik unsurlar arasında ayrılıkçı hareketleri tetiklemiş; bu durum Osmanlı bürokrasisinde milliyetçilik fikrine karşı tedbirli ve korumacı bir yaklaşımın gelişmesine neden olmuştur (Koca, 2020: 1478).

Bu bağlamda, muhafazakâr milliyetçilik Osmanlı’da bir tepkisel ideoloji olarak şekillenmiştir. Batı’nın seküler ve etnik merkezli milliyetçilik anlayışına karşılık, Osmanlı aydınları ve yöneticileri daha çok din, gelenek ve devletin devamlılığı üzerinden bir ulus inşa etmeyi amaçlamışlardır. Bu yaklaşımda, "Osmanlılık" üst kimliği üzerinden çok uluslu yapıyı koruma çabası göze çarpar (Uçar, 2018: 85).

Özellikle Ahmed Cevdet Paşa gibi muhafazakâr düşünürler, Batı’daki bireycilik temelli milliyetçilik fikrine karşı, İslam hukukunu ve geleneksel düzeni esas alan bir devlet anlayışını savunmuşlardır. Cevdet Paşa, ıslahatın gerekli olduğunu kabul etmiş ancak bunun İslami meşruiyet ve tarihsel miras temelinde yapılmasını savunmuştur. Bu tutum, Osmanlı’da hem modernleşmeyi hem de kültürel ve dini devamlılığı birlikte yürütme arzusunun göstergesidir (Gencer, 2014: 11).

II. Abdülhamid dönemi, muhafazakâr milliyetçilik anlayışının devlet politikası haline geldiği bir dönemdir. Bu dönemde, Batı karşıtı ve İslami referanslı bir birlik söylemi olan Panislamizm ön plana çıkarılmış, devletin bekası için merkeziyetçilik ve geleneksel yapının korunması hedeflenmiştir. Böylece Osmanlı muhafazakârlığı, modern milliyetçilikle karşı karşıya kalınca, kendi ideolojik çizgisini dinî meşruiyet ve geleneksel otorite üzerinden şekillendirmiştir (Türkmenoğlu, 2019: 414).

1.3.4 Sosyalist Milliyetçilik

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sanayileşmesini tamamlayamamış ve sömürge statüsünde bulunan ülkelerde milliyetçilik, ekonomik kalkınma ve bağımsızlık mücadelelerinde temel bir ideolojik araç haline gelmiştir. Bu milliyetçi hareketler, sömürge ülkelerinin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının Batılı sanayileşmiş devletler tarafından sömürülmesine karşı gelişen tepkiler olarak ortaya çıkmıştır (Ebinç, 2024: 1219).

Bu doğrultuda Marksist kuramcılar, milliyetçilik ve ulus kavramlarına ilişkin teorik yaklaşımlarında, mübadele ilişkileri ve ulusal pazarın gelişimini modern ulusun oluşumundaki en önemli ön koşullar olarak kabul etme konusunda büyük ölçüde hemfikir kalmışlardır. İmmanuel Wallerstein, milliyetçilik ideolojisini hem ulusal hem de devrimci ilerlemenin ideolojik bir aracı olarak tanımlamıştır. Wallerstein'a göre, milliyetçilik anti-sistemik hareketlerin bir parçasıdır ve hem sosyalist hem de milliyetçi hareketler, ilerleme ideolojisine bağlı taraftarlar olarak ortaya çıkmıştır (Balibar & Wallerstein,1993: 95).

Sosyalist düşünceyi benimseyenlerin milliyetçilik konusundaki ilgisi, özellikle ezilen ulusal grupların hareketlerine karşı nasıl bir tutum sergileneceğiyle bağlantılıdır. Enternasyonalizm çerçevesinde bu konuda iki temel yaklaşım öne çıkar: Birinci yaklaşım, mevcut devlet sınırları içinde yalnızca sınıf temelinde örgütlenmeyi savunur ve milliyetçilikleri reddeder. İkinci yaklaşım ise ulusal taleplerin anti-sistemik olduğunu kabul eder ve bu taleplerin işçi sınıfı hareketlerinin geniş ve ilerici hedeflerinin bir parçası olarak desteklenmesi gerektiğini savunur. Her iki pozisyon da önemli bir taktik tartışmayı temsil etmesine rağmen, tüm tarih, sınıf mücadelesinin tarihidir, stratejik ilkesini sorgulamamaktadır (Balibar & Wallerstein, 1993: 95).

Sosyalistler, başlangıçta milliyetçilik konusunu ihmal etmiş gibi görünse de 19. yüzyılın sonunda evrensel oy hakkının yaygınlaşmasıyla birlikte bu mesele önem kazandı. Sosyalist hareketin parlamenter mücadelelere karşı yeni bir strateji geliştirme ihtiyacı, sosyalistler arasında evrim-devrim, Menşevik-Bolşevik ve otoriterlik-revizyonizm tartışmalarını körükledi. Bu fikir ayrılıkları, 1919'dan sonra II. ve III. Enternasyonal arasındaki çatışmalarda devam etti. Sosyalist hareket içinde milliyetçilik çoğu zaman ikincil bir konu olarak görülse de Sosyal-Demokratlar devlet sınırlarını kabul eden bir yaklaşımı benimsedi. Buna karşın, Komünist hareketler ve ezilen ulusların özgürlük mücadeleleri, dünya çapındaki "devrimci" çabalarla doğal bir ittifak oluşturdu. Lenin, bu fiili ittifakı teorik bir çerçeveye oturtmaya çalıştı. Ancak, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) diğer Komünist partiler üzerindeki hegemonya arayışı, bu stratejinin paradoksal bir şekilde zayıflamasına yol açtı (Ebinç, 2024: 1220).

Sosyalist düşüncenin modern biçimlerinde, dünya sistem analizi ve bağımlılık teorileri, milliyetçiliği merkez ve çevre olarak ikili bir yapı içinde yorumlar. Merkez, gelişmiş ve sanayileşmiş uluslardan oluşurken, çevre, bu merkez ülkelere ekonomik ve politik olarak bağımlı olan daha az gelişmiş ülkeleri temsil eder. Dünya sistem analizi savunucularından İmmanuel Wallerstein, Batı'nın kapitalist temelli sanayileşmesinin,

küresel ölçekte modern bir sosyal sistem yarattığını öne sürer. Bu sistemde, bazı toplumlar hegemonik konumda olup küresel ekonomik düzeni kontrol ederken, diğer toplumlar ise bu hegemonik güçlerin sanayi ve kapitalist taleplerini karşılayan bağımlı bir yapıda işlev görmektedir (Balibar & Wallerstein, 1993: 95).

Marksist düşünceye göre milliyetçilik, kapitalist sistemin ihtiyaçlarına göre şekillenen ve pazar ekonomisinin oluşturulması ile burjuvazinin devamlılığını sağlamaya yönelik maddi temelli bir gereklilik olarak görülmektedir. Marksist teori, toplumsal yapının gelişme süreçlerinde, ekonomik sistemin dönüşümüne paralel olarak milliyetçiliği geçici bir araç olarak değerlendirir. Milliyetçilik, toplumsal sınıfların gelişim sürecinde, ekonomik sınırları belirleyen ve bu sınırlar içinde ulusal bütünlüğü destekleyen bir yapıdan ziyade, toplumsal yapının tarihsel olarak şekillenme sürecinde içsel ve spontane bir ideolojik unsur olarak tasvir edilmiştir. Öte yandan, liberalizm ise milliyetçiliği toplumların gelişim aşamalarında önemli bir geçiş süreci olarak görmektedir. Liberal bakış açısına göre, milliyetçilik, ulusal toplum düzeyinden uluslararası toplum düzeyine geçişte gerekli bir aşamadır ve toplumsal ilerlemenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar (Sönmez, 2020: 104).

Sonuç olarak, milliyetçilik konusunda sosyalist yaklaşımın kapsamlı ve gelişmiş bir kuramı bulunmadığı söylenebilir. Sosyalist teorisyenler, ulusal kurtuluş hareketlerini sınıf mücadelesi ekseninde ele alarak, bu hareketleri sınıflar arasındaki çatışma veya dengeye dayalı güç koalisyonları olarak yorumlamaya çalışmışlardır. Bu analiz, ulusal mücadeleleri politik farklılıklar ve sınıfsal ittifaklar temelinde açıklama çabası olarak şekillenmiştir (Ebinç, 2024: 1220).

1.3.5 Antiemperyalist Milliyetçilik

Antiemperyalist milliyetçilik, yayılmacı milliyetçilik anlayışının tam zıddı olarak konumlanan bir ideolojidir. Bu yaklaşım, sömürgeleştirildiğini ve istismar edildiğini düşünen toplulukların, kendilerini sömüren güçlere karşı direniş ve başkaldırılarına meşru bir zemin sunan ideolojik bir argüman olarak ortaya çıkar (Üzümlü, 2019: 331).

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, milliyetçilik Afrika ve Asya'nın bazı bölgelerinde önemli bir ideolojik güç olarak yükselmeye başladı. Bu dönemin yerli liderleri, Avrupa'da eğitim alarak veya Avrupalılarla temas kurarak milliyetçi fikirleri benimsemiş ve bu düşünceleri kendi halklarına aşılamışlardır. İkinci Dünya Savaşı ise Batı emperyalizminin reddedilmesi ve çöküşünde kritik bir dönüm noktası olmuştur

(Hayes, 1995: 215). Bu bağlamda, emperyalizm karşıtlığı ve sömürgeciliğe duyulan tepki, halkların doğal olarak bir araya gelmesini, toplumsal bütünleşmeyi ve siyasi bilinç kazanmalarını sağlamıştır. Bu tepkisel birleşme süreci, birçok bağımsızlık hareketinin temelini oluşturmuş ve ulusal kimliklerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Anderson, 2014: 37).

Antiemperyalist milliyetçiliğin temel unsurları incelendiğinde, kendi kaderini tayin etme hakkının bu ideolojide merkezi bir yer tuttuğu görülmektedir. Sosyal gelişme ve bağımsızlık düşüncesinin ön planda olduğu bu milliyetçilik anlayışı, ulusal kurtuluş hedefini yalnızca siyasal bir mücadele olarak değil, aynı zamanda ekonomik bir kalkınma süreci olarak da tanımlar. Ekonomik boyut, anti-kolonyal milliyetçiliğin Marksizm, sosyalizm ve Leninizm gibi ideolojilere yakınlaşmasını açıklayan önemli bir unsurdur. Bu ideolojiler ilk bakışta birbiriyle uyumsuz gibi görünse de kalkınma aracı olarak iş birliği ve toplumsal değerleri vurgulayan unsurlar, sanayi öncesi geleneksel toplumların kültürlerinde derin köklere sahiptir ve bu ideolojiler arasındaki mesafeyi azaltmaktadır. Antiemperyalist milliyetçiliği benimseyen ülkelerde sıklıkla yabancı mal varlıklarına el koyma, Sovyet tarzı planlı ekonomiler kurma ve ekonomik kaynakların millileştirilmesi gibi politikalar göze çarpar. Ayrıca, bu ülkelerde güçlü ve karizmatik liderlerin ulusal çıkarları savunma ve halkı ortak bir dava etrafında toplama eğiliminde oldukları da dikkat çeken bir başka özelliktir (Heywood, 2006: 170-172).

1.3.6 Resmi Milliyetçilik

19. yüzyılda ulus-devlet yapılarının ortaya çıkmasıyla birlikte, bu devletleri yöneten elitlere hem görev yükleyen hem de onlara meşruiyet sağlayan veya mevcut meşruiyetlerini pekiştiren "devlet milliyetçiliği" ya da "resmi milliyetçilik" olarak adlandırılan yeni bir milliyetçilik akımı kendini göstermiştir. Ulus-devlet anlayışı çerçevesindeki bu milliyetçilik türü, ulusal sınırlar içinde mevcut olan farklı milliyetçilik yaklaşımlarını tek bir çatı altında toplayarak standartlaştıran bir öğreti olarak tanımlanabilir. Devlet milliyetçiliğinde oluşturulan baskın üst kültürün topluma aktarılmasında, Althusser'in devletin ideolojik aygıtları arasında saydığı "resmi tarih, resmi dil ve milli eğitim" gibi araçlar önemli bir rol oynamaktadır. Başka bir deyişle, kültür, dil ve tarih, inşa edilmeye çalışılan yeni kimlik sürecinde ideolojik bir yöntem olarak işlevselleştirilmektedir (Çilliler, 2015: 48,49).

Resmi milliyetçiliğin dünya üzerindeki tüm ulus-devletlerde görülmesi, bu milliyetçilik türünün ulus-devletlerin temel milliyetçilik anlayışı olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşımda, söz konusu topraklarda yaşayan tüm halkların, devletin yönlendirmesiyle resmi dil ve tarih aracılığıyla oluşturulan baskın kültür etrafında milletleştirilmesi süreci yaşanmakta, ardından milliyetçi ideolojinin bireyler tarafından içselleştirilmesi hedeflenmektedir. Korkmaz'ın ifadesine göre; resmi milliyetçilik ya da devlet milliyetçiliği olarak adlandırılan bu anlayış, yalnızca ulus-devletin kuruluş aşamasında değil, daha sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmektedir. (Korkmaz, 2016: 87-88).

Bu çalışma yukarıda belirttiğimiz milliyetçilik türleri arasından liberal milliyetçilik tanımıyla örtüşmektedir. Çünkü incelenen Osmanlı aydınları, milliyetçiliği etnik veya ırksal temellerden ziyade ortak vatandaşlık bilinci, vatan sevgisi ve siyasal birlik ilkeleri çerçevesinde ele almışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

FRANSIZ İHTİLALİ: TARİHSEL ARKA PLAN

Bu bölümde, Fransız İhtilali'nin ortaya çıkış koşulları, ideolojik temelleri ve Avrupa'daki yansımaları ele alınacaktır. İlk olarak, devrime zemin hazırlayan ekonomik toplumsal ve siyasal nedenler detaylandırılacak; ardından Aydınlanma düşünürlerinin devrim üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Diderot ve Condorcet gibi isimlerin fikirleri üzerinden, Fransız İhtilali'nin felsefi arka planı ortaya konacaktır. Son olarak, ihtilalin Avrupa'ya etkileri ve Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesi'nin tarihsel-hukuksal önemi incelenecek; bu bildirge üzerinden devrimin getirdiği özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin evrensel etkisi değerlendirilecektir.

2.1 Fransız İhtilalinin Nedenleri ve Sonuçları

İhtilalden önce Fransa'nın ekonomik, sosyal ve siyasi yapısını incelemek, devrime yol açan temel dinamikleri anlamamızı kolaylaştıracaktır. Coğrafi keşiflerle birlikte, Avrupa'daki toplumsal ve siyasal dengeler önemli ölçüde değişime uğramış, 16. yüzyılda, sömürgelerden elde edilen büyük miktarda altın ve gümüş, Avrupa'da fiyatların yükselmesine yol açmış; bu gelişmeler, feodal beylerin giderek yoksullaşmasına, kazancını üretim ve ticaretten sağlayan tüccarlar ile burjuvazi sınıfının giderek güç kazanmasına neden olmuştur (Huberman, 2009: 179-181).

Bu durum, toprağa dayalı soyluluğun değerinin azaldığını ve paranın önem kazandığını göstermekteydi. Diğer yandan, XIV. Louis'in Fransa topraklarını genişletmek amacıyla giriştiği savaşlar, vergi gelirlerinden daha fazla askeri harcamaya yol açmıştı. Buna ek olarak, sarayın lüks harcamaları da savaş masrafları kadar yüksekti. Bu koşullar altında XIV. Louis, bürokratik makamlar ile asalet unvanlarını satarak hem merkezi otoritesini güçlendirdi hem de ek gelir sağladı. Halktan ise sürekli savaş halindeymiş gibi vergi toplanmaktaydı. Sonuç olarak, XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde Fransa monarşisi iflasın eşiğine gelmişti (Sander, 2003:163). Buna rağmen, Fransa'daki monarşi, yüzyıllardır siyasal birliğini sürdürüyordu (Lee, 2004:12).

1713-1789 yılları arasındaki dönemde, coğrafi keşiflerin etkisiyle Fransa'nın dış ticaret hacmi yaklaşık beş kat artmış; bu durum, güçlenen tüccar ve burjuva sınıfının, soyluların ayrıcalıklarına karşı tepkisini artırmıştı (Sander, 2003: 163). İhtilal öncesi dönemde, özellikle 1740 sonrası, uzun süreli bir refah dönemi yaşanmış olmasına rağmen

(Soboul, 1969:17), İngiltere ile yapılan Yedi Yıl Savaşları'nın kaybedilmesi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na yapılan mali destek, Fransa'nın ekonomik çöküşüne zemin hazırlamıştı. Amerikan bağımsızlık mücadelesi açısından kritik öneme sahip olan bu yardım, Fransa için ise ciddi bir mali yıkımı beraberinde getirmiştir (Sander, 2003:155-156).

1785 yılında yaşanan şiddetli kuraklık, 1788'de tarım ürünlerinin fiyatlarında görülen büyük artış ve 1788-1789 kışlarının olağanüstü sert geçmesi, Fransa'daki toplumsal huzursuzluğu daha da derinleştirmişti (Tocqueville, 2004:172-173). Bu nedenle, Fransa'da eski rejimin çıkarları ile yeni sosyal sınıflar arasındaki çatışma, diğer ülkelerden daha belirgin hale gelmiştir (Hobsbawm, 2022:105).

1789'da Fransa hazinesi ciddi bir borç yükü altındaydı. Halk, yaşanan refah döneminin ardından ani bir kıtlık ve açlıkla karşı karşıya kalmıştı. Öte yandan, hâlâ zenginleşme arzusu taşıyan soylular ile yeniliklere direnç gösteren eski rejim kurumları varlığını sürdürüyordu. Yönetimin aşırı harcamaları ve kötüleşen ekonomik koşullar, Fransız Devrimi'nin zeminini hazırlayan temel etmenlerdi (Lee, 2004:13-14). Bu bağlamda, Fransız Devrimi'ni tam olarak kavrayabilmek için, eski rejimin kurumlarını iyi anlamak gereklidir. Krallık, bu rejimin merkezinde yer almakta ve meşruiyetini Tanrı'dan aldığına inanılmaktaydı.

Fransa kralı, mutlak monarşi ile ülkeyi yönetirken, idari işlerde valiler ve kral vekillerinden destek alıyordu. Ancak bu idari makamlar, zamanla para karşılığı satılan pozisyonlara dönüşmüştü (Soboul, 1969: 82-83).

Bu nedenle valiler ve vekiller, genellikle görev bölgelerinden uzakta, Versay Sarayı'nda yaşamaktaydılar ve kralın izni olmadan saraydan ayrılmaları dahi mümkün değildi. Bu durum, eski rejimin devlet mekanizmasının toplumun ihtiyaçlarına yanıt veremeyecek kadar hantal ve etkisiz hale gelmesine neden olmuştur. Yönetim, halktan kopmuş ve merkezi otorite, yalnızca aristokratların ve saray çevresinin çıkarlarına hizmet eder bir duruma gelmiştir. Bu yapısal sorunlar, devrimin temel sebeplerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Koç, 2011: 47).

Ancién Régime, yani eski rejim, devrim öncesi Fransa'nın siyasal ve sosyal yapısını ifade ediyordu. Bu sistemde ulusal vatandaşlık anlayışı yoktu; herkes, kralın mülkü olarak kabul ediliyor ve kendi bölgesine bağlı birer üye sayılıyordu. Tüm haklar

ve toplumsal statüler üç sınıf arasında paylaştırılmıştı: din adamları, soylular ve Tiers État olarak bilinen üçüncü sınıf (Soboul, 1969:19).

Fransa'da rahipler, krallık içerisindeki en ayrıcalıklı sınıflardan biri olarak öne çıkmaktaydı ve vergiden tamamen muaf tutuluyorlardı. Kilise, otoriter bir yapıya sahip olup, topraklarının yaklaşık %10'unu elinde bulundurmaktaydı. Bunun yanı sıra, tarımsal üretim üzerinden vergi toplama yetkisine de sahipti (Sarıca, 1981:12). Özellikle XIV. Louis döneminden itibaren, kilisede önemli rahiplik görevleri soylular arasından seçilmeye başlamıştı. Bu durum, kralın ruhban sınıfını soylular üzerinde bir kontrol mekanizması olarak kullanmasını sağladı ve buna karşılık kral, kiliseyi mezhep çatışmalarına karşı koruma altına aldı (Soboul, 1969: 29). Ayrıca rahipler, belirli aralıklarla toplanan ve dini konuların yanı sıra krala yapılacak mali yardımları belirleyen çeşitli meclislere sahipti (Sarıca, 1981: 15). Bu meclisler, kilisenin hem siyasi hem de ekonomik alandaki etkisini güçlendirerek, devlet içindeki otoritesini pekiştiren önemli bir araç olarak işlev gördü.

Fransa nüfusunun yalnızca %1,5'ini oluşturan ancak ülkenin topraklarının %20'sine sahip olan soylular ise, krallığın en güçlü ikinci sınıfını temsil ediyordu. Yasalarla belirlenmiş ayrıcalıklar çerçevesinde köylülerden topladıkları gelirlerle hayatlarını sürdüren bu sınıf, iki ana gruba ayrılmaktaydı: kılıç soyluları ve kostüm soyluları (Hobsbawm, 2022: 106-107). Kılıç soyluları, geleneksel askeri asaletin temsilcileri olarak Versailles'da oturuyor ve bazı vergilerden muaf tutuluyorlardı. Krallık tarafından verilen maaşlarla yaşamaya çalışsalar da bu gelir, eski güçlerini korumalarına yetmiyordu. Ticarete katılmaları yasaklanan ve ekonomik açıdan zayıflayan bu grup, ya saray yaşamına bağımlı hale geliyor ya da taşrada inzivaya çekiliyordu (Huberman, 2009: 165).

Buna karşın, burjuva kökenli kostüm soyluları, bürokratik pozisyonları satın alarak soyluluk kazanıyor ve ticaretten elde ettikleri kazançla daha da zenginleşiyorlardı. Bu, krallığın, ekonomik bağımsız güce sahip soyluların varlığını istememesinden kaynaklanıyordu. Kılıç soyluları yeniliklere kapalı kalırken, kostüm soyluları, krala daha yakın ve bağımlı yeni bir aristokrasi oluşturdu (Sarıca, 1981: 13-14). Böylece burjuvazi ile kral arasındaki ilişkiler güçlenerek, eski asaletin zayıflamasına zemin hazırlandı (Soboul, 1969: 24).

Fransız Devrimi öncesinde toplumsal yapının imtiyazsız sınıfı olan Üçüncü Sınıfa gelince, 24 milyondan fazla nüfusu ile köylüler ve burjuvalardan oluşmaktaydı (Huberman, 2009: 165). Ekonomik güç kazanan burjuvazi, ticaretin gelişmesiyle şehirlerde önemli bir sınıf haline gelmişti. Bazıları toprak ya da bürokratik makam satın alarak soyluluk elde etmiş olsa da çoğunluğu ayrıcalıklardan mahrumdu: vergiden muaf tutulmuyor ve siyasi alanda etkili olamıyorlardı. Bu yüzden burjuvazi, siyasi iktidarın kontrolüne büyük ilgi göstermekteydi (Sander, 2003: 162). Daha kalabalık ve yoksul olan köylüler ise bu sınıfın büyük bir bölümünü teşkil ediyordu. Burjuvazi ve köylüler farklı sosyal gruplar olarak kabul edilse de her iki grubun ortak problemi, imtiyazlı sınıfların çalışmadan yaşamasına rağmen, kendilerinin ağır yükümlülüklere tabi tutulmasıydı (Sarıca, 1981: 20). Bu nedenle, burjuvaziye ek olarak Üçüncü Sınıf da ayrıcalıklı kesimin vergi vermesi gerektiği fikrini destekliyordu (Soboul, 1969: 56-59).

Kral XIV. Louis toplumun içinde bulunduğu ekonomik krizi düzeltmek için bazı önlemler almaya çalıştı. Dönemin başbakanı Maurepas, mali krizi çözmek amacıyla ünlü bilim insanı ve devlet adamı Turgot'u Maliye Bakanı olarak görevlendirdi (Ekinci, 2016: 152). Turgot, mali durumu iyileştirmek için kapsamlı reform planları hazırladı; ancak, bu reformların birçok ayrıcalıklı kişiyi güç ve avantajlarından mahrum bırakacağını fark eden soylular ve elit kesim, kraliçe ile iş birliği yaparak Turgot'un görevden alınmasını sağladılar. Turgot'un yerine Necker atandı; fakat o da soyluların direnişi ile karşılaşarak 1781'de istifa etmek zorunda kaldı (Güvenç, 2020: 64).

1783 yılında Colonne Maliye Bakanı oldu ve mali durumu düzeltmek için ağır borçlanmaya başvurdu, ancak bu çabası da başarılı olamadı. Ardından göreve gelen Lomenie de Brienne, yeni vergiler getirme girişiminde bulundu fakat Paris'in üst yargı organı olan Parlement'in sert muhalefeti ile karşılaştı. Bu olaylar ülkede büyük mali ve sosyal karışıklıklara yol açtı. Tüm bu gelişmeler sonucunda, 175 yıldır toplanmayan Etats Generaux nihayet 5 Mayıs 1789'da Versailles'da bir araya geldi (Ekinci, 2016: 152).

5 Mayıs 1789'da toplanan mecliste, halkın yaşadığı ekonomik zorlukların ele alınması beklenirken, oy verme sistemi üzerinde yoğunlaşan tartışmalar meclisin otoritesini zayıflatan bir durum yarattı. Asiller ve ruhban sınıfının oyları iki, halkın oyu ise bir sayılıyordu; bu dengesizlik, 17 Haziran 1789'da halk tarafından kurulan Milli Meclis'in temelini attı. Bu durumda, Fransız Devrimi'nin yalnızca ekonomik krizlere bir tepki olarak değil, aynı zamanda toplumu derinden bölen sınıfsal ayrımlara karşı bir başkaldırı olarak geliştiğini söylemek daha doğru olacaktır. Temel talepleri kabul

edilmeyince üçüncü grubun temsilcileri, tüm ulusun temsilcilerini burjuvazinin önderliğinde bir araya getirerek 17 Haziran 1789'da Millet Meclisi'nin kuruluşunu ilan ettiler. Bu grubun önderleri de anayasaya dayalı meşruti monarşiyi ve seçmen olabilmek için mülkiyet sahibi olmak koşulunu savunuyorlardı. Devrimi başlatan olay, reform yanlısı maliye bakanının kral tarafından azledilmesi oldu. Ayaklanan kent yoksulları silahlandı. Burjuvazi, ayaklanan kent yoksullarının eylemlerini kontrol altına alabilmek için, Ulusal Muhafızlar adıyla bir ordu oluşturdu (Koç, 2011: 46).

Krala bağlı kuvvetlerin meclisi dağıtması üzerine, halkın 14 Temmuz 1789'da Bastille Hapishanesi'ni basmasıyla ihtilal başlamıştır (Bolat, 2005: 151). Birçok kişinin ölümüne sebep olan çatışmadan sonra yoksul halk topluluğu Bastille hapishanesini ele geçirdi. Bu baskın Fransız İhtilali'nin bu safhasında kralın otoritesinin sarsılmasına neden oldu (Koç, 2011: 47). Fransız İhtilali'nin başlamasına neden olan baskından sonra meclis kendisini Kurucu Meclis olarak ilan etti (Kavık, 2024: 59-64).

Kurucu Meclisin temel görevi Fransa için yeni bir anayasa hazırlamak ve soylulara tanınan feodal ayrıcalıkları kaldırarak modern bir devlet yapısı kurmaktı (Yıldırım, 2019: 251-271). Kurucu Meclis, devrim süreci içinde birçok tarihi karara imza attı. Bu kararlar, Fransa'nın siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısını köklü bir şekilde değiştirdi. Kurucu Meclis'in en önemli icraatlarından biri, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 26 Ağustos 1789'da kabul edilmesiydi. Bu bildirge, kişisel hak ve özgürlükler ile hukukun üstünlüğü gibi çağdaş demokratik değerlerin temelini oluşturdu (Ekinci, 2016: 157).

Kurucu Meclis, 1791 yılında anayasa çalışmalarını tamamladıktan sonra kendini feshetti. Kral ülkeden Avusturya'ya kaçmak isterken yakalandı ve Paris'e götürüldü. Bu ihanet girişimi sonrasında kralın görevden alınması için meclise yürüyen halkın üzerine ateş açılması birçok insanın ölümüne neden oldu. Kralın Paris'te tutsak tutulduğunu öğrenen Avusturya ve Prusya, Fransa'ya savaş ilan etti (Koç, 2011: 49). Halk krala karşı ayaklandı ve Paris'e doğru yürüdü. Kralın ordusu ayaklanmayı önlemeye çalıştı. Çıkan çatışmaya Ulusal Muhafızların katılmasıyla burjuvazi ve kent yoksulları galip geldi ve Cumhuriyet ilan edildi. Yargılanan Kral X1V.Louis görevden alınıp giyotinle idam edildi. (Koç, 2011: 49).

Fransız İhtilali sebepleri ve sonuçları ile tüm dünyayı etkilemiştir. Günümüz modern dünyanın şekillenmesinde etkili olan İhtilal, meydana geldiği dönemde özellikle

milliyetçilik ve çağdaşlaşma kurumları ile kendisini göstermiştir. Milliyetçilik fikri imparatorlukları derinden sarsmış ve ulus devletlerin temelini oluşturmuştur (Bolat, 2005: 150-164).

2.2 Aydınlanma Düşünürlerinin İhtilale Etkisi

Fransız Devrimi, geniş halk kitlelerinin harekete geçtiği bir olay olmasına rağmen, belirgin bir lider ya da belirli bir grup tarafından yönlendirilmemiştir (Hobsbawm, 2022: 110). Bu devrim, özellikle burjuvazinin feodal yapı ve monarşiye karşı başlattığı siyasi mücadelenin bir sonucuydu ve ideolojik temelleri burjuvazinin geliştirdiği düşüncelere dayanıyordu (Soboul, 1969: 61).

Devrim, ancièn régime'in çöküşüne zemin hazırlayan Aydınlanma düşüncesinin bir ürünüdür. Fransız Aydınlanmasının önde gelen düşünürleri olan Rousseau, Voltaire, Diderot ve Montesquieu gibi isimler, devrimci fikirlerin yayılmasında ve halkın bilinçlenmesinde önemli roller üstlenmişlerdir (Sarıca, 1981: 96-128). Ayrıca, bu düşünürler Fransız Devrimi'nden çok önce Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na da ideolojik destek vermiş ve özgürlük, eşitlik gibi temel ilkeleri savunmuşlardır. Bu bağlamda, devrim sadece Fransa'nın değil, tüm dünyanın siyasi ve toplumsal yapısını dönüştüren, ideolojik olarak da Aydınlanma felsefesinin en somut sonucu olan küresel bir olay olarak değerlendirilmiştir (Sander, 2003: 157).

Aydınlanma düşüncesi Fransız İhtilali'nin temelinde yatan en önemli fikir akımlarından biridir. 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan aydınlanma akıl, bilim, özgürlük ve eşitlik gibi kavramları merkeze alarak bireyin ve toplumun gelişimini savunmuştur. Bu düşünceler Fransız ihtilalinin fikir altyapısını oluşturmuş ve halkın monarşi, din, feodalizm ve adaletsizlik karşısındaki direnişine zemin hazırlamıştır (Güvenç, 2020: 66).

Aydınlanma çağı olarak bahsettiğimiz çağ 1688 İngiliz devrimi ile başlayıp 1789 Fransız ihtilâli ile doruk noktasına ulaşan bir dönemdir. Bu dönem Batı toplumunda bilimsel ve felsefi gelişmelerin yanı sıra toplumsal ve siyasi hareketlerin de yaşandığı bir süreçtir. Akıl özgürlük, eşitlik ve bireysel haklar gibi kavramlar bu çağın merkezinde yer almıştır. 1688 İngiliz devrimi anayasal monarşiye geçişle birey hakları ve özgürlükler konusunda önemli bir adım atarken Fransız ihtilâli bu fikirlerin toplumda geniş bir etki yarattığı dönüm noktası olmuştur (Duman, 2006: 120).

J.J. Rousseau, Montesquieu, Voltaire, Condorcet ve Denis Diderot gibi düşünürlerin fikirleri, Fransız devrimine giden süreçte, halk arasında yaygınlaşıyor ve bildiriler şeklinde elden ele dolaşıyordu. 16. ve 17.yüzyıllarda burjuvazi, mutlak monarşi ile uyum içinde hareket ederken zamanla krallık, burjuvazinin çıkarlarına engel olmaya başlamıştı. O dönemde Fransa'da mutlak monarşi anlayışına karşın düşünürlerin eşitlik, özgürlük, halkın katılımına dayalı bir yönetim sistemi gibi önerileri toplumda büyük bir ilgi görüyor ve hızla destek buluyordu. Bu fikirler devrime giden yolda ihtilalin siyasî ve düşünsel temelini oluşturuyordu (Güvenç, 2020: 67). 1715'ten 1750'ye kadar olan dönemde, Fransa'nın düşünce dünyası Montesquieu'nün ve Voltaire'in farklı konulara getirdiği özgün yaklaşımlar ve fikirlerle şekillendi. 1750'den itibaren eleştirel düşüncenin etkisi giderek güçlendi. Jean-Jacques Rousseau, Diderot ve diğer ansiklopedistlerin katkılarıyla devrimci fikirler, yıkıcı bir eleştiriden ziyade toplumu yeniden şekillendirmeyi amaçlayan kurucu bir güç haline geldi. (Timuçin, 2008: 13).

2.2.1 Voltaire (1694-1778)

Voltaire, gerçek adı François-Marie Arouet olan, Aydınlanma Çağı'nın önde gelen düşünürlerinden biridir. Paris'te bir noterin oğlu olarak dünyaya gelen Voltaire, dönemin entelektüel ikliminde "yüzyılın filozofu" olarak nitelendirilmiştir (Timuçin, 2008: 37). Voltaire, dönemin toplumsal, dini, politik ve kültürel koşullarını radikal bir biçimde eleştirmiş, deney ve gözlemi merkeze alan reformların hayata geçirilmesi için büyük bir çaba harcamıştır. Bu nedenle, Aydınlanma düşüncesinin öncülerinden biri olarak görülüp "Aydınlanmanın Babası" olarak anılmaktadır (Atak, 2011: 87).

Gençlik yıllarında Paris sosyetesinde edebi çevrelerle ilişki kuran Voltaire, keskin zekâsı ve nüktedan diliyle kısa sürede tanınmış, ancak siyasi hicivleri nedeniyle defalarca hapse atılmıştır. 1717'de Bastille Hapishanesi'nde geçirdiği 18 ay boyunca kaleme aldığı Henriade adlı şiiri, onun muhalif edebi kimliğinin erken örneklerindendir (Fuad, 2003: 16). 1726'da aristokrat bir aileyle yaşadığı bir çatışmanın ardından İngiltere'ye sürülmüş, burada geçirdiği üç yıl boyunca fikir dünyası köklü biçimde değişmiştir. İngiltere'deki ifade özgürlüğü, dinsel çoğulculuk ve felsefi tartışma ortamı, Voltaire'in bağnazlık ve dogmalarla mücadelesinde dönüm noktası olmuştur (Tanilli, 2007: 26).

Bu dönemde Newton'un doğa anlayışı ve Locke'un deneyci felsefesiyle tanışan Voltaire, deney ve gözleme dayanmayan tüm fikirlerin insanlık için tehlikeli olduğunu vurgulamış; Felsefi Mektuplar adlı eserinde bu düşünceleri Fransız kamuoyuna

aktarmıştır (Gökberk, 2016: 315). Bu eser, Fransa'da büyük tepkiyle karşılanmış ve kamu önünde yakılmıştır. Ardından Cirey, Potsdam, İsviçre gibi bölgelerde yaşamını sürdürerek eserler üretmeye devam eden Voltaire, dogmatik düşünceleri eleştirmeyi sürdürmüş, özellikle de kilise ve ruhban sınıfını hedef almıştır (Fuad, 2003: 28).

İngiliz Aydınlanmasının öncüsü John Locke'dan derin bir şekilde etkilenmiş olan Voltaire, deist bir Tanrı anlayışı çerçevesinde insanı, toplumu, devleti ve evreni yeniden yorumlama çabası içine girmiştir. Deizme göre Tanrı, evrenin yaratıcısıdır; ancak evrenin işleyişine doğrudan müdahale etmez. Bu anlayış, insanların kendi yaşamlarını belirleme, toplum ve devlet düzenini oluşturma, bilim yapma gibi konularda özgür oldukları fikrine dayanır. Bu bağlamda Voltaire, aklın merkezi bir rol üstlendiğini bu nedenle insanın, akıl sahibi bir varlık olarak hem doğayı hem de toplumu anlama ve yönetme kapasitesine sahip olduğunu düşünüyordu (Çüçen, 2013: 29).

Voltaire, geniş çaplı halk hareketlerine mesafeli bir tutum sergileyerek, bilim insanları ve filozofların özgür bir ortamda çalışmalarını sürdürebilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Newton'un fizik anlayışını ve Locke'un siyaset felsefesini Fransız düşünce dünyasına kazandırmayı hedefleyen Voltaire, bu bağlamda kimi zaman monarşiyi destekleyen bir figür olarak da algılanmıştır. Düşünceleri, genel olarak İngiliz düşünce geleneği ile paralellik gösterdiği için eleştirilmiş olsa da temsili hükümet anlayışının, düşünce özgürlüğünün ve basın özgürlüğünün Fransa'da yaygınlaşması üzerine yoğunlaşmıştır. İngiliz düşüncesinden bağımsız bir teorik çerçeve geliştiremediği eleştirilerine rağmen, edebi eserleriyle ön plana çıkmış ve yaşadığı dönemde fikirleri ciddiye alınan bir düşünür olarak, Fransız Aydınlanmasının önde gelen figürlerinden biri olarak kabul edilmiştir (Usta, 2018: 85).

Voltaire, sağlam temellere dayanmayan bilginin geçersiz ve değersiz olduğunu ileri sürmüş, boş inançlara bağlı kalmayı ve din adamlarını toplumsal ilerlemenin önündeki en önemli engellerden biri olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, din adamlarının siyasi ve toplumsal yönetim üzerindeki etkisinin ortadan kaldırılmasını savunmuştur (Kalın, 2017: 33).

Voltaire'nin felsefesi, akıl, ilerleme, bilim, özgürlük, bireyselleşme, bireysel tercihlere saygı, yaşam alanının kısıtlanmaması ve bireyin özgür inancı gibi kavramlara dayanmaktadır. Bu düşünce sistemi, bağnazlıktan uzak durmayı ve bireysel seçeneklerin genişletilmesini temel alır. Fransız Aydınlanması bağlamında, özellikle Ansiklopedi

çevresinde gelişen fikirlerle birlikte, dinin, baskıcı yönetimlerin ve geleneksel kültürel değerlerin etkisinden tamamen kurtulmayı hedefleyen radikal bir liberal anlayış ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, geleneksel değerlerin yıkılmasına yönelik bir hareketi teşvik etmiş ve Fransız Devrimi'nin evrenselci, yenilikçi ve homojenleştirici ideolojilerinin temellerini atarak modern düşünceye kalıcı bir miras bırakmıştır (Atak, 2011: 86).

Voltaire'nin düşünceleri, Fransız Devrimi'nin entelektüel temelinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Akıl, özgürlük, bireyselleşme ve dogmalardan bağımsız bir toplum inşa etme yönündeki fikirleri, devrimci hareketlerin ideolojik zeminini güçlendirmiştir (Usta, 2018: 86).

Din ve otoriter yönetim eleştirileri, eski rejimin meşruiyetini sorgulayan bir zihniyetin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır (Atak, 2011: 87). Voltaire'nin bireysel haklar ve düşünce özgürlüğü üzerindeki vurgusu, devrimin insan hakları bildirgelerinde ve temsilî yönetim taleplerinde kendini göstermiştir. Fransız Devrimi'nin radikal dönüşümlerle geleneksel yapıları yıkma çabasında, Voltaire'nin eleştirel ve yenilikçi düşünceleri kalıcı bir ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda, Voltaire, devrimin yalnızca öncülü olarak değil, modern özgürlükçü ve laik değerlerin temelini atan bir figür olarak da tarihsel önemini korumuştur (Usta, 2018,: 86).

Voltaire'in en büyük hedeflerinden biri, halkın özgürlük ve akıl yoluyla aydınlanmasıydı. Bu misyonla çok sayıda trajedi, felsefi yazı, tarih ve bilimsel metin kaleme almış; aydınlanmış despotizm kavramının öncüllerinden biri olmuştur (Tanilli, 1994, s. 38). 1778'de Paris'e döndüğünde büyük bir coşkuyla karşılanmış, ancak sağlık durumu nedeniyle kısa bir süre sonra hayatını kaybetmiştir. Ölümünde kilise tarafından dini tören düzenlenmesine izin verilmemiş, ancak ölümünden on yıl sonra naaşı büyük bir törenle Sainte-Geneviève'ye taşınmıştır (Tanilli, 1994: 229–230).

2.2.2 Jean Jacques Rousseau (1712-1778)

Jean-Jacques Rousseau, 28 Haziran 1712'de Cenevre'de doğmuş, 2 Temmuz 1778'de Ermenonville'de hayatını kaybetmiştir. Doğumunda annesini kaybetmiş, kısa süre sonra babası tarafından bir papazın yanına bırakılarak terk edilmiştir. Eğitim hayatı düzensiz ve zorluklarla dolu geçmiş, formel bir eğitim almadan kendi kendini geliştirmiştir. Babasının karıştığı bir tartışmanın ardından papazın yanına bırakılan Rousseau, burada iki yıl kalmış; sonrasında ise iki yıl boyunca bir oymacının yanında çıraklık yapmıştır. Ancak burada maruz kaldığı kötü muamele nedeniyle kaçmıştır. Bu

olaydan sonra yaklaşık on üç yıl sürecek bir belirsizlik dönemi başlamıştır. Bu süreçte farklı işlerde çalışmış, ciddi maddi sıkıntılar yaşamıştır. Eğitmenlik, müzik öğretmenliği ve sekreterlik gibi işlerde bulunmuş; sonunda Paris'e yerleşmiştir (Yetkin, 2012: 570).

Yaklaşık otuz yaşında Paris'e yerleşen Rousseau, bu döneme dek çoğunlukla müzikle ilgilenmiş ve nota kopyalayarak geçimini sağlamıştır. 1740'ların ortasında Ansiklopedi çevresiyle tanışmasıyla yazarlık kariyerine adım atmıştır. Diderot'nun önerisiyle müzikle ilgili maddeleri yazmaya başlamış, ardından Madam Dupin'in kâtibi olmuştur. Burada tanıştığı Madame d'Epinay sayesinde çevresi genişlemiş, İlimler ve Sanatlar Hakkında Nutuk adlı eseriyle Dijon Akademisi'nin yarışmasını kazanarak ün kazanmıştır.1755'te Eşitsizlik Üzerine Söylev adlı çalışmasını yayımlamış, ardından 1762'de Toplum Sözleşmesi ve Emile adlı önemli eserlerini kaleme almıştır (Cevizci, 2008: 268).

Jean-Jacques Rousseau, Fransız Aydınlanmasının önde gelen bir başka düşünürlerinden olup, fikirleri özellikle toplumsal sözleşme kavramı etrafında şekillenmiştir. Rousseau'nun en önemli eserlerinden biri olan Toplum Sözleşmesi (1762), bireyin özgürlüğü ile toplumun kolektif yapısı arasında denge kurma çabasını merkeze alır. Bu eserde Rousseau, bireyin doğuştan özgür olduğunu, ancak toplumsal yaşamın bireyi bağlayıcı kurallara tabi kıldığını savunur. Buna rağmen, bu bağlayıcı kuralların adil bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini ve halkın egemenliğinin en yüksek otorite olması gerektiğini ileri sürer (Güvenç, 2020: 69). Voltaire, akıl ve rasyonaliteye ne kadar vurgu yaparsa, Rousseau da o denli duygulara ve içsel sezgilere yönelir. Rousseau, aklın mutlak üstünlüğünü savunan filozoflara karşı çıkmış ve duyguların, insani deneyimlerdeki önemini vurgulayan bir düşünür olmuştur (İşler, 1999: 50).

Doğal hâlde özgür ve eşit olan insanın, toplumsal yaşam içerisinde bu özgürlük ve eşitliğini kaybetme riskiyle karşılaştığını vurgulayan Rousseau, bireyin hem sosyal yaşamda hem de özgürlüklerini sürdürebilmesi için belirli bir düzenin kaçınılmaz olduğunu savunur. Bu bağlamda, Rousseau, insanların bir araya gelerek ortak bir düzen içerisinde yaşamayı kabul etmelerinin, bir toplumsal sözleşme aracılığıyla sağlanabileceğini öne sürmüştür (Çüçen, 2013: 28-29). Bu sözleşme, bireylerin nasıl bir otorite tarafından yönetileceklerine dair ortak bir irade oluşturmasını ifade eder. Rousseau'nun "genel irade" kavramı, halkın kendi kendisini yönettiği, kanunlara dayalı bir cumhuriyet yönetimini tanımlar. Bu kavram, halk egemenliğine dayandığında meşru kabul edilir. Rousseau'nun bu görüşlerinin en somut yansıması, Fransız Devrimi'nde

görülmüş, halkın çoğunluk iradesine dayanan yönetim anlayışını ve akla dayalı düzeni savunmuştur (Güvenç, 2020: 70).

Rousseau'nun düşünceleri, Fransız Devrimi'ne giden süreçte devrimciler ve arayış içindeki halk için yalnızca bir ilham kaynağı olmakla kalmamış, devrim sonrasında yönetim biçiminin belirlenmesinde de yol gösterici olmuştur. 1789 Fransız Devrimi, büyük ölçüde Rousseau'nun fikirleriyle özdeşleşmiş ve özellikle Jakobenler, özellikle de Maximilien Robespierre'in liderliğindeki devrimci kanat, Rousseau'nun düşüncelerine sıkça atıfta bulunmuştur (Güvenç, 2020: 69).

Özellikle devrimci kanat Rousseau'nun genel irade kavramından oldukça etkilenmiştir. Bu kavram, bireylerin ortak çıkarlarını ve kamusal iyiliği temsil eden kolektif iradeyi temsil eder. Rousseau'ya göre bir toplum, sadece bireylerin rastlantısal arzularının toplamından ibaret değildir. Aksine, bireylerin kişisel çıkarlarının ötesine geçerek ortak yararı önceledikleri bir üst irade düzeyine ulaşmaları mümkündür. Bu irade, toplum sözleşmesiyle şekillenir ve yasaların meşruiyetini de bu genel iradeye dayanma ölçüsünde kazanır Bireyler, kendi bireysel çıkarlarını bir kenara bırakarak, tüm toplumun iyiliğini önceleyen bir yönelimle hareket ettiklerinde, genel irade ortaya çıkar (Orhan, 2012: 6).

Fransız Devrimi'nin özünde, halkın yönetime doğrudan katılma hakkı ve siyasi iktidarın meşruiyetini halkın ortak iradesinden alma ilkesi yatıyordu. Rousseau'nun genel irade anlayışı, 1789'da yayımlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde açıkça yansımıştır: "Egemenliğin kaynağı milletin kendisindedir" ifadesi, doğrudan Rousseau'nun fikirlerine referansla yazılmıştır. Ancak, Rousseau'nun genel irade kavramı, muhafazakâr düşünürler tarafından yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin başını, Edmund Burke ve Joseph de Maistre gibi isimler çekmiş, devrim döneminde Fransa'ya dair ciddi eleştiriler dile getirmişlerdir (Orhan, 2013: 124-125).

Burke, Fransız İhtilali'nin fikirsel temellerini yıkıcı ve gerçeklikten kopuk bulmuştur. Ona göre, Rousseau'nun genel irade anlayışı, insan doğasının kusursuzlaştırılabileceği varsayımına dayanır ve bu hem tehlikeli hem de hatalıdır. Burke, bireylerin duygularıyla hareket ettiğini, tarihsel tecrübelerin ve geleneklerin ise toplumsal düzenin asıl teminatı olduğunu savunur. Genel irade gibi soyut kavramların, halkın iradesi adına keyfi kararlar alan devrimci liderlerin elinde tiranlığa dönüşebileceğini

öngörmüştür. Bu nedenle, halkın iradesi denetimsiz bir siyasi güç hâline geldiğinde, özgürlüğü değil kaosu doğurur demiştir (Şenses, 2018: 86-87).

De Maistre ise Rousseau'nun halk egemenliği ve seküler siyasal kurguya dayalı genel irade anlayışını kutsal düzenin yıkımı olarak görmüştür. Ona göre, egemenliğin kaynağı halk değil, Tanrı tarafından verilmiş ilahi otoritedir. Toplumsal düzen, ancak din, gelenek ve monarşik otorite ile sürdürülebilir. Genel irade fikri ise, bu düzenin altını oyan ahlaki ve siyasal anarşi riskini taşır. De Maistre, Fransız Devrimi'nin neden olduğu şiddet, kaos ve istikrarsızlığı, doğrudan bu tür soyut teorilerin sonucu olarak görür (Akıncı, 2009: 138).

Rousseau'nun hayatının son yılları, düşünsel yalnızlık ve çatışmalarla geçmiştir. Voltaire ve Diderot gibi Aydınlanma düşünürleriyle yaşadığı fikir ayrılıkları, özellikle 1750'li yıllardan itibaren ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Tiyatro Üzerine Mektup adlı yazısıyla Ansiklopedistlerle arasına kesin bir mesafe koymuştur. Sanatı bütünüyle reddetmese de toplumsal eşitsizlik üzerine kurulu bir düzende sanatın işlevini sorgulamıştır. Politik otoriteyle de sık sık karşı karşıya gelen Rousseau'nun Emile ve Toplum Sözleşmesi adlı eserleri yasaklanmış, bazı yerlerde yakılmıştır. Yurtsuz kalan Rousseau, 1762'den sonra göçebe bir yaşam sürmüş; bir dönem David Hume'un davetiyle İngiltere'de kalmıştır. 1778'de Ermenonville'de hayatını kaybetmiştir (Cevizci, 2008, s. 268).

2.2.3 Condorcet

Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat ya da daha çok bilinen adıyla Marquis de Condorcet, 18. yüzyıl Fransız Aydınlanma döneminin en rasyonalist ve ilerlemeci düşünürlerinden biri olarak öne çıkar. 17 Eylül 1743 tarihinde Ribemont'da dünyaya gelen Condorcet, Fransız Devrimi'nin karmaşık dönemlerinde, 29 Mart 1794'te Bourg-la-Reine'deki bir hapishanede hayatını kaybetmiştir. Matematik eğitimi almış ve henüz genç yaşta Fransız Bilimler Akademisi'ne kabul edilerek bilim dünyasında saygın bir konum edinmiştir (Cevizci, 2008: 273).

Aydınlanma düşüncesine en büyük katkılarından biri, Condorcet'in insan aklının evrensel gücüne ve tarihin ilerleyici doğasına olan inancı olmuştur. Ona göre, insanlık tarihi akıl ve bilim sayesinde sürekli bir ilerleme içindedir. Bu düşüncelerini sistemli bir biçimde, ölümünden sonra yayımlanan İnsan Zihninin İlerlemesi Üzerine Tarihi Taslak adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu eserinde insanlık tarihini on evrede ele alarak; bilgi,

bilim ve özgürlük alanındaki her ilerlemenin insanlığı barbarlıktan uygarlığa taşıyan kesintisiz bir süreç olduğunu savunmuştur (Kalın, 2017: 41).

Condorcet'in toplumsal gelişim anlayışında eğitimin merkezi bir yeri vardır. Eğitimin herkes için ücretsiz, erişilebilir ve laik olması gerektiğini vurgulamıştır. Kadınların eğitimi ve siyasi hayata katılımı gibi, dönemine göre oldukça yenilikçi fikirleri savunarak dikkat çekmiştir. Bu nedenle, hem erken dönem feminist düşüncenin savunucularından biri, hem de eşit yurttaşlık ilkesinin öncülerinden biri olarak kabul edilmektedir (Güvenç, 2020: 91).

Çağdaşlaşma sürecinin kabul edilebilirliğini ortaya koyan ilerleme anlayışı, akılcılaşmanın pozitif bilim üretme süreci olarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda, Aydınlanma düşünürleri arasında fikirleri en çok tartışılan isim Condorcet olmuştur. Condorcet'in bu alandaki çalışmaları, daha sonraki dönemlerde Weber ile ilişkilendirilecek olan çağdaşlaşmanın rasyonelleşme süreci kavramının temel fikirlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Condorcet'ye göre, insanın mükemmelleşme yolunda önünde hiçbir engel yoktur ve aklın önünde duran tüm engelleri ortadan kaldırarak olgunlaşma sürecine girebilir. Tarihsel ilerleme ise, insan bilgisinin artışıyla birlikte aklın hâkimiyetine doğru ilerleyen, dokuz geçmiş dönem ve gelecek için bir dönem olmak üzere, on aşamalı geri döndürülemez bir ilerleme sürecinden oluşmaktadır (Duman, 2006: 136-137)

Condorcet'in yaşadığı dönemde dini fikirler incelendiğinde, genel olarak Aydınlanma düşünürlerinin Hristiyanlığa olan inancı zayıflatıp yerine akıl dinine dayalı bir anlayış getirmeye çalıştıkları görülür. O dönemin felsefi propagandalarının en belirgin temalarından biri, aklın üstünlüğüydü. Akıl, hayatın her alanına nüfuz ederken, buna bağlı olarak ilerlemeye olan inanç da güçlendi. Bu bağlamda ilerleme fikri, özellikle liberallerin savunduğu bir kavram haline geldi. Condorcet'nin düşünceleri üzerinde etkili olan dönemin önemli siyasetçilerinden Turgot, bu durumu, sonunda bütün karanlıkların yok olduğunu, her yerde ışığın parladığını, her alanda bilgili insan sayısının arttığını ve insan aklının ne kadar mükemmel hale geldiğini ifade ederek açıklamıştır (Yıldırım, 2012: 139-140).

Bu ifadeler, kültürel gelişmelerin en önemli kaynağının insan zihni olduğunu vurgular. Özellikle 18. ve 19. yüzyılda, yaratıcı ve dönüştürücü etkiler bırakmanın kaynağı, insan aklının gelişimidir. Aydınlanma düşünürleri arasında farklılıklar olsa da

Hristiyanlık ve kiliseye karşı eleştirilerde birleşmişlerdir. Condorcet, bu konuda Voltaire'den büyük ölçüde etkilenmiştir. Genelde saldırıya maruz kalan alanlar, kurumsallaşmış din ve deist inançtır. Bu nedenle ilk hedef, kilise ve ruhban sınıfı olmuştur. Aydınlanma düşünürlerine göre, Roma Katolik Kilisesi'nin insanlığa verdiği en büyük zarar, doğaüstü unsurlar ile vahiy ve imanı aklın önüne koymasıdır (Güvenç, 2020: 68).

Fransız Devrimi'ne aktif biçimde destek vermiş; anayasa hazırlıkları sırasında halk egemenliği ve temsili demokrasi ilkelerini savunmuştur. Ancak Jakobenlerin güç kazanmasıyla birlikte, Terör Dönemi'nde daha ılımlı görüşleri nedeniyle hedef alınmıştır. Bir süre saklandıktan sonra yakalanmış ve hapse atılmıştır. 1794 yılında hücresinde ölü bulunmuştur; bu ölümün intihar mı yoksa bir suikast sonucu mu gerçekleştiği ise hâlâ tartışılmaktadır (Cevizci, 2008: 274).

Condorcet'nin Fransız İhtilali üzerindeki etkisi ise özellikle ilerleme ve aklın egemenliği fikri üzerinden şekillenmiştir. Onun insanlık tarihini evrensel bir ilerleme çizgisine oturtan yaklaşımı, devrimin ideolojik zeminine katkı sağlamıştır. Devrimciler, özellikle eşit yurttaşlık fikrini temellendirirken, Condorcet'nin akla dayalı toplumsal düzen önerilerinden ilham almışlardır. Eğitim hakkı, kadınların hakları ve evrensel insan özgürlükleri üzerine yazdıkları, devrimin daha kapsayıcı bir vizyon kazanmasında etkili olmuştur. Bu nedenle Condorcet, yalnızca devrim öncesi düşünsel ortamın değil, devrim sonrası Cumhuriyetçi anlayışın da şekillenmesinde önemli bir figür olarak değerlendirilmektedir (Güvenç, 2020: 68).

2.2.4 Montesquieu (1689-1755)

Montesquieu, Fransız Devrimi'nden yaklaşık bir asır önce Fransa'nın Bordeaux bölgesine bağlı La Brède kasabasında doğmuştur. Montesquieu, hukukçu bir aileden gelmekte olup, iyi bir eğitim almıştır. Grotius ve Machiavelli gibi düşünürlerle yakından ilgilenmiştir. Aldığı eğitimi hukuk alanında ilerleten Montesquieu, Bordeaux'ya dönerek hukuk eğitimini tamamlamış ve 1708 yılında avukatlık mesleğine adım atmıştır (Çalık, 2023: 67). Baron de la Brède et de Montesquieu (1689-1755), Fransa'nın siyasi ve dini kurumlarının işleyişinden kaynaklanan olumsuz koşulları ele alarak, aristokrasi adına eleştirel yaklaşımlar geliştiren önemli bir düşünür olarak ön plana çıkmaktadır. Montesquieu'nün, özellikle Kral ve kiliseye yönelik sert eleştirileri, bir süre İngiltere'de yaşamak zorunda kalmasına neden olmuştur (Bezci vd., 2010: 28).

Montesquieu'nün din ve devlet yapısıyla ilgili düşünceleri Fransız İhtilali'nin temellerini oluşturmuştur. Montesquieu devletin, üstlendiği görevleri yerine getirebilmesi, idari ve askeri harcamalarını karşılayabilmesi için finansal kaynaklara ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Ayrıca zenginlik, ülkenin uluslararası arenada saygın bir şekilde temsil edilmesi ve refah dolu bir yaşam sürdürülmesi açısından önem taşır. Montesquieu, ekonomik meselelere dikkat çekerek, toplumdaki lüks tüketim ve savurganlığın yanı sıra, devletin gelir elde etmesinde vergi sisteminin kritik rolünü vurgulamıştır. Sosyal hayatı şekillendiren önemli diğer bir faktörde dindir. Montesquieu, içinde bulunduğu dönemin özelliklerini göz önünde bulundurarak, insanların ahiret mutluluğu için tasarlanmış dinlerden ziyade, bu dünyadaki mutluluğa en fazla katkı sağlayan dinlerin daha etkili olacağını vurgulamıştır (Çalık, 2023: 68).

Montesquieu, her topluma en uygun yönetim şeklini ve kanunları anlattığı Kanunların Ruhu adlı eserinde hukukun kaynağını sorgulamakla başlar. Tanrı evreni ve doğayı belirli kanunlar üzerine yaratmıştır. Böylelikle tekrarlanan düzen içerisinde yaşam mümkün hale gelmektedir. Tanrının kuralları değişmez ve zorunludur. Akıllı varlık olarak insan kendi yaptıkları kurallar çerçevesinde yaşamını sürdürür (Değirmenci, 2023: 244). Kendi sistemini, aklın süzgecinden geçen deneylerden elde edilen sonuçlara dayandıran Montesquieu, liderlik biçimlerinin iklimin insanlar üzerindeki etkilerini dikkate alarak çevresel farklılıklar çerçevesinde şekillendiğini savunmuştur. Bu farklılıkların sonucunda üç temel yönetim tarzı ortaya çıkmıştır. Birincisi, halkın tamamının veya büyük bir kısmının yönetime katıldığı cumhuriyet rejimi; ikincisi, bir kişinin, belirli ve sabit kanunlar çerçevesinde yönetimi üstlendiği monarşi yönetimi; üçüncüsü ise, yönetimin keyfi ve mutlak bir biçimde uygulandığı despotizmdir (Çalık, 2023: 70).

Montesquieu'nün Fransız Devrimi üzerindeki etkisi, siyasal ve toplumsal dönüşümleri hazırlayan düşünsel zemini oluşturması bakımından son derece önemlidir. Güçler ayrılığı ilkesi, despotizm eleştirisi ve özgürlük vurgusu, devrimin temel değerleri olan eşitlik, özgürlük ve adaletin şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Değirmenci, 2023: 252). Montesquieu, özellikle doğu toplumlarında gördüğü mutlak yönetim biçimlerini despotizm olarak tanımlar ve bunları eleştirir. Montesquieu, despot yönetimlerde hukuk üstünlüğünün olmadığını; hükümdarın keyfi emirlerinin yasaların yerini aldığını söylemiştir. Ona göre, despotizmin panzehri ancak hukuka dayalı, sınırlı ve dengelenmiş

bir yönetim düzeni ile mümkündür. Bu yaklaşım, özellikle 18. yüzyıl Fransa'sında kraliyet yönetimini hedef alan entelektüel bir zemin yaratmıştır (Duman, 2023: 5).

Montesquieu, doğrudan devrimci bir figür olmasa da monarşinin sınırlandırılması, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve halkın haklarının korunması konularında devrimcilerin rehber edindiği teorik çerçeveyi sunmuştur. Bu bağlamda, Montesquieu'nün fikirleri yalnızca Fransız Devrimi'nin değil, modern anayasal demokrasilerin de temel taşlarından biri olmuştur (Değirmenci, 2023: 252).

2.2.5 Denis Diderot

Denis Diderot, 5 Ekim 1713'te yedi çocuklu bir ailenin en büyük çocuğu olarak dünyaya geldi. Saygın, itibarlı ve dindar bir aileden gelen Diderot'nun babası bıçakçılık yapıyordu ve ailede birçok papaz bulunmaktaydı. Diderot doğduğunda, kilisede papazlık yapan bir akrabası, babasını onun da papaz olması konusunda ikna etmeye çalıştı. Aile içinde alınan kararla Diderot'nun eğitimi Cizvitler kolejinde başladı. Başarılı bir öğrenci olan Diderot, ilerleyen yıllarda babasına papaz olmak istemediğini açıkladı. Bunun üzerine babası, mesleğini öğretmek amacıyla onu yanına aldı. Ancak Diderot bu işe de uyum sağlayamayınca eğitimine devam etmek için yeniden koleje dönmek istedi. Nihayet 1726'da papazlık unvanını aldı, ancak bu süreçte bazı aksaklıklar yaşandı ve meclis üyeliğine seçildi. Bu görevi de istemeyen Diderot, bir Cizvit arkadaşıyla kaçmayı planladı, fakat babası bunu engelledi. Sonunda aile, Diderot'nun Paris'e gitmesine karar verdi ve onu Louis le Grand Koleji'ne yerleştirdi. Burada eğitimini başarıyla tamamlayan Diderot, felsefe ile yakından ilgilenerek mezun oldu (Cresson, 1965: 6-7).

Denis Diderot (1713-1784), Fransız Aydınlanma döneminin önde gelen düşünürlerinden biri olarak, Fransız Devrimi'ni hazırlayan fikirleriyle büyük bir etki yaratmıştır. Onu bu denli önemli kılan, keskin zekâsı, güçlü hayal gücü ve çok yönlü düşünme yeteneğidir. Diderot'nun fikirleri, yalnızca Fransa'da değil, Aydınlanma döneminin genelinde ve sonraki süreçte de etkisini sürdürmüştür. Pek çok filozoftan etkilenmekle birlikte, kendisi de yakın çevresindeki düşünürleri etkilemiş ve döneminden sonraki birçok filozofa ilham kaynağı olmuştur. Felsefesi ahlak, sanat, bilim ve siyaset gibi geniş bir alanı kapsayarak çok yönlü bir karakter sergilemiştir. Diderot'yu diğer dönem düşünürlerinden ayıran en belirgin özelliği, sınırsız merakı sayesinde her konuyu derinlemesine araştırmasıdır (Aykaç, 2021: 45).

Denis Diderot'yu belirli bir felsefi gruba dahil etmek zordur. Onu yalnızca bir deneyci olarak Locke, bir duyumcu olarak Condillac ya da saf bir materyalist olarak D'Hollbach ile özdeşleştirmek yanıltıcı olur. Diderot, varlık felsefesinde deizmle başladığı düşünsel yolculuğunu zamanla materyalizme yönelerek sürdürmüştür. Bilgi anlayışında sensualizmi (duyumculuk) benimsemiş, ancak doğa bilimlerinde panteizme yaklaşmış ve bu noktadan geri adım atmıştır. Felsefi çeşitliliği, onun döneminin düşünce atmosferinden bağımsız olduğu anlamına gelmez. Diderot'nun diğer Fransız Aydınlanma düşünürleriyle ortak paydası, kilise yönetimine ve dini otoriteye karşı güçlü bir muhalefet sergilemesidir. Sürekli ilerleme ve gelişme arzusu, onu semavi dinlerin otoritesini bir engel olarak görmeye yöneltmiştir. Bu engeli ortadan kaldırma çabası, inanç ve bilgi arasına net bir sınır çizmesini sağlamıştır (Diderot, 2019: 145).

Denis Diderot, bireyin özgürlüğünü ve aklın otoritesini merkezine alan bir felsefi duruş sergilemiştir. Ona göre bilgi, yalnızca bilimsel gözlem ve rasyonel düşünceyle meşruluk kazanabilir; gelenek ve inanç yoluyla dayatılan doğrular sorgulanmadan kabul edilmemelidir. Bu anlayış, Diderot'yu Katolik Kilisesi gibi kurumsal otoriteleri eleştiren bir düşünür hâline getirmiştir. Özellikle Encyclopédie adlı ansiklopedi projesi, bilgiyi halkla buluşturma arzusunun somut bir ifadesidir ve dönemin feodal bilgi tekeline karşı entelektüel bir direniş işlevi görmüştür. Diderot'nun özgürlük anlayışı yalnızca düşünce alanıyla sınırlı kalmaz; siyasal düzlemde de bireyin doğal haklarını önceleyen bir düzenin gerekliliğini vurgular. İktidarın halkın rızasına dayanması gerektiğini savunurken, bireyin hak ve onurunu koruyamayan her yönetim biçimini meşruiyetten uzak sayar. Bu yönüyle Diderot, doğrudan bir devrim çağrısı yapmasa da düşünceleriyle Fransız Devrimi'nin fikirsel zeminini besleyen önemli bir entelektüel katkı sunmuştur (Aykaç, 2021: 46).

Fransız Aydınlanma Felsefesinde, Kant, Hume veya Locke gibi sistemli bir felsefe kurmamasına rağmen, Fransız Aydınlanması başlı başına bir ekol olarak kabul edilir ve bu ekolün temel figürü Denis Diderot'dur. Daha önce belirtildiği gibi, onun öncülüğünde hazırlanan Ansiklopedi eseri, halkı ortak bir düşünce sistemi etrafında birleştirerek kolektivist bir felsefenin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Diderot'nun önemi, felsefeyi yalnızca seçkinlerin alanı olmaktan çıkarıp geniş halk kitlelerine ulaştırmasında gizlidir. Ansiklopedi aracılığıyla bilgiye erişimi kolaylaştırmış ve toplumsal bir bilinç oluşturmuştur. Bu yönüyle, düşünceleri adım adım Fransız Devrimi'ne giden yolu açmış ve toplumu dönüştürmeyi başarmıştır (Aykaç, 2021: 47).

Diderot'nun Fransız İhtilali'ne etkisi, özellikle bilgiye erişim hakkı, aklın özgürleştirilmesi ve kilise otoritesine karşı eleştirel tavrıyla şekillenmiştir. Dine ve geleneksel otoritelere karşı geliştirdiği sorgulayıcı yaklaşım, devrim öncesi düşünsel atmosferi beslemiş, özgürlük, eşitlik ve sekülerlik gibi devrimin temel ilkelerinin entelektüel zemininin oluşmasına katkı sağlamıştır. Ansiklopedi, yalnızca bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda monarşiye ve ruhban sınıfına karşı sessiz bir direniş manifestosu niteliği taşımıştır. Bu bağlamda Diderot, doğrudan siyasal bir devrimci olmasa da devrimi mümkün kılan zihinsel devrimin mimarlarından biri kabul edilmelidir (Usta, 2018: 86).

2.3 İhtilalin Avrupa Üzerindeki Etkisi ve Yurttaşlık Haklarının Doğuşu

1789 Fransız İhtilali, yalnızca Fransa'nın toplumsal ve siyasal yapısında köklü değişiklikler gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda Avrupa genelinde derin etkiler yaratmıştır. Feodal düzenin ortadan kalkması, mutlak monarşilerin sarsılması ve halk egemenliği ilkesinin benimsenmesi, Avrupa'daki geleneksel güç dengelerini radikal biçimde dönüştürmüştür. Devrim, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi evrensel değerlerin yayılmasına zemin hazırlayarak, diğer Avrupa toplumlarında da reform ve devrim taleplerini tetiklemiştir. Bu dönüşüm süreci, yalnızca siyasal yapılarda değil, hukuk, ekonomi ve toplumsal düzen üzerinde de kalıcı etkiler bırakmış ve modern Avrupa'nın oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Bekcan, 2023: 152).

İhtilalin getirdiği milliyetçilik ve demokrasi gibi düşünceler, ilerleyen dönemde monarşilerin çökmesine ve ulus devletlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İhtilalin diğer sonuçları arasında egemenliğin halktan kaynaklandığı fikrinin yaygınlaşması, ayrıcalıklı sınıfların ortadan kaldırılması, devrim sürecinde yaşanan savaşlarla Orta çağ Avrupa düzeninin sona ermesi ve 19. yüzyıl Avrupa'sının şekillenmesi yer almaktadır (Kavık, 2024: 63).

Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği dönemde, Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı sıra Avusturya ve Rusya, önemli güçler olarak öne çıkmaktaydı. Bu devletlerin yanında, İngiltere ve Prusya da etkili devletlerarasında yer almaktaydı (Bekcan, 2023: 153). İhtilalin hemen ardından, Fransa'da yaşanan bu olayın Avrupa'da ilk başta pek fazla tepki çekmemesi ve Fransa'nın iç meselesi olarak görülmesi, modern dünya tarihinde bu devrimden çok daha büyük ve kesinlikle daha başarılı birçok devrim olmasına bağlanabilir. Ancak hiçbir devrim, sınırları, ülkeleri ve hatta okyanusları aşarak hızla

yayılan bir orman yangını gibi bu denli hızlı ve geniş çapta etkili olmamıştır (Emiroğlu, 2007: 27).

Avrupa devrimlerinin merkezi ve ateşleyicisi olan Fransa'da, 24 Şubat'ta Cumhuriyet ilan edildi. Devrim, kısa süre içinde 2 Mart'ta Güneybatı Almanya'ya, 6 Mart'ta Bavyera'ya, 11 Mart'ta Berlin'e, 13 Mart'ta Viyana'ya ve hemen ardından Macaristan'a, 18 Mart'ta ise Milano'ya sıçradı, dolayısıyla İtalya'ya da yayıldı. Bu hızlı yayılma, Fransız İhtilali'nin Avrupa genelinde geniş yankı uyandırmasına ve birçok ülkede benzer devrimci hareketlerin tetiklenmesine yol açtı. (Hobsbawm, 2022: 22).

Fransız İhtilali'nin ardından, eğitim alanında önemli değişiklikler yaşanmış ve antik Yunan ve Latin dillerine olan ilgi artmıştır. Bu dillerin öğretimine verilen yeni vurgu, Batı toplumlarındaki gençlerin, özellikle Atina'nın felsefenin beşiği olduğuna, Socrates ve Platon gibi büyük düşünürlerin bu şehirde yaşadığına dair inançlarını pekiştirmiştir. Aynı zamanda, bu okullardan mezun olanlar Osmanlıları "sürekli zorbalık yapan" güçler olarak görmeye başlamışlardır. Bu tür eğitim politikaları ve klasik Yunan kültürüne olan ilginin artması, Osmanlı karşıtı duyguların Batı'da güçlenmesine neden olmuştur (Mardin, 2013: 395).

On yıl süren Fransız İhtilali, süreç içerisinde görünür ve görünmez pek çok köklü değişikliğe neden olmuştur. Fransız toplumu, büyük bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu değişimden en çok zarar gören kesimler ise soylular ve ruhban sınıfı olmuştur. İhtilal, feodaliteyi ortadan kaldırdığı gibi, devrimin öncüsü olan burjuvazi, kilisenin hukuki varlığına son vererek toplumdaki hiyerarşik sınıf ayrımlarını da sona erdirmiştir. Soyluların kontrolündeki meclisler, mahkemeler, özerk mülk sahipliği ve birtakım imtiyazlarla donanmış olan "devlet içindeki devlet" konumları sona ermiştir. Böylece, soyluların ve kilisenin toplumsal ve siyasi gücü nihayete ermiş, yeni bir düzenin temelleri atılmıştır (Karaman, 2018: 67).

Fransız Devrimi, tarih boyunca ilk günkü etkisini ve canlılığını koruyabilen nadir olaylardan biridir. Bu devrimin güncelliğini sürdürebilmesinin nedenlerini anlamak için, yeniçağ ile ivme kazanan Aydınlanma hareketlerine ve bu hareketlerin ürettiği fikirlere bakmak gerekir. Aydınlanma, aklı ve insan onurunu merkeze alan bir düşünce sistemini teşvik etti. Fransız Devrimi, bu düşünsel arka planın en somut siyasi ve askeri zaferlerinden biri olarak, binlerce yıllık mutlak monarşi düzenine karşı büyük bir dönüşümü temsil etti (Yıldırım, 2019: 255). Devrimin temelinde bireyin özgürlüğü,

eşitliği ve toplumsal kardeşliği yatıyordu. Bu dönüşümün en güçlü sembollerinden biri olan Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik sloganı, devrimin evrenselliğini ve etkisini pekiştiren bir unsur oldu. Bu üç kavram, yalnızca Fransız toplumu için değil, tüm dünya için yol gösterici bir rehber haline geldi. Bu nedenle Fransız Devrimi, yalnızca bir ülkenin iç dinamikleriyle sınırlı kalmamış, zaman içinde farklı coğrafyalarda birçok siyasi ve sosyal hareketin ilham kaynağı olmuştur (Soboul, 1989: 7-9).

Fransız Devrimi'nin "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" ilkeleriyle özdeşleşmesi ve devrime rengini vermesinin temel sebebi, devrimin neye karşı çıktığı ve eski rejimden kopuşunu anlamakta yatmaktadır. Eski Rejim (Ancien Régime), mutlak monarşi ve doğuştan gelen ayrıcalıklara dayalı bir toplumsal düzen üzerine kuruluydu. Bu sistemde: Kral, tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak görülüyordu. Sınıfsal ayrıcalıklar doğumla belirleniyor, halkın geniş kesimi siyasal haklardan yoksun bırakılıyordu. Feodal yapı, soyluların ve kilisenin ekonomik ve sosyal ayrıcalıklarını koruyordu. Fransız Devrimi, bu kökleşmiş düzeni yıkmayı amaçladı ve devrimciler, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi kavramları kullanarak eski rejimin yerine yeni bir toplumsal düzen inşa ettiler. Bu karşıtlık, devrimin enerjisini besleyen ve onu sürekli canlı tutan bir unsur oldu. Eski Rejimin karşıtı olarak doğan devrim, yalnızca geçmişle hesaplaşmakla kalmadı, aynı zamanda modern demokrasinin ve insan hakları anlayışının da temellerini attı (Yetişgin, 2014: 253).

Özgürlük kavramı, sanılanın aksine bireyin sınırsızca hareket etmesi değil, başkalarının hak ve özgürlüklerine zarar vermeden kendi iradesini kullanabilmesidir. Eğer bireyler tamamen sınırsız bir özgürlüğe sahip olsaydı, bu durum kaçınılmaz olarak anarşiye ve hürriyetsizliğe yol açmış olurdu. Fransız Devrimi'nin özgürlük anlayışı, bireyin herhangi bir sınıfa, zümreye veya otoriteye bağımlı olmadan, doğrudan siyasi toplumun bir üyesi olması gerçeğine dayanır. Eski Rejim, toplumun tabakalara, sınıflara ve cemaatlere dayalı bir yapıya sahip olmasını savunurken, Devrim'in özgürlüğü tüm bireyleri eşit haklara sahip vatandaşlar olarak görmeyi amaçlamıştır. Eşitlik ise, yanlış anlaşıldığı gibi herkesin aynı haklara ve maddi imkânlara sahip olması değil, ayrıcalıkların kaldırılarak herkesin hukuki olarak eşit kabul edilmesi anlamına gelir. Fransız Devrimi, mutlakiyetçi sistemin keyfi uygulamalarına karşı çıkarak hukukun üstünlüğünü ve yasa devletinden hukuk devletine geçişi savunmuştur (Gökkaya & Yeşilbursa, 2008: 120).

Diğer bir unsur olan kardeşlik kavramı ise aynı soydan gelme fikrine dayalı bir bağ kurmaktan ziyade, farklı bireylerin siyasi ve sivil toplum içinde birlikte yaşamasını mümkün kılan dayanışma zorunluluğunu ifade eder. Eski Rejimde devlet, kral ve imtiyazlı kesimlerin ortak mülkü olarak görülürken, Fransız Devrimi tebaayı yurttaş haline getirerek onları devletin sadece uyruğu değil, sahibi konumuna taşımıştır. Devrimin getirdiği bu anlayışla birlikte Cumhuriyet, monarşinin yerine geçerek yurttaşların ortak iradesiyle yönetilen bir sistem haline gelmiştir. Birey artık yalnızca özgür (kendine ait iradesi olan) ve eşit (ayrıcalıkların olmadığı, hakkına ulaşabilen) bir yurttaş değil, aynı zamanda diğer yurttaşlarla dayanışma içinde olmak zorundadır. Bu dayanışma, kardeşlik ilkesinin temelini oluşturur ve yurttaşların birlikte var olmasını sağlayan bir toplumsal sözleşmeye dönüşür (Armaoğlu, 1997: 41).

Fransız Devrimi, yalnızca tarihsel bir olay ya da belirli bir döneme ait bir siyasi dönüşüm süreci olarak ele alınamaz. Devrim, insanlığın özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ideallerini gerçekleştirme çabasının bir ifadesi olarak, günümüzde de tüm canlılığıyla varlığını sürdürmektedir. 21. yüzyılda dahi Eski Rejimin kalıntıları, farklı coğrafyalarda ve çeşitli şekillerde ortaya çıkmaya devam etmektedir. Bu nedenle Fransız Devrimi'ni sadece bir geçmiş hadise olarak görmek yanıltıcıdır; onu anlamak, neye karşı doğduğunu kavramak ve demokratik bir toplum için anlatmak zorunludur. Fransız Devrimi'nin getirdiği değerler, yalnızca bir ülkenin veya dönemin değil, modern dünyanın ve yaşadığımız çağın temel dinamiklerini şekillendiren unsurlar haline gelmiştir (Gökkaya & Yeşilbursa, 2008: 124). Bu temel değerlerin en çarpıcı yansımalarından biri, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde açıkça görülmektedir.

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin birinci maddesinde, bireylerin doğuştan özgür ve eşit haklara sahip oldukları ifade edilmiştir. Bu anlayışa göre, toplum içindeki sosyal farklılıkların yalnızca ortak yarar temelinde meşru görülebileceği belirtilmektedir. Aydınlanma düşüncesiyle şekillenen bu ilke, doğuştan gelen sınıfsal ayrıcalıkları reddetmekte ve hukuki eşitliği temel alan yurttaşlık anlayışını güçlendirmektedir. Bu bağlamda, söz konusu ilkenin, Osmanlı Devleti'nde millet sistemi çerçevesinde farklı topluluklara ayrı hukuki statüler tanınmasıyla çeliştiği görülmektedir (Rousseau, 2008: 87–89).

Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesi'nin ikinci maddesinde, bir siyasi birliğin temel amacının bireylerin doğal ve dokunulamaz haklarını korumak olduğu vurgulanmaktadır. Bu haklar arasında özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı

direnme gibi temel unsurlar yer almaktadır. Bu yaklaşım, John Locke'un geliştirdiği doğal haklar kuramının doğrudan bir yansıması olarak değerlendirilmektedir Özellikle bireylerin baskıya karşı direnme hakkına sahip olması, mutlak monarşilere karşı meşruiyet zemini oluşturmuş ve devrim düşüncesini temellendiren başlıca gerekçelerden biri haline gelmiştir. Buna karşın, Osmanlı siyasal sisteminde halkın yönetime doğrudan müdahale etme veya iktidarı sınırlama gibi haklara sahip olmaması, söz konusu madde ile açık bir çelişki ortaya koymaktadır (Locke, 2012: 147–150).

Egemenliğin doğrudan ulusa ait olduğu ve bu yetkinin açık biçimde ulus kaynaklı olmayan kişi veya kurumlarca kullanılamayacağı ifade edilmiştir. Böylece siyasal iktidarın meşruiyetinin halk iradesine dayandığı açıkça belirtilmiş ve mutlak monarşik yönetim anlayışı reddedilmiştir. Oysa Osmanlı sisteminde, padişahın egemenliği ilahi iradeye dayandırılmış ve bu çerçevede halkın doğrudan söz sahibi olması mümkün görülmemiştir. Bu yönüyle, ilgili anlayış ile Osmanlı'daki padişah temelli egemenlik yapısı arasında açık bir zıtlık ortaya çıkmaktadır (Montesquieu, 2014: 240–242).

Bildirgenin dördüncü maddesinde yer alan Özgürlük başkalarına zarar vermeden istediğini yapabilmektir..." ifadesi, bireysel özgürlüğün sınırlarını çizerken, bu özgürlüğün mutlak olmadığını ve başkalarının haklarına zarar vermeyecek şekilde sınırlandırılması gerektiğini vurgular. Bireylerin doğal haklarını kullanırken toplumun diğer üyelerinin aynı hakları kullanabilmesini güvence altına alacak sınırlara uyması gerektiği belirtilir. Bu sınırların yalnızca yasalarla belirlenebileceği fikri, Jean-Jacques Rousseau'nun genel irade kavramıyla uyumlu bir şekilde, bireysel özgürlüğün toplumun ortak çıkarları çerçevesinde düzenlenmesini esas alır (Arslan, 2013: 26).

Beşinci madde, "Yasa sadece topluma zarar verebilecek eylemleri yasaklar…" ifadesiyle hukukun, bireyin davranışlarını sınırlama yetkisinin ancak toplumsal zararı önlemekle sınırlı olabileceğini belirtir. Bu anlayış, keyfi uygulamalara karşı çıkarak bireylerin yalnızca yasa tarafından açıkça yasaklanan fiiller nedeniyle sorumlu tutulabileceğini savunur. Hiç kimsenin, yasaların öngörmediği bir davranışı yapmaya zorlanamayacağı ya da yasaklanmayan bir davranıştan dolayı cezalandırılamayacağı ilkesi, modern hukuk devletinin temelini oluşturur. Bu yaklaşım, Osmanlı'da padişah fermanları ve şeri hukuk sisteminin geniş ve sınırsız yetkilerine dayalı yönetim biçimiyle doğrudan çelişmektedir (Shaw, 2004: 245-247).

Altıncı madde, yasaların halkın ortak iradesinin bir yansıması olduğunu belirtir. Bu doğrultuda, tüm yurttaşların yasaların oluşumuna doğrudan ya da temsilcileri aracılığıyla katılma hakkı vardır. Bu anlayış, temsili demokrasinin temelini oluştururken, Osmanlı'da halkın yönetime katılımı sınırlı olup yasalar büyük ölçüde padişahın iradesi doğrultusunda belirlenmekteydi. Yedinci madde ise, yasalara aykırı biçimde kimsenin suçlanamayacağını, yakalanamayacağını ya da tutuklanamayacağını vurgular. Bu, hukukun üstünlüğünü güvence altına alırken keyfi uygulamaları yasaklamaktadır. Oysa Osmanlı yönetiminde, merkeziyetçi yapı gereği padişah veya devlet görevlilerinin keyfi tutuklamalar yapma yetkisi bulunmaktaydı. Bu nedenle madde, Osmanlı pratiğiyle açık bir tezat içindedir. Sekizinci ve dokuzuncu maddeler, yalnızca kanunlarla açıkça belirtilmiş, gerekli cezaların uygulanabileceğini ve kimsenin işlenmemiş bir suçtan dolayı cezalandırılamayacağını ifade eder. Aynı zamanda masumiyet karinesi ilkesine yer verilir; bir kişi suçlu olduğu ispatlanana kadar masum kabul edilir. Osmanlı adalet sisteminde padişahın af yetkisi ve yargı süreçlerinin mutlak kontrol altında olması göz önünde bulundurulduğunda, bu maddelerin getirdiği anlayış modern hukukla Osmanlı sistemi arasındaki önemli farkları ortaya koyar (Arslan, 2013: 25).

Onuncu ve on birinci maddeler, bireylerin düşünce ve inançlarını özgürce ifade etme hakkını savunur. Yasalarla belirlenmiş düzeni ihlal etmedikçe, hiçbir birey bu düşünceleri nedeniyle cezalandırılamaz. Bu ilkeler, laik hukuk anlayışını temellendirirken, Osmanlı'da din merkezli yönetim anlayışıyla doğrudan çatışmaktadır. Tanzimat ve Islahat Fermanları bu prensipleri kısmen benimsemiş olsa da tam anlamıyla uygulanmamıştır. On ikinci ila on beşinci maddeler, vergilendirme sisteminde adaletin sağlanmasını ve kamu yöneticilerinin halka hesap vermesini öngörür. Bu maddeler, devlet yönetiminde şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerini güçlendirir. Oysa Osmanlı'da vergi toplama süreci, genellikle toprak sahipleri ya da iltizam sistemi üzerinden yürütüldüğünden, halkın vergi politikalarına katılımı neredeyse yoktu (Shaw, 2004: 245-247).

On altıncı madde, temel hakların güvence altına alınmadığı ve kuvvetler ayrılığının sağlanmadığı bir sistemin anayasal olarak nitelendirilemeyeceğini ifade eder. Bu anlayış, anayasal devletin tanımını yaparken, Osmanlı'da yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin tek elde – padişahın – toplandığı bir yapıyla taban tabana zıttır. On yedinci madde, özel mülkiyet hakkını kutsal kabul eder ve yalnızca kamu yararının gerektirdiği durumlarda bu hakka sınırlama getirilebileceğini belirtir. Buna karşın Osmanlı'da, miri

toprak düzeni uyarınca büyük arazilerin mülkiyeti devlete ait olup, bireysel mülkiyet hakları sınırlıydı. Bu durum, Fransız Devrimi'nin bireysel hak temelli anlayışıyla çelişmektedir (Arslan, 2013: 24-25).

Sonuç olarak, Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesi bireysel haklar, hukukun üstünlüğü ve halk egemenliği ilkeleri üzerine kurulmuştur. Bu değerler, Osmanlı'nın mutlak monarşi ve din temelli yönetim anlayışından büyük ölçüde ayrılır. Bununla birlikte, bildirgede yer alan birçok ilke, Tanzimat ve Islahat Fermanları aracılığıyla Osmanlı reform sürecine kısmen yansımıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FRANSIZ İHTLALİ'NİN OSMANLI'DA MİLLİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİNE ETKİSİ

Bu bölümde, 1789 Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerindeki etkileri ele alınmaktadır. İlk olarak III. Selim döneminde Fransız İhtilali'ne verilen diplomatik ve siyasi tepkiler incelenerek, Osmanlı yönetiminin ihtilali nasıl değerlendirdiği analiz edilmektedir. Ardından, İkinci Meşrutiyet döneminde gelişen Türkçülük ve ulus-devlet düşüncesinin nasıl güç kazandığı, Osmanlı toplum yapısı içerisindeki dönüşümlerle birlikte ele alınmaktadır. Üçüncü başlıkta, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki'nin milliyetçilikle ilişkisi değerlendirilmektedir. Dördüncü başlıkta, erken Cumhuriyet öncesi fikir önderlerinin Türk milliyetçiliğine katkıları ortaya konmakta, beşinci başlıkta ise dönemin gazeteleri ve dergileri üzerinden milliyetçi söylemin nasıl yayıldığı analiz edilmektedir. Son olarak, Osmanlı aydınlarının Fransız Devrimi'ne yönelik farklı yaklaşımları örnek kişiler üzerinden değerlendirilerek, düşünsel dönüşümün genel çerçevesi çizilmektedir.

3.1 III. Selim Döneminde Osmanlı Devleti'nin Fransız İhtilali'ne Yaklaşımı

1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali'nden hemen önce Osmanlı padişahı I. Abdülhamid hayatını kaybetmiştir. İhtilalin gerçekleştiği dönemde Osmanlı tahtında III. Selim bulunmaktaydı. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya ile savaş halindedir. III. Selim, babasının vefatından sonra küçük yaşta olması nedeniyle, amcası I. Abdülhamid'in desteğiyle çok iyi bir eğitim almıştır. Şehzadelik yıllarında Fransa Kralı XVI. Louis ile Avrupa'nın genel durumu hakkında mektuplaştığı bilinmektedir. Batı ile ilişkilerini güçlendirmesinde reformcu bürokratlardan biri olan Ebubekir Ratib Efendi'nin katkısı büyüktür. III. Selim tahta çıktıktan sonra askeri reform çalışmalarına hız vermiş ve birçok yabancı uzman bu çalışmalarda görev almıştır (Mardin, 1989: 58). Yenilikçi bir padişah olarak tanınan III. Selim, tahta çıkmadan önce Osmanlı İmparatorluğu'nda kapsamlı değişimlerin gerekliliğini dile getirmiştir. Saltanatı boyunca askeri, ekonomik, idari, siyasi ve sosyal alanlarda birçok önemli reform gerçekleştirmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının uygulanmasında da III. Selim'in katkısı büyük olmuştur (Bekcan, 2023: 153).

Fransız Devrimi sonrasında Napolyon'un Mısır Seferi sırasında kesintiye uğrayan Osmanlı-Fransız ilişkileri, daha sonra Napolyon ile imzalanan dostluk antlaşmasıyla yeniden düzelmiştir. 1789 yılında Fransa'da devrim hareketleri yaşanırken, Osmanlı Devleti bu olayı diğer Avrupa devletleri gibi Fransa'nın bir iç meselesi olarak değerlendirmiş ve müdahalede bulunmamıştır. III. Selim'in Fransa'ya duyduğu yakınlık ne kadar güçlü olursa olsun, gelişmeler onu zaman zaman devrime karşı tepki vermeye mecbur bırakmıştır. XVI. Louis'nin idamından sonra bir süre Paris'e elçi gönderilmemiştir. Thermidor'dan sonra devrimin muhafazakâr bir yöne kayması ve Napolyon'un imparatorluğunu ilan etmesi, Selim'in gözünde devrimi daha kabul edilebilir hale getirmiştir. Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan yeni rejim, devrimden altı yıl sonra, 1795 yılında resmen tanınmıştır (Akşin, 1994: 25).

Fransa, ihtilalin ilk yıllarında yoğun iç gündemi ve karışıklıkları nedeniyle Doğu'ya fazla ilgi gösterememiştir. Bu dönemde yalnızca İstanbul'daki elçisi Gouffier, Osmanlı'nın Avusturya ve Rusya ile yürüttüğü savaşlarda arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur. 1792'den itibaren, Avrupa'da oluşan ilk koalisyona karşı Fransa, eski müttefiklerine yönelmeyi ve düşmanlarını bu devletlerle meşgul etmeyi planlamıştır. Bu müttefikler arasında İsveç, Osmanlı Devleti ve Polonya önemli yer tutmaktadır. Fransa, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı harekete geçirmek amacıyla bir plan hazırlamış, ancak bu plan Semonville'nin Avusturya tarafından tutuklanması nedeniyle uygulanamamıştır (Soysal, 1999: 95-100).

Osmanlı-Fransa ittifakının sağlanması konusunda, İstanbul'daki Fransa elçisi Verninac büyük çaba göstermiştir. Osmanlı Devleti, gelişmeleri İstanbul'da bulunan yabancı elçilerin haber ve yorumları aracılığıyla takip etmiş; ancak Osmanlı diplomatları, Avrupa'daki olayların yalnızca Avrupa'yı ilgilendirdiğini düşünerek bu meselelerden uzak durmayı tercih etmiştir. Buna rağmen, bazı ittifak maddeleri üzerinde uzlaşı sağlanmıştır. Fransız İhtilali sırasında Osmanlı Devleti, eski ve yeni rejim yanlılarına karşı tarafsız bir politika izlemiş ve 1795 itibarıyla ihtilal hükümetini resmen tanımıştır. Ancak, Ekim 1796'da Fransa'nın İstanbul'a yeni bir elçi göndermesiyle müzakereler kesintiye uğramış, bu durum Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ittifak kurma planlarını ertelemesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti, ittifakları yalnızca Avrupa'ya özgü meseleler kapsamında değerlendirmiştir (Soysal, 1999: 105-106).

Bu durum, diğer devletlerin Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını istemesine yol açmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasında da toprakları bulunmaktaydı. Alan

olarak Asya ve Afrika'daki topraklara kıyasla daha küçük bir yüzölçümüne sahip olsa da bu topraklar stratejik açıdan önemli konumlarda yer almaktadır. Bu dönemde Avrupa'da siyasi ve askeri anlamda köklü değişimler yaşanmıştır. Koalisyon Savaşları sırasında ittifakların sürekli değiştiği bir ortamda, Osmanlı Devleti, dış politikada yeni sayılabilecek adımlar atmaya çalışmıştır. Batı'da meydana gelen tüm bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni de doğrudan etkilemiştir. Ancak, bu gelişmeleri doğru analiz edecek, olasılıkları değerlendirecek ve dış politikaya yön verecek sağlam bir hariciye yapısının bulunmaması, devlet adına ciddi bir sorun teşkil etmiştir (Bekcan, 2023: 154).

III. Selim döneminde, Fransız İhtilali'nin fikirsel ve politik etkilerinin Osmanlı topraklarına kadar yayıldığı görülmektedir. İhtilalin oluşturduğu düşünceler ve hareketler, Osmanlı coğrafyasında geniş bir kesim tarafından bilinmekteydi. Özellikle İstanbul gibi kozmopolit merkezlerde bu etkinin daha belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, Eflak ve Boğdan'daki zengin kesimler, Fenerli Rum Beyleri, Beyoğlu'nda yaşayan ve yabancılarla sıkı ilişkiler içinde olan Fransızca bilen Hristiyan ve Yahudi Osmanlılar, Avrupa ile ticaret yapan Rum gemiciler ve tüccarlar gibi farklı gruplar, Fransız İhtilali hakkında bilgi sahibiydi. Bu topluluklar, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmekte ve ihtilal sonrası ortaya çıkan siyasi fikirlerden etkilenmekteydi. Ancak Osmanlı yönetimi açısından Fransız İhtilali, sadece bir fikir hareketi olarak değil, aynı zamanda devletin birliğini tehdit eden bir unsur olarak algılanmıştır. Bu yüzden III. Selim ve dönemin devlet adamları, ihtilal sonrası ortaya çıkan milliyetçilik akımlarına karşı temkinli bir duruş sergilemiş ve Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü koruma adına çeşitli reformları hayata geçirme yoluna gitmişlerdir (Ülken, 1998: 144-146).

3.2 Osmanlı'da Milliyetçilik Öncesi Toplumun Düşünce Yapısı

Osmanlı Devleti'nin siyasal ve toplumsal yapısı, klasik dönem boyunca din temelli bir anlayışla biçimlenmiş, birey kimliği öncelikle dini aidiyet üzerinden tanımlanmıştır. Bu çerçevede Osmanlı'da millet kavramı, bugünkü ulus anlamına gelmeyip, esasen aynı dine mensup toplulukları ifade eden bir terim olarak kullanılmıştır. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler gibi topluluklar, kendi iç işleyişlerini yöneten cemaat yapıları ile devlet karşısında temsil edilmiş; bu cemaatler, Osmanlı sisteminde millet olarak adlandırılmıştır (Düvenci, 2024: 5).

Millet sistemi, Osmanlı'nın farklı inançlara sahip topluluklarını aynı siyasal çatı altında bir arada tutmasının temel dayanağı olmuştur. Bu sistemin temeli, İslam'daki

zımmî hukukuna dayanmaktadır. Zımmî statüsündeki gayrimüslimler; can, mal, din, ibadet ve kültür alanlarında devlet koruması altında yaşamış, karşılığında vergi yükümlülüklerini yerine getirmiştir. Bu yapı sayesinde Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri, kendi patrikhaneleri ya da hahambaşıları üzerinden eğitim, hukuk, ibadet ve sosyal organizasyon gibi konularda özerk bir idare kurabilmiştir. Osmanlı, bu toplulukları doğrudan birey olarak değil, cemaat temelli kolektif yapılar olarak muhatap almıştır (Eser, 2015: 206).

Millet sistemi yalnızca dini bir düzenleme değil, aynı zamanda sosyopolitik bir denge mekanizmasıdır. Cemaat liderleri devletin tanıdığı bir tür yerel otorite gibi hareket etmiş; böylece devlet, farklı inanç gruplarını merkeze bağlayan bir yönetim modeli kurmuştur. Devlet, genel yönetim, maliye, askerlik ve güvenlik gibi alanları denetlerken, dinî ve sosyal düzen cemaatlerin kendi kontrolünde bırakılmıştır. Bu durum, Osmanlı'nın klasik döneminde çok kültürlü bir düzenin istikrarlı bir şekilde işlemesini mümkün kılmıştır (Kurtaran, 2011: 61).

Öte yandan, millet sistemi Osmanlı toplumunda birlik değil, birlikte yaşama anlayışına dayanıyordu. Farklı milletler arasında geçişe izin verilmemesi, her cemaatin kendi içinde kapalı bir sosyal alan oluşturmasına yol açmıştır. Bu ayrımın temelinde etnik değil, inanç temelli bir organizasyon modeli yatmaktaydı. Toplumun etnik çeşitliliği, dinî özerklik üzerinden düzenlenmiş; örneğin Ermeni milleti Gregoryen, Katolik ve Protestan olarak ayrı milletler hâlinde tanınmıştır. Bu durum Osmanlı'daki millet kavramının esnek ama hiyerarşik niteliğini ortaya koymaktadır (Yılmaz & Erdem, 2020: 2570).

Millet sisteminin bu yapısı, Osmanlı'nın yüzyıllar boyunca çok etnili, çok dinli bir imparatorluk olarak varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Ancak bu yapı, modern milliyetçilik düşüncesi karşısında dirençsiz kalmıştır. Milliyetçiliğin yaygınlaşmasıyla birlikte, dinî aidiyet yerine etnik ve seküler kimlikler ön plana çıkmaya başlamış; millet sisteminin içindeki uyum yerini çatışmalara bırakmıştır. Bu dönüşüm, sonraki bölümlerde ele alınacak olan Fransız İhtilali sonrası gelişmelerin Osmanlı toplumu üzerindeki etkilerini anlamak açısından kritik bir zemin oluşturmaktadır (Eser, 2015: 208).

Osmanlı millet sistemi, klasik dönemde etkili bir toplumsal denge mekanizması sunmuş olsa da 18. yüzyılın sonlarından itibaren bu yapı bozulmaya ve işlevsizleşmeye başlamıştır. Bu sürecin en önemli kırılma noktası, 1789 Fransız Devrimi'nin ardından Osmanlı topraklarına yayılan milliyetçilik fikirleri olmuştur. Devletin hoşgörü ve

özerklik esasına dayanan geleneksel yapısı, bireyler arası eşit yurttaşlık yerine cemaat esasına göre kurgulandığı için, modern ulus-devlet ideallerine karşı savunmasız kalmıştır (Yılmaz & Erdem, 2020: 2575).

Batı'da eğitim alan gayrimüslim aydınların laik ve seküler düşünceye yönelmesi, kendi cemaatleri içinde etnik temelli bir kimlik bilinci doğurmuştur. Bu durum özellikle Yunanlar, Sırplar, Bulgarlar ve Ermeniler gibi gruplarda bağımsızlık taleplerini beslemiş; Fransa, İngiltere ve Rusya gibi güçlerin siyasi ve ekonomik desteğiyle Osmanlı iç dengeleri sarsılmaya başlamıştır. Yunan İsyanı (1821) bu dönüşümün ilk somut örneğidir. Ardından gelen isyanlar, Osmanlı'nın çok milletli yapısını tehdit eden ciddi krizlere dönüşmüştür (Düvenci, 2024: 9).

Bu gelişmeler karşısında Osmanlı yönetimi, çözülmeyi önlemek amacıyla eşit yurttaşlık temelinde bir birlik ideolojisi geliştirmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı bu doğrultuda ilan edilmiştir. Fakat bu reformlar, beklenen birleştirici etkiyi yaratmak yerine, cemaatler içindeki laik unsurların güç kazanmasına, ruhban sınıfın ise otoritesini yitirmesine yol açmıştır. Bu durum, geleneksel cemaat yapısında da iç bölünmelere neden olmuştur (Kurtaran, 2011: 65).

Ayrıca millet sistemine bağlı olarak kurulan vakıf, okul ve dini yapılar, zamanla siyasi propagandanın ve ayrılıkçı fikirlerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Batı'nın verdiği kapitülasyonlar ve ekonomik ayrıcalıklar, gayrimüslim tüccar sınıfını güçlendirmiş; bu da hem ekonomik rekabeti hem de siyasal talepleri körüklemiştir. Devletin cemaatleri ayrı ayrı muhatap alması, bu süreçte birlikten çok ayrışmayı beslemiştir. Sonuç olarak, Osmanlı millet sistemi milliyetçiliğin yayılmasıyla birlikte siyasi bütünlük kuramayan, etnik bilinci bastıramayan bir yapıya dönüşmüştür. Ulus-devlet fikrinin yükselişiyle birlikte, din merkezli toplumsal düzen yerini etnik temelli kimlik arayışlarına bırakmış; bu da Osmanlı'nın çözülmesinde belirleyici bir rol oynamıştır (Eser, 2015: 207).

3.3 İkinci Meşrutiyet ve Sonrasında Milliyetçi Düşüncenin Çıkışı

1900'lerin başlarında hızla siyasal sahnede etkisini artıran Türkçülük, Osmanlı Devleti'nin parçalanması sürecinde en güçlü dönemini yaşamıştır. İmparatorluğun yaşadığı krizler ile bölge içinden ve dışından gelen entelektüel etkiler, Türk milliyetçiliğinin destek gören bir siyasal düşünce akımı haline gelmesinde iki temel etken olmuştur. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle, eski gelenek ve görenekleri ile inanç

sistemlerinde önemli değişimler meydana gelmiştir. İslam'ın ümmet anlayışını ön plana çıkararak kavmiyetçiliği desteklememesi, kavimler arasındaki farklılıkları asabiyye olarak değerlendirmesi ve milliyetçiliği eleştirmesi, Türklerde milliyetçilik ve milli bilincin kolektif bir yapıya bürünmesini geciktirmiştir. Ancak, Fransız İhtilaliyle birlikte ulus devlet anlayışının tarih sahnesine çıkışı, milliyetçilik ideolojisinin ve Türkçülük düşüncesinin gelişimiyle mümkün olmuştur. Osmanlı'da ulus kavramının Türk halkını ifade edecek şekilde kullanılmaya başlanması ise büyük ölçüde Batılı aydınların etkisiyle gerçekleşmiştir (Uzun, 2010: 5).

İmparatorluğun son dönemlerine kadar Türk milli bilinci ve ulus devlet fikri hem münevver sınıf hem de halk arasında rağbet görmeyen konular olarak kalmıştır. Bu durum tarihsel kaynaklarda da açıkça görülmektedir. Örneğin, 1800'lerin sonlarında Paris'te bulunan bir grup Jön Türk'e, uluslarının ne olduğu sorulduğunda Müslümanız cevabını vermişlerdir. Bu yanıt üzerine, Müslümanlığın dinle ilgili bir kimlik olduğu ifade edilince, bu kez Osmanlıyız cevabını vermişlerdir. Ancak Osmanlılığın da bir ulus kimliği olmadığı belirtilince, bu gençler Türk olduklarını ifade etmeyi düşünememişlerdir; bu, akıllarına gelmemiştir (Akçam, 1995: 36).

Bir başka dikkat çekici örnek ise, II. Meşrutiyet'in (1908) ilanını kutlamak için Selanik ve İstanbul'da sokaklara çıkan halkın, ulusal bir marşlarının bulunmaması nedeniyle kutlamalarda Fransa'nın Ulusal Marşı'nı söylemeleridir (Akçam, 1995: 38). Fransız İhtilali'nin etkisiyle ulus devlet kavramı ve milliyetçilik fikirleri, Avrupa'da hızla yayılmasına rağmen Osmanlı Devleti'nde bu fikirlerin benimsenmesi daha yavaş gerçekleşmiştir. İmparatorluğun çok uluslu yapısı, halk ve aydınlar arasında bu tür bir kimlik arayışını uzun süre engellemiştir. Ancak Fransız İhtilali'nin ulusal kimlik ve bağımsızlık düşüncelerini dünya çapında bir tartışma haline getirmesi, Osmanlı toplumunda da zamanla etkisini göstermiştir (Karal, 1977: 88).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk kavramına yüklenen olumsuz anlamlar, gündelik yaşamda, kültür ve eğitim alanında açıkça görülüyordu. İmparatorluk döneminde ve hatta 1900'lerin başlarında Osmanlı eğitim sisteminde Türk tarihine hemen hemen hiç yer verilmemişti. 1911 yılına gelindiğinde bile okullarda okutulan çağdaş tarih kitaplarının içeriklerinin yaklaşık yüzde yetmişi Fransız tarihine ayrılmış, geri kalan kısmı ise diğer Batı ülkelerinin tarihine odaklanmıştı. Türklerden ve onların tarihinden neredeyse hiç bahsedilmemekteydi. II. Meşrutiyet'e kadar geçen sürede, Türk dili medreselerde öğretilmemiş, eğitim dili Arapça ve Farsça gibi dillerle sınırlı kalmıştı.

Medreselerde verilen tarih dersleri ise yalnızca Osmanlı ve İslam konularıyla sınırlıydı. Bu durum, Türk kimliğinin ve tarihinin eğitim yoluyla aktarılmasının uzun süre ihmal edildiğini göstermektedir (Akçam, 1995: 37).

Osmanlı yönetici elitleri arasında Türk kavramına yüklenen olumsuz anlamların ana nedenlerinden biri, İmparatorluk bürokrasisinin büyük ölçüde devşirme sistemi ile oluşturulmuş olmasıydı. Bu yönetici ve idari elitler, kendi milli kimliklerini kaybetmemiş olmalarına rağmen, Türklerin yönetim kademelerine katılmasının Osmanlı bürokrasisine olumsuz etkileri olacağını düşünüyorlardı. Ayrıca, 1402 Ankara Muharebesi sırasında Anadolu'daki Türklerin Timur'u desteklemesi ve bu savaşın ardından başlayan Fetret Devri'nin yarattığı kriz ve kargaşa ortamından Türkler sorumlu tutulmuştu. Bu durum, Anadolu Türklerinin imajını yönetici elitler nezdinde olumsuz yönde etkilemiştir (Koçak, 2021: 88-90).

Bu algıya katkı sağlayan bir diğer etken, Arapça dini yayınlar ve Batı'daki Türk karşıtı propagandalardı. Bu yayınlar, Osmanlı aydınlarının Türkler hakkında sahip oldukları olumsuz önyargıların daha da artmasına neden olmuştur. Ancak 1800'lerin başlarından itibaren değişen siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar, imparatorlukta Türkçülük akımının doğmasına zemin hazırlamıştır. Hıristiyan gruplar arasında milliyetçilik ve milli bilinç fikirlerinin yükselmesi, ulus devletlerin ortaya çıkışı, Osmanlı'nın Müslüman çoğunluğa sahip eyaletlerinde bağımsızlık taleplerinin artması, Türklerin farklı coğrafyalardan Anadolu'ya göç hareketleri ve yönetici elitler ile aydınlar arasındaki siyasal düşünce değişiklikleri, Türk milliyetçiliği akımının güçlenip yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır (Karal, 1977: 87).

1800'lerin başlarında, II. Mahmut döneminde, Türklerde milli bilinç ilk kıvılcımlarını yönetici gruplar, aydınlar ve sınırlı da olsa halk arasında göstermeye başlamıştır. Yabancı Türkologların çalışmalarının Osmanlı coğrafyasına ulaşmasıyla, Türk kimliği, Türk kavramı ve Türklerin mekânsal merkezi gibi konular, aydınların ilgisini çekmiş ve yeni bir düşünce alanının doğmasına zemin hazırlamıştır. Türkçü siyasi düşünce tarzının özellikle 1914-1918 yılları arasında daha geniş bir yaygınlık kazandığı gözlenmektedir. Bu dönemde Osmanlı'nın coğrafi küçülmesi hem entelektüeller hem de halk üzerinde derin bir travma yaratmış ve çöküşe karşı bir direniş hareketi olarak Türkçülük akımı daha fazla destek bulmuştur. Türkçü-Turancı aydınları heyecanlandıran önemli bir gelişme ise, 1917'de Rus Bolşevik Devrimi'nin ardından Rusya'nın halkların

kendi kaderlerini tayin hakkı ilkesini açıklamasıyla Orta Asya'da kurulan özerk Türk devletleri olmuştur (Üstel, 1997: 42-44).

Ancak bu özerklik umutları kısa ömürlü olmuş, Sovyet Rusya kısa bir süre sonra bu özerk devletler üzerinde merkezi bir otorite kurmuş ve askeri müdahalelerle özerklik hareketlerini bastırmıştır. Bu durum, Türkçü-Turancı aydınların heyecanını kısa sürede sönümlendirmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı'nın içinde bulunduğu tarihsel dönüşüm bağlamında, Osmanlıcılık siyasal düşünce tarzının hem Müslümanlar hem de Gayrimüslimler için tatmin edici bir kimlik oluşturamadığı anlaşılmıştır. Osmanlıcılık ideolojisinin, Hristiyan toplulukları milliyetçilik fikirlerinden vazgeçirerek imparatorluğun birliğini sağlaması mümkün olmamıştır. 1914-1918 yıllarındaki uluslararası kargaşa ve kaos döneminde, Osmanlı Devleti resmen açıklamasa da Osmanlıcılık düşüncesi tarihsel olarak daha işlevsel görülen Türkçülüğe yerini bırakmıştır (Uzun, 2010: 4).

3.4 Jön Türkler ve Siyasi Fikirleri

19. yüzyılın başlarından itibaren savunulmaya başlanan ve kurumsal yapılar oluşturan Türkçülük ya da Türk milliyetçiliği hareketi, ani bir gelişim sonucu doğmamıştır. Bu hareket, diğer ideolojik ve siyasi akımlar gibi, uzun süreli toplumsal ve tarihsel etkenlerin bir araya gelmesiyle biçimlenmiştir. Bu nedenle, kendisinden önceki sosyal ve siyasi hareketler içinde bir olgunlaşma süreci yaşamış ve bu hareketlerin dönüşümüyle meydana gelmiştir. Dönemin siyasi ortamını daha iyi kavrayabilmek için, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisini artıran Genç Osmanlılar hareketine dikkat çekmek faydalı olacaktır. Milliyetçiliğin erken dönem izlerine, bu süreçte Osmanlı milleti kavramını oluşturma çabalarında ve bu çabalara eşlik eden yeni bir siyasi dil yaratma girişimlerinde rastlanabilir. Akçura, Yeni Osmanlıların da Tanzimatçılar gibi Osmanlıcılık düşüncesini benimsediklerini ifade eder. Fransızca kaynaklarda Genç Türkler olarak anılsalar da, kendilerine Yeni Osmanlılar adını vermeleri, benimsedikleri siyasi hedefleri açık biçimde yansıtmaktadır. (Akçura, 2006: 21).

Ziya Gökalp'e göre, Yeni Osmanlılar Osmanlı Birliği idealine bağlı kalmış ve millet kavramını etnik kimliğin ötesinde görerek bu doğrultuda çaba sarf etmişlerdir. Ona göre, bu hareket yalnızca meşrutiyet fikrini desteklemekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal gelişme ve Osmanlı Birliği düşüncesini de sahiplenmiştir. Gökalp, Osmanlı'yı Doğu'nun özgür ve ilerici bir Amerika'sı olarak görmüştür. Gökalp'e göre Osmanlı

milleti anlayışı, tıpkı Amerikan modelinde olduğu gibi, farklı etnik grupları aşan ortak bir millet yaratmayı hedeflemektedir. Yeni kuşaklar ise, kendi dil ve edebi miraslarını koruyarak Osmanlılık kimliği altında yeni bir ulusal aidiyet oluşturmaya yönelmiştir. Gökalp'in, kavim kelimesini ethnie anlamında; millet ve milliyet kavramlarını ise günümüzdeki anlamlarıyla kullandığına dikkat edilmelidir. Ona göre Osmanlılık, tüm unsurların ortak bir üst kimliği olarak düşünülmektedir. Her bir topluluk, kendi etnik kimliğini muhafaza ederken aynı zamanda Osmanlı kimliğini de benimsediğinde, ortak bir vatan etrafında birlik ve bütünlük sağlanabilecektir (Şehsuvaroğlu, 2008:105).

Akçura'ya göre, Batı'da ortaya çıkan düşünceler Osmanlı'ya iki farklı kanaldan aktarılmaya çalışılmıştır. Ona göre, bazı Batı fikirlerinin Avrupa'daki pratik sonuçları Osmanlı toplumunda hem yukarıdan hem de aşağıdan olmak üzere iki yönlü bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Yukarıdan gelen etki, yönetimi elinde bulunduran devlet kadroları aracılığıyla gerçekleştirilmiş ve bu süreç *Tanzimat* olarak adlandırılmıştır. Aşağıdan gelen etki ise, mevcut hükümeti eleştiren ve değişim talep eden aydınlar tarafından başlatılmış olup *Yeni Osmanlılık hareketi* olarak tanımlanmıştır (Akçura, 2006:17).

Bugün daha net biçimde görülmektedir ki, Genç Osmanlılar dönemi Türk düşünce tarihi açısından oldukça üretken ve dinamik bir evreyi temsil eder. Sınırlı olanaklara ve çeşitli siyasal baskılara rağmen, bu dönemde özellikle siyaset temelli düşünsel yapılar şekillenmeye başlamıştır. Hâlen etkisini sürdüren birçok siyasal ideoloji, esasen Meşrutiyet döneminde kök salmıştır. Bu süreçte pek çok aydın ön plana çıkmış; sayısız dergi, gazete ve düşünce platformu onların öncülüğünde faaliyete geçmiştir. Milliyetçilik ise dönemin temel tartışma eksenlerinden biri olmuş ve giderek daha geniş bir etki alanına ulaşmıştır (Akçura, 2006: 25).

Jön Türkler, Batı'da uzun süredir görülen ve demokrasiyle milliyetçiliği birlikte savunan Jön hareketinin Osmanlı'daki karşılığıdır. Hareketin üyeleri, Batılı fikir akımlarına aşina, iyi eğitimli gençlerden oluştuğu için Avrupa'da Jön Türkler adıyla tanınmış; Osmanlı coğrafyasında ise kendilerini Genç Osmanlılar olarak ifade etmişlerdir. İçeride ve dışarıda farklı isimlerin kullanılmasının nedeni, grubun benimsediği Osmanlıcılık ideolojisinin hassasiyetleriyle ilişkilidir. *Jön* Türk ifadesi daha çok yabancı çevreler tarafından kullanılmış olup, bu durum Osmanlı'yı Türk kimliği üzerinden değerlendiren tarihsel bir bakış açısını yansıtır. Buna karşın, Genç Osmanlılar adı bizzat hareketin üyeleri tarafından tercih edilmiştir. Bu tercihte, ittihad-ı anasır

(unsurların birliği) hedefi doğrultusunda, Türk olmayan unsurların tepkisini çekmeme hassasiyetinin gözetildiği açıkça görülmektedir (Mardin, 2014:20).

Türk milliyetçiliği düşüncesinin izlerini sürebileceğimiz Jön Türk hareketinin ilk üyelerinden biri Şinasi'dir. Şinasi'nin 1845 yılında Tersane Bakanı Ziver Efendi'ye yazdığı tebrik mektubunun girişindeki şiirde Arapça, Fransızca ve Farsça dizelerin yanı sıra Ululuğun denizinde göremez kimse kara dizesinin yalın Türkçe ile kaleme alınması, Şinasi'nin taşıdığı milli bilincin açık bir göstergesidir. Genç Osmanlılar içinde öne çıkan figürlerden biri olan Şinasi, Osmanlı milleti ve vatanın çıkarlarını savunmayı esas alan yazılar yazmıştır. Bu yazılar, Mustafa Fazıl Paşa'nın onun yurtseverliğine duyduğu takdiri dile getirmesine yol açmış; aynı zamanda Şinasi'yi Sultan Abdülaziz'e anayasal monarşi taleplerini ileten bir mektup yazmaya yönlendirmiştir. Akçura'ya göre, Şinasi'nin ikinci Paris yolculuğu sırasında Türkçe sözlük hazırlığına girişmesi ve halk diline yakın şiirler kaleme alması, onu Türkçülüğün edebi ve dilsel anlamda öncülerinden biri olarak değerlendirmeyi gerekli kılar (Akçura, 2006: 23). Şinasi'nin fikirleri, kendisinden sonra gelen kuşakları derinden etkilemiş; başta Ziya Gökalp olmak üzere pek çok Türkçü düşünür üzerinde kalıcı izler bırakmıştır.

Osmanlı düşünürleri arasında Türkçü, hatta Turancı eğilimler taşıyan ilk isimlerden biri Ahmet Cevdet Paşa'dır. Türk diline yönelik çalışmalarıyla öne çıkan Cevdet Paşa, Türkçe'nin ilk gramer kitabını yazan öncülerdendir. Keçecizade Mehmed Fuat ile birlikte henüz ikisi de paşa unvanını almadan önce 1850 yılında Bursa'da kaleme aldıkları *Kavâid-i Osmaniye* adlı dilbilgisi eseri, 18 Temmuz 1851'de açılan Encümen-i Dâniş'e sunulmuş ve bu kurumun onayıyla yayımlanmıştır (Polat, 2003: 454). Her ne kadar Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Mithat Efendi gibi Osmanlıcılığı açıkça savunsa da dil ve soy birliğine verdiği önem bazı ifadelerinde açıkça görülür. Ona göre, Kazan ve Astrahan hanlıklarının fethedilmesi, Macaristan ve Hırvatistan gibi bölgelerle uğraşmaktan daha anlamlıdır; çünkü bu coğrafyalarda yaşayan halk hem Türk kökenli hem de Müslümandır ve bu özellik, bölgenin elde tutulmasını kolaylaştırmaktadır (Akçura, 2006: 55).

Osmanlı entelektüel çevresinde vatan, millet, özgürlük ve eşitlik gibi milliyetçi terminolojiye ait kavramları ilk kez sistemli şekilde kullanan ve özellikle tiyatro metinleri aracılığıyla topluma aktaran en etkili isimlerden biri Namık Kemal'dir. Türk ve Osmanlı kimliğini Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak amacıyla ön plana çıkarmış; bu doğrultuda güçlü ve etkileyici bir söylem oluşturmuştur (Özbey, 2022: 770). Namık

Kemal'in, doğrudan milliyetçilikle ilişkili olan bu kavramları tartışmaya açması ve yaygınlaştırması, Osmanlı toplumundaki Türk unsurlar arasında milliyetçi düşüncenin temelini atmıştır.

Başka bir deyişle, açıklamalarını tam anlamıyla sistematik hale getirememiş olsa da daha önce bu konularda herhangi bir eğitim almamış bir toplumda vatan ve millet bilincini aşılayarak, ilerleyen dönemde şekillenecek milliyetçi hareketler için yönlendirilmiş bir kitle oluşmasına katkı sağlamıştır (Oba, 1995: 187). Namık Kemal, daha da ileri giderek, Osmanlı Devleti'nin asıl unsuru olarak gördüğü Türk nüfusunun azalmasını önlemek amacıyla, Namık Kemal, gayrimüslimlerin ve Arapların da askerlik hizmetine dahil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Onun Osmanlı tarihine yönelik ilgisi, yeni bir Osmanlı ulusu inşa etmekten çok, Türklerin geçmişteki görkemli tarihini vurgulamak ve bu mirası öne çıkarmak amacına dayanmaktadır. Osmanlı toplumu onun bakış açısında, farklı inançlara mensup bireylerden oluşan bir millet olarak konumlanır ve bu birlik ümmet kavramı üzerinden tanımlanır. Bireyin kendi benliği üzerindeki egemenliğini kapsayan ümmet hâkimiyeti ifadesi ise, onun milliyetçi düşüncede önemli bir yere sahip olan milli egemenlik kavramına alternatif olarak geliştirdiği bir anlayıştır (Mardin, 2013: 363).

Namık Kemal, yalnızca yaşadığı dönemin değil, kendisinden sonra gelen kuşakların düşünce dünyasında da derin izler bırakmış etkili bir fikir adamıdır. Hem Mehmet Akif'in hem Ziya Gökalp'in, hatta Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünsel yapılarında onun etkilerine rastlamak mümkündür. Farklı yönleriyle şekillenen milliyetçilik anlayışlarının temellerinde Namık Kemal'in düşünsel katkısı hissedilir. Mehmet Akif'in İslamcılık anlayışı içerisinde Türkçü bir yön barındırmasının arka planında da onun etkisi bulunur. Benzer şekilde, Ziya Gökalp'in Osmanlıcılıktan başlayarak İslamcılığa, ardından Turancılığa, Türkçülüğe, Oğuzculuğa ve son olarak Anadoluculuğa yönelen düşünsel dönüşümünde de Namık Kemal'in katkısı belirgindir. Rıza Nur'un Türk milletine duyduğu sevgi ve milliyetçilik anlayışının oluşumunda ise, Tıbbiye yıllarında okuduğu Namık Kemal'in eserleri etkili olmuştur. Üç Tarz-ı Siyaset anlayışı tarihe karışıp, reel politik düzlemde Mustafa Kemal'in savunduğu Türkçülük benimsendiğinde dahi, bu fikrin temelinde Namık Kemal'in düşünsel mirası hissedilmiştir. O, Millî Mücadele ruhunu besleyen ve Mustafa Kemal'e ilham veren öncü bir düşünce insanı olarak öne çıkar (Şehsuvaroğlu, 2008: 39).

Osmanlıcılık ideolojisinin öncüsü ve en güçlü temsilcisi olan Namık Kemal, yalnızca bu akımın değil hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemindeki İslamcı ve Türk milliyetçisi düşünce hareketlerinin de önemli bir referans kaynağı olmuştur. Milliyetçiliğe ait birçok temel kavramı ilk kez kullanan ve topluma yayan bir aydın olarak, kendisinden sonraki nesillerin hem düşünsel hem de duygusal gelişimini derinden etkilemiştir. Ancak genç yaşta ve sürgünde hayatını kaybetmiş olması, hem Türk düşünce ve edebiyat dünyasının ondan daha fazla faydalanmasını engellemiş, hem de onun düşünsel çizgisinin ilerleyen yıllarda nasıl bir evrim geçireceğini görebilme imkânını ortadan kaldırmıştır (Çakır, 2022: 68-70).

Türk milliyetçiliği düşüncesinin şekillenmesinde önemli katkıları olan Genç Osmanlılardan biri de Ali Suavi'dir. Etnik kimlik konusunda dönemin en farkındalık sahibi isimlerinden biri olarak değerlendirilen Suavi, Türkleri Osmanlı Devleti'nin temel taşı olarak görmüş ve Orta Asya halklarına atıfta bulunurken genellikle Türk tanımını kullanmıştır. Ali Suavi, Batı ve Doğu'daki millet kavramlarının farklı temellere dayandığını savunur. Batı'da millet anlayışının ırka dayandığını belirtirken, Doğu'da bu anlayışın İslam birliği düşüncesine oturduğunu ifade etmiştir. Ona göre, tüm Müslümanları içine alan bir yaklaşımla Türklük 200 milyonluk büyük bir millet olarak değerlendirilmeli; etnik temelli ayrışmaların yerine birleştirici bir ümmet ve millet fikri öncelik kazanmalıdır (Duran & Salkın, 2015: 85).

Türkçülük düşüncesinin öncüleri üzerinde en büyük etkiye sahip isimlerden biri de Ahmet Vefik Paşa'dır. O, sadece çalışmalarıyla yeni nesil üzerinde etkili olmakla kalmamış, aynı zamanda birebir sohbet edebildiği ve yakın ilişki kurduğu gençlerin Türklük bilinci kazanmalarına da önemli katkılar sağlamıştır (Akçura,2006: 25). Ahmet Vefik Paşa'ya göre, Türklerin asıl dili Türkçedir ve bu dil, neredeyse tüm Asya'ya ve Batı Avrupa'ya yayılmış büyük bir dildir. Onun Lehçe-i Osmanî adlı eseri, henüz 15 yaşında olan Ziya Gökalp'in Türkçülük düşüncesinin şekillenmesine önemli katkıda bulunmuştur. Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmanî adlı Türkçe sözlüğüyle, Türkiye'de konuşulan Türkçenin büyük ve genel Türkçenin bir lehçesi olduğunu, bunun yanı sıra başka Türk lehçelerinin de bulunduğunu karşılaştırmalı olarak ortaya koymuştur (Gökalp, 2014: 23-29).

Akçura'ya göre, dilde Türkçülük aşamasını dil araştırmaları takip etmiştir. Bu araştırmalar, yalnızca Osmanlı Türkçesiyle sınırlı kalmayıp, diğer Türk lehçelerinin de öğrenilmesini zorunlu kılmıştır. Türkçülüğün bu evresi, Ahmet Vefik Paşa ile belirgin

hale gelmiştir. Akçura, Türkçe sözlük hazırlama girişiminde başarısız olan Şinasi'den sonra bu çabanın Ahmet Vefik Paşa tarafından sürdürüldüğünü ve Lehçe-i Osmanî'nin bu çalışmaların bir ürünü olduğunu belirtmektedir. Ahmet Vefik Paşa'nın Türkçülük anlayışı, dil alanından tarih çalışmalarına da uzanmıştır. Henüz paşa unvanını almadan önce, Ebulgazi Bahadır Han'ın ünlü eseri Secere-i Türkî'yi Çağatay Türkçesinden Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. Bu eserin bir bölümü Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanmış, ardından küçük bir kitapçık olarak basılmıştır. Akçura, Secere-i Türkî'nin Tasvir-i Efkâr'da yayımlanmasını, Şinasi'nin de Türkçülük düşüncesine katkı sağladığının bir kanıtı olarak değerlendirmektedir. Ziya Gökalp'in bilimsel Türkçülük olarak tanımlamadığı, ancak edebiyat ve dil alanlarında belirginleşen Türkçülük akımı, kısa sürede Osmanlı Türkleri arasında filoloji, etnoloji, tarih, politika ve hatta dış politika alanlarına da nüfuz etmiştir (Akçura,2006: 24-28).

Jön Türk hareketi içinde, Türkçülük düşüncesinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine öncülük eden bir diğer önemli isim Ziya Paşa'dır. Akçura'ya göre, Tanzimat dönemi şairlerinden olup Yeni Osmanlılar hareketine katılan Ziya Paşa'nın dil ve edebiyat alanındaki Türkçülüğü, Şinasi'ninkinden daha belirgindir. Bu konuda en güçlü kanıt olarak Şiir ve İnşa makalesi gösterilmektedir. Akçura, Ziya Paşa'nın dilde Türkçülüğü derinlemesine kavradığını ve Osmanlı ile Türk kavramlarını eş anlamlı olarak kullandığını vurgulamaktadır. Ayrıca, Ziya Paşa'nın eserlerinde siyasal Türkçülüğü dışladığını gösteren herhangi bir işaret bulunmadığını ifade etmektedir (Akçura,2006: 22-24).

Jön Türk hareketine mensup olup Türkçülüğün doğuşu ve gelişimi üzerinde etkili olan bir diğer önemli isim Tunalı Hilmi Bey'dir. Akçura'ya göre, Tunalı Hilmi Bey Avrupa'ya giderek Genç Türk adıyla yayıncılık faaliyetine başladığında, klasik Jön Türklerden biraz farklı düşündüğünü ve yazdığını göstermiştir. Avrupa'daki Genç Türklerin çoğu, Osmanlı birliğini temel ilke sayan meşrutiyetçi liberallerdi ve yaklaşık bir asırdır Avrupa'yı etkisi altına alan milliyetçilik ve halkçılık akımlarını tam anlamıyla kavrayamamışlardı. Osmanlı topraklarında bu akımların yarattığı etkileri de yeterince anlayamamışlardı. Tunalı Hilmi Bey de başlangıçta, unsurlar kavramını kullanarak farklı milletlerin değerini küçümseyen ve Osmanlı Milleti adı verilen hayali bir varlığın bu birlik sayesinde ilerleyebileceğine inanan Osmanlıcılardan biri olarak görülüyordu. Siyaset açısından Osmanlıcı olan Hilmi Bey, Mithat Paşa'nın izinden giderek Kanun-ı

Esasi'nin uygulanmasını savunan bir meşrutiyetçi ve özgürlükçüydü. Unsurların birleşmesi sonucunda Osmanlı milletinin gelişeceğine inanıyordu (Ercilasun, 2004: 94).

Ancak Tunalı Hilmi'yi klasik Osmanlıcılardan ayıran en önemli özelliği halkçılığıdır. Onun siyasal halkçılığı, dilde halkçılığını ve Türkçe yazdığı için doğal olarak Türkçülüğünü de beraberinde getirmiştir. Halkçı bakış açısı, milliyetçilik anlayışına diğer Jön Türklerden daha fazla önem vermesine yol açmıştır. Bu nedenle, Osmanlı topraklarındaki farklı unsurlara hitap edebilmek için bazı hutbelerini Arnavutça, Ermenice gibi çeşitli dillere çevirtmiştir. Ancak, zamanla kendisini dinleyenlerin yalnızca Türkler olduğunu fark edince unsurların birleşmesi idealinden uzaklaşmaya başlamıştır. Gelişen olaylar neticesinde, Osmanlıcılıktan koparak siyasal Türkçülüğe yönelmiştir. Akçura'ya göre, Tunalı Hilmi Bey'in en belirgin özelliği halkçılığıdır ve bu halkçılık, doğal bir şekilde Türkçülüğü de içinde barındırmaktadır (Akçura, 2006: 127-129).

Şüphesiz, Genç Türkler döneminden itibaren Türkçülük ve Türk milliyetçiliği düşüncesine doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağlayan, ancak burada bahsedilmeyen daha birçok isim bulunmaktadır. Ancak tekrarları önlemek ve çalışmanın kapsamını gereğinden fazla genişletmemek adına, bu alanda önemli görülen ve/veya Türk milliyetçiliği açısından ekol oluşturan isimlerle yetinilmiştir.

3.5 Milliyetçi Yayınlar: Gazete ve Dergilerle Fikir Dağılımı

Osmanlı'nın son döneminde, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte fikir hareketlerinin ve bu hareketlerin temsilcisi olan yayınların sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık gibi ana akım ideolojiler, dergiler aracılığıyla kamuoyuna sunulmuş, milliyetçi fikirlerin örgütlenmesi ve yaygınlaşması açısından dergiler temel mecralar haline gelmiştir. Türk Yurdu, Genç Kalemler, Halka Doğru ve Yeni Mecmua gibi dergiler, Türk milliyetçiliğinin düşünsel ve kültürel altyapısını inşa eden önemli yayın organları olarak öne çıkmıştır (Ölçekçi, 2016: 269).

Bu yayınlar sadece edebi ve dilsel düzeyde bir Türkçülük değil, aynı zamanda Osmanlı'nın çok uluslu yapısının çözülme sürecinde bir siyasi ideoloji olarak Türk kimliğini ön plana çıkaran bir duruşu da temsil etmiştir. Balkan Savaşları ve Arnavutluk isyanı gibi gelişmelerin Osmanlılık ve İslamcılık ideolojilerinin zayıflamasına neden olması, Türkçülüğün devlet politikası düzeyinde daha görünür hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreçte kurulan Türk Ocağı gibi kurumlar ve onların etrafında şekillenen

yayınlar, Türk kimliğinin merkezileşmesinde belirleyici rol oynamıştır (Ölçekçi, 2016: 273).

Dergiler ve gazeteler yalnızca siyasi düşüncelerin yayılmasını sağlamamış, aynı zamanda yeni bir ulusal kimliğin inşasında toplumsal belleği biçimlendiren kültürel araçlara dönüşmüştür. II. Meşrutiyet ile doğan bu yayın faaliyeti, hem Osmanlı'nın çözülme sürecinde Türk unsurunun yeni devletin kurucu kimliği olarak öne çıkışını hazırlamış hem de Cumhuriyet döneminde milliyetçi düşüncenin sürekliliğini sağlamıştır. Bu bağlamda milliyetçi fikir dergileri, yalnızca birer medya aracı değil, Osmanlı son dönem siyasal düşünce tarihinin temel yapıtaşlarından biri olarak değerlendirilebilir.

3.5.1 Gazeteler

Osmanlı basınında Türklük bilinci, birçok gazetede ve kitlesel yayında kendini göstermiştir. Bu bağlamda, İkdam gazetesi, 1894 yılında Ahmed Cevdet Bey tarafından yayımlanmaya başlanmış ve kendini "Türk gazetesi" olarak tanımlayan ilk yayın organı olmuştur (Akçura, 2006: 88). Matbaanın kullanılmaya başlamasıyla birlikte Türk basını da gelişmeye başlamış, bu süreçte ulusal fikirler basın yoluyla kamuoyuna yansıtılmıştır. Örneğin, 1875 yılında Papadopulos adlı bir Rum tarafından kurulan *Sabah* gazetesinde editörlük yapan Şemsettin Sami, yazılarında Turan topluluklarına yer vermiştir. 1878–1922 yılları arasında yayımlanan *Tercüman-ı Hakikat* ile 1894–1928 yılları arasında çıkan *İkdam* gazetelerinde yazan Veled Çelebi İzbudak, Bursalı Tahir ve Necib Asım gibi isimler, Türk kimliği bilinciyle kaleme aldıkları yazılarla milliyetçi söylemi beslemişlerdir. İkdam gazetesinden sonra yayın hayatına giren Terakki *ve* Mizan gazeteleri de başlıklarının altına Bir Türk Gazetesi ifadesini ekleyerek bu kimlik vurgusunu sürdürmüşlerdir (Ercilasun, 2004: 131).

1870 yılında Basiret gazetesinde ve 1899'da *İkdam* gazetesinde Türklük başlıklı makaleler yayımlanmıştır (Kushner, 2009: 51). Basiret'te yer alan Hitab-ı Amme başlıklı 1870 tarihli yazıda, milliyet ilkesine bağlı kalmanın bir yücelik göstergesi olduğu, bu ilkeden uzaklaşmanın ise aşağılanma ve atalete işaret ettiği belirtilmektedir. Yazıda, milliyet fikrinin korunması, toplumun çıkarlarının savunulmasıyla eşdeğer kabul edilmekte; bu ilkenin gücü oranında milletin varlığını sürdürebileceği ifade edilmektedir. Milliyetin devamlılığı aynı zamanda bireylerin ve toplumun faydasını da pekiştirecektir. Bu anlayışta, şiar olarak adlandırılan ilkenin temelinin gelenekler ve dile dayandığı vurgulanır. Metinde söz edilen millet ya da milliyet kavramının ise dinî bir zeminde

şekillendiği ve İslam ümmeti kavramı ile örtüştüğü görülmektedir. Gelenek ve dil, bu milliyet anlayışını besleyen başlıca unsurlar olarak sunulmuştur. Bu yaklaşım, İslamcılık ile Türk milliyetçiliğinin birbirine geçmiş yapısını ortaya koyan dikkat çekici örneklerden biridir (Kaplan, 1995: 27-29).

Türkçülük ilkesi doğrultusunda yayın yapan ve Türk milliyetçiliğinin gelişimine katkı sunan bazı önemli gazeteler, yalnızca Osmanlı topraklarında değil, farklı Türk coğrafyalarında da yayımlanmıştır. Bu bağlamda, Rusya'daki Müslüman Türk toplulukları arasında çıkarılan ilk Türkçe gazete, 1875 yılında Bakü'de Hasan Melikzade Zerdabi tarafından yayımlanan *Ekinci*'dir (Yeşilot, 2012: 95). Sadece iki yıl süren yayın hayatına rağmen, tarım ve ekonomi ağırlıklı içeriğine ek olarak, Türkçe basının ilk örneği olması bakımından tarihsel öneme sahiptir. Rusya'daki Türkler tarafından yayımlanan en etkili gazete ise, Gaspıralı İsmail Bey'in 1883 yılında çıkarmaya başladığı *Tercüman* olmuştur. Bu gazete, 1905 Rus Devrimi'ne kadar sansür ve baskı altında yayınını sürdürmüş, devrimden sonra ise 1918 yılına kadar daha serbest bir ortamda çıkmış ve geniş Türk dünyasında etkili bir yayın organı hâline gelmiştir (Kalsın, 2014: 95).

Gaspıralı İsmail Bey, Dilde, Fikirde, İşte Birlik ilkesini benimseyerek yalnızca Tercüman gazetesini yayımlamakla kalmamış, aynı zamanda hem kendi çağdaşları hem de kendisinden sonraki nesiller üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Daha sonra Türkiye'ye göç ederek düşünce ve siyaset hayatında etkili bir rol üstlenecek olan Ahmed Ağaoğlu (1869–1939), 1905–1908 yılları arasında Bakü'de İrşad gazetesini yayımlamıştır. Üç yıl süren bu yayın faaliyeti, özellikle Osmanlı sınırları dışında yaşayan Müslüman topluluklar, başta da Rusya'daki Müslümanlar açısından Türklük bilincinin oluşmasına önemli katkılar sağlamıştır (Ercilasun, 2004: 143–145).

3.5.2 Dergiler

Türk milliyetçiliğini savunan ilk dergilerden biri, 1908 yılında II. Meşrutiyetin yarattığı özgürlük ortamından faydalanılarak kurulan Türk Cemiyeti (Derneği)'nin yayın organı olarak çıkan Türk Cemiyeti Dergisi'dir. Ancak sadece sekiz sayı yayımlanabilen bu dergi, derneğin temel amacı olan "Türk olarak bilinen tüm halkların tarihini ve dilini öğrenmek" doğrultusunda yayın yapmıştır (Durmaz, 2023: 123).

Türk Derneği'nin, dergisinde yayımladığı beyannamede, Türkçeye dair hem Doğu'da hem Batı'da kaleme alınmış tüm eserlerin titizlikle inceleneceği ifade edilmiştir. Bu incelemeler yalnızca dilbilimsel yöntemlerle sınırlı kalmayacak; aynı zamanda

sosyoloji, etnoloji ve arkeoloji gibi alanlardaki bilimsel verilerden de yararlanılacaktı. Ayrıca, zamanla unutulmuş eski eserlerin yeniden gün yüzüne çıkarılması hedeflenmekteydi. Dernek, Osmanlı Türkçesinin tüm Türk toplulukları arasında ortak bir iletişim dili olarak benimsenmesini teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, önemli Türk yerleşim merkezlerinde şubeler açılması planlanmış; bu şubelerde kütüphaneler kurulması ve süreli yayınların bulundurulması öngörülmüştür. Beyannamede ayrıca, derneğin Türk toplumunun millî bilinç geliştirmesi ve kültürel olarak uyanış yaşaması için aktif rol oynayacağı da vurgulanmıştır (Erkan, 2016: 134).

Türkçülük düşüncesinin yaygınlaşmasında ve kurumsallaşmasında önemli rol oynayan yayınların başında *Türk Yurdu* dergisi gelir. Bu dergi, Türk Yurdu Cemiyeti'nin yayın organı olarak çıkarılmıştır. Cemiyetin kuruluşu, 19 Ağustos 1911 tarihinde bir grup Osmanlı/Türk aydını tarafından kararlaştırılmış; aynı yıl içinde Mehmet Emin Yurdakul, Ahmed Hikmet Müftüoğlu ve Dr. Akil Muhtar gibi Osmanlı Türkleri ile Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Turan ve Yusuf Akçura gibi Rusya Türklerinin katılımıyla resmen kurulmuştur. Daha sonra Türk Ocağı'nın yayın organına dönüşen *Türk Yurdu,* Orenburg'dan gelen varlıklı bir hayırsever olan Mahmud Bay Hasanof'un mali desteğiyle yayın hayatını sürdürmüştür. Dergi, kapağında yer alan Türklerin faidesine çalışır sloganıyla Türk dünyasının ortak ülkülerine vurgu yaparken, sade ve herkesin anlayabileceği bir dille tüm Türk topluluklarına ulaşmayı amaçlamıştır (Darendelioğlu, 1968: 41).

Türk Yurdu dergisinin yayın hayatına başladığı dönemde, Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'ı İtalya'nın işgaline karşı savunmak zorunda kalmıştır. Bu saldırıya karşılık olarak Osmanlı yönetimi, yerel direniş gruplarını desteklemiş ve bazı gönüllü subaylarını bölgeye göndererek direnişi örgütlemeye çalışmıştır. Ancak Türk toplumu üzerinde en sarsıcı etkiyi, hemen ardından patlak veren 1912-13 Balkan Savaşları yaratmıştır. Bu savaşlarda, Balkanlar'daki Müslüman nüfus sırf Türk kimliği taşıdığı için katledilmiş, evlerinden sürülmüştür. Hatta bir dönem İstanbul'un bile elden çıkabileceği endişesi yaşanmıştır. Savaşlar neticesinde Anadolu'ya yönelen yoğun göç dalgası, bölgenin etnik yapısını daha homojen hale getirmiştir. Bu demografik dönüşüm, Türk kimliğinin yeniden şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı ise Türk halkını cephe cephe dolaşmak zorunda bırakmış, çok uzak topraklarda ağır kayıplar ve acılar yaşanmıştır.

Savaşın sonunda ise millet, doğrudan kendi vatan toprağını kaybetme tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır (Erkan, 2016: 137).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucu unsuru olan Türklerde milliyetçi farkındalık, ilk olarak dil, edebiyat ve tarih alanlarında kendini göstermeye başlamıştır. Bu alandaki en dikkat çekici ve sistemli adımlardan biri, Selanik'te yayımlanan Genç Kalemler dergisiyle atılmıştır. 1910–1912 yılları arasında yayın hayatını sürdüren bu dergi, Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp gibi isimlerin katkılarıyla öne çıkmıştır. Başlangıçta dil ve edebiyat odaklı içeriklere yer veren Genç Kalemler, ikinci ciltten itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğini alarak yayın politikasını daha da pekiştirmiştir.

1912'de Balkan Savaşları sırasında Selanik'in işgali ve Osmanlı'nın elinden çıkmasıyla kapanan dergi, bir yandan Milli Edebiyat akımını, diğer yandan ise dilde sadeleşmeyi savunan Yeni Lisan hareketini başlatması bakımından büyük önem taşımaktadır (Bayraktutan, 1996: 84).

Türk Yurdu Cemiyeti'nin yayınladığı ve yazar kadrosu cemiyetin önde gelen üyelerinden oluşan bir diğer önemli dergi Halka Doğru'dur. 1913–1914 yılları arasında toplam 52 sayı çıkarılan bu dergi, Türkçülük düşüncesinin yaygınlaşmasında ve gelişiminde etkili bir mecra olmuştur (Özden, 2011: 119). Aynı zamanda İzmir'de Dr. Nazım Bey'in öncülüğünde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olarak da yayımlanmıştır. Derginin temel hedefi, Türkçülük fikrini Anadolu'nun dört bir yanına ulaştırmak ve bu ideolojiyi sistematik biçimde güçlendirmektir. Halka Doğru, bu yönüyle Türkçü düşüncenin temsilciliğini üstlenmiş ve ciddi bir etki alanı oluşturmuştur (Eyicil, 2004: 148).

3.6 Milliyetçilik Ekseni Etrafında Kurumsal Örgütlenmeler

Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerinin imparatorluğun bütünlüğünü koruma konusunda yetersiz kaldığı anlaşılınca, Osmanlı/Türk aydınları Türk milliyetçiliğini daha net biçimde savunabilecekleri yeni yollar aramaya yöneldiler. Bu doğrultuda gazete, dergi ve kitap gibi yayın faaliyetlerinin yanı sıra, bu düşünsel çabaları kurumsal düzeyde destekleyecek örgütlenmelere de giriştiler. Türk milliyetçiliği fikrini açıkça benimseyen ilk oluşumlardan biri, 1908 yılında kurulan *Türk Cemiyeti* olmuştur. Derneğin başkanlığını Fuad Raif, sekreterliğini Yusuf Akçura, onursal başkanlığını ise şehzade Yusuf İzzettin Efendi üstlenmiştir. Kurucular arasında Necip Asım, Mevlâna soyundan

gelen mutasavvıf Veled Çelebi İzbudak, Mehmet Emin Yurdakul, İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Cahit Yalçın, Hüseyinzade Ali ve Türkolog Martin Hartmann gibi önemli isimler yer almıştır. Derneğin programında, Türk olarak tanımlanan bütün toplulukların tarihini ve dilini araştırmak temel hedef olarak belirtilmiştir (Polat, 2020: 63).

Türk Cemiyeti, zamanla faaliyet alanını genişleterek yalnızca Osmanlı coğrafyasında değil, yurtdışında da örgütlenmiş ve İzmir, Kastamonu gibi şehirlerin yanı sıra Budapeşte'de de şubeler açmıştır. Budapeşte şubesi, 1909 yılında tanınmış Macar Türkolog Ignác Kúnos'un başkanlığında kurulmuş; bir diğer ünlü Macar Türkolog Arminius Vámbéry ise Macaristan'daki Türk Cemiyeti'nin onursal başkanı olarak görevlendirilmiştir. Vámbéry, daha önce 1870'te Budapeşte Üniversitesi'nde kurulan Türkoloji Enstitüsü'nün kurucuları arasında yer almış ve 1910'da Macaristan'da kurulan, Macar öncülüğünde tüm Turan halklarını bir araya getirmeyi hedefleyen Turan Cemiyeti'nde de onursal başkanlık yapmıştır. Her ne kadar Türk Cemiyeti siyasal düzlemde Osmanlıcı bir pozisyonda görünse de kültürel anlamda Türkçülük doğrultusunda faaliyet göstermiştir. Cemiyetin en önemli hedefleri arasında, Türkoloji çalışmalarının artırılması ve Türk dilinin sadeleştirilmesi yer almaktadır. Dernek, Osmanlı birliğinin ancak Türk dili aracılığıyla sağlanabileceğine inanmıştır. Türk Cemiyeti üyelerinin büyük bir kısmı daha sonra Türk Ocağı'na katılarak Türkçülük hareketinin gelişiminde önemli roller üstlenmiştir (Gömeç, 2004: 28).

Türk milliyetçiliği tarihinde en etkili kurumlardan biri kuşkusuz *Türk Ocağı*dır. Bu oluşumun temelleri, Askeri Tıp Mektebi öğrencileri arasında Hüseyin Haşim Çinililli, Hüseyin Baydur ve Fuad Sabit gibi isimlerin de yer aldığı yaklaşık 190 kişilik bir grubun düzenlediği gizli toplantılarla atılmıştır. Okul yönetiminin bu toplantılardan haberdar olduğuna dair kuşkuların artması üzerine, görüşmeler İstanbul'un Anadolu yakasındaki Karacaahmet Mezarlığı'na taşınmıştır. Zamanla bu toplantılara Sivil Tıp Mektebi'nden Hasan Ferit Cansever ile Mülkiye öğrencileri de dahil edilmiştir. Grup tarafından kaleme alınan bir bildiri, dönemin önde gelen milliyetçileri olan Mehmet Emin Yurdakul ve Yusuf Akçura'ya gönderilmiştir. Bildiride, Türklerin siyasal ve toplumsal açıdan bir gerileme döneminde oldukları belirtilmiş ve bu durumun düzeltilmesi için ciddi bir mücadele gerektiği vurgulanmıştır. Hayat mücadeleden ibarettir, sözüyle öne çıkan metinde, Türklerin yalnızca siyasal değil, eğitim, ekonomi ve toplumsal yaşamda da etkili

olması gerektiği dile getirilmiştir. Bildiri, Tembelliği günah, çalışmayı ibadet kabul ederiz, ifadesiyle sonlandırılmıştır (Üstel, 2020: 45).

Öğrencilerin yanı sıra, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul ve Rıza Tevfik gibi önde gelen Türkçü aydınların Ahmet Ağaoğlu'nun evinde düzenli toplantılar yapmasına zemin hazırlayan bu oluşuma mali destek, Enver Paşa, Dr. Nazım, Şehzade Abdülmecid ve *Tanin* gazetesinin sahibi Hüseyin Cahit Yalçın tarafından sağlanmıştır. *Türk Ocağı*, fiilen 20 Haziran 1911 tarihinde kurulmuş; resmi olarak ise 25 Mart 1912'de yasal bir dernek kimliği kazanarak faaliyete geçmiştir. Ocağın ilk başkanları arasında Ahmet Ferid Tek, Mehmet Emin Yurdakul ve Yusuf Akçura gibi önemli isimler yer almıştır. 1913 yılında başkanlık görevini devralan Hamdullah Suphi Tanrıöver, derneğin 1931'de kapatılmasına dek bu görevini sürdürmüş; 1949'da Türk Ocağı'nın yeniden faaliyete geçmesiyle birlikte bir kez daha başkanlık görevini üstlenmiştir (Bayur, 1983: 225).

Türkçülük/Türk milliyetçiliği düşüncesinin gelişmesine katkı sağlayan ve onu siyasal bir ideoloji haline getirerek uygulamaya koyan en önemli kurum, İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Başlangıçta Osmanlıcı ve İslamcı bir dernek/parti görünümünde olan İTC, zamanla giderek daha belirgin bir şekilde Türkçü/Türk milliyetçisi bir kimlik kazanmıştır. 1913 yılında partileşerek iktidara gelen İttihat ve Terakki, aldığı kararlar, çıkardığı yasalar ve oluşturduğu kurumlarla Türkçülük düşüncesini ekonomi, toplum ve siyaset alanlarını kapsayan bir siyasal program haline getirmeye çalışmıştır. 1911 yılından itibaren Türkçülük/Türk milliyetçiliği düşüncesinin gelişiminde büyük rol oynayan ve İkinci Meşrutiyet döneminde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Türk aydınlarını etrafında toplayan bir teşkilat olan Türk Ocakları, İttihatçılar tarafından desteklenmiş ve karşılıklı olarak İttihatçılara destek vermiştir. Bu yakın ilişki sonucunda, İttihat ve Terakki Fırkası, Yahya Kemal'in deyimiyle, alamet-i farikası Türkçülük olan bir parti görünümü kazanmıştır (Ahmad, 1995: 66).

Karpat, İttihat ve Terakki kadrolarının toplumsal ve ekonomik kökenlerine dikkat çekerek, bu dönemde siyaseti yönlendiren liderlerin yaklaşık %70 ila %80'inin taşradan geldiğini ya da taşralı göçmen ailelerin çocukları olduğunu ifade etmektedir. Bayraktutan ise, Türk Ocakları'nın kadrolarının ağırlıklı olarak Osmanlı toplum yapısında ilmiye (din ve eğitim alanında görev yapanlar) ve askeriye (askerî sınıf) mensuplarından oluştuğunu belirtmektedir. Akçura gibi burjuva kökenli ya da Mehmet Emin Yurdakul gibi proleter

geçmişe sahip isimlerin ise bu yapılar içinde azınlıkta kaldığı vurgulanmaktadır. Bu durum yalnızca İttihat ve Terakki için değil, onlardan önceki Jön Türkler ve Genç Osmanlılar için de geçerlidir. Osmanlı'nın sanayileşememiş yapısı nedeniyle, Türkiye'de modernleşme ve milliyetçilik hareketleri, burjuva sınıfı yerine çoğunlukla asker, bürokrat ve aydın orta sınıf kökenli kişiler tarafından yürütülmüştür. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Türk milliyetçiliğinin en etkin sivil örgütü olan Türk Ocakları arasındaki yakın bağ ve iç içe geçmiş yapı, İTC'nin Türk milliyetçiliğinin temel dayanağı olarak görülmesine neden olmuştur (Karpat, 2004: 198–200).

Türkçülük ve Türk milliyetçiliği fikrine katkı sağlamak amacıyla kurulan derneklerden biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Dr. Nazım Bey tarafından İzmir'de kurulan *Halka Doğru Cemiyeti*'dir. Cemiyetin yayın organı olan *Halka Doğru* dergisi, İttihat ve Terakki'nin yan kuruluşu olarak, Türkçülük düşüncesinin Anadolu geneline yayılmasına ve güçlenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Eyicil'e göre bu cemiyet ve dergi, Türkçülük fikrinin hem taşıyıcısı hem de uygulayıcısı rolünü üstlenmiştir. Dergiye *Halka Doğru* adının verilmesi de bilinçli bir tercihtir ve bu isim, milliyetçilik düşüncesinin halkçı yönünü ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, dönemin önde gelen düşünce insanları olan Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin tarafından da desteklenmiştir. Güngör'ün değerlendirmesine göre, milliyetçiliğin halk tabanına yayılması süreci, Türkiye'deki milliyetçi hareketlerin başlangıç noktalarından biridir. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde Türk milliyetçileri, halk ve aydın kültürleri arasında uyum sağlamak amacıyla Türk dilini yeni bir anlayışla ele almışlardır. Güngör, Türkçecilik hareketini Türk milliyetçiliğinin en etkili adımlarından biri olarak değerlendirir ve milliyetçiliğin temel hedefinin, gelişmiş ve işlenmiş milli kültür ürünlerini geniş halk kitlelerine mal etmek olduğunu vurgular (Güngör, 1992: 93–95).

3.7 Osmanlı Aydınının Fransız İhtilaline Bakışı

Osmanlı aydınlarının Fransız İhtilali'ne bakışı, dönemin siyasal, sosyal ve kültürel şartlarına bağlı olarak zamanla evrilmiş; ilk etapta yüzeysel bir değerlendirme olarak başlayan bu bakış açısı, ilerleyen dönemlerde daha derinlikli ve ideolojik bir temele oturmuştur. 1789'da Fransa'da meydana gelen ihtilal, Osmanlı yöneticileri tarafından başlangıçta bir iç Avrupa meselesi olarak görülmüş; özellikle ihtilalin Avusturya ve Rusya gibi Osmanlı'nın geleneksel rakiplerini zayıflatacağı düşüncesiyle bir tür jeopolitik fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, Osmanlı Devleti'nin çok

uluslu yapısının bu tür devrimci fikirlerden etkilenmeyeceği yönündeki iyimser ama yanıltıcı varsayıma dayanıyordu. Ancak ihtilalin milliyetçilik, eşitlik, halk egemenliği ve hukuk önünde eşitlik gibi kavramları ön plana çıkarması, Osmanlı'daki gayrimüslim unsurların bağımsızlık taleplerini beslemiş; bu durum hem devlet yapısında hem de düşünsel alanda ciddi etkiler yaratmıştır (Bolat, 2005: 153-154).

İlk entelektüel etkilenmeler 18. yüzyılın sonlarında başlasa da bu etkiler genellikle bireysel ve sınırlı düzeyde kalmıştır. Aydınlar, Fransız siyasi kavramlarını Osmanlı bağlamında yorumlamaya başlamış; vatan, millet, hukuk gibi kavramlara yeni anlamlar yükleyerek modernleşmenin düşünsel altyapısını oluşturmaya katkı sunmuşlardır. Bu süreçte Fransızca bilen aydınların artışı ve Avrupa'ya gönderilen elçiler, Fransız düşünce sistemine dair doğrudan gözlemlerle birlikte dönemin siyasal ve felsefi literatürünü Osmanlı kamuoyuna taşımıştır (Kuran, 1996: 738).

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile, Fransız İhtilali'nin etkileri daha görünür hale gelmiş ve Genç Osmanlılar olarak bilinen aydın kuşağı, Batı düşüncesini İslami kavramlarla harmanlama arayışına yönelmiştir. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi isimler, Rousseau'nun toplum sözleşmesi anlayışından etkilenmiş; bu etkiyle meşrutiyetin meşruiyetini savunurken şura, meşveret ve ehl-i hall ve akd gibi terimlerle bu fikirleri İslam geleneği ile bağdaştırmaya çalışmışlardır. Bu dönem aydınları için Fransız İhtilali bir model değil, örnek alınabilecek fikirlerin kaynağıydı. Onların amacı Batı'yı doğrudan taklit etmek değil, Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi krize çözüm üretebilecek ilkeleri adapte etmekti (Reyhan, 2008: 128).

Jön Türkler hareketiyle birlikte bu etkileşim daha sistematik bir hal almış; Auguste Comte'un pozitivist felsefesi Osmanlı entelijansiyası içerisinde güçlü bir referans haline gelmiştir. Ahmet Rıza gibi figürler, pozitivizmi yalnızca bilimsel bir yöntem değil, aynı zamanda siyasal bir duruş olarak benimsemiş; bireyin aklı, toplumun düzeni ve devletin laik yapısı üzerine temellendirilmiş bir modernleşme ideali savunulmuştur. Bu süreçte Fransız İhtilali, yalnızca bir halk ayaklanması değil, aynı zamanda sosyal düzenin akıl ve hukuk temelinde yeniden inşasının simgesi olarak yorumlanmıştır. Ali Kemal gibi aydınlar ise, bu devrimi tehdit olarak değil, halk iradesinin ve hukukun egemenliğini önceleyen bir siyasal dönüşüm olarak değerlendirmiştir. Özellikle Rical-i İhtilal adlı eserinde Fransız devrimcilerini yücelten ifadeler kullanması, onun bu süreci bir tür ahlaki ve entelektüel yenilenme olarak gördüğünün göstergesidir (Bolat, 2005: 155).

Sonuç olarak, Osmanlı aydınlarının Fransız İhtilali'ne bakışı zaman içerisinde yüzeysel bir gözlemden kapsamlı bir düşünsel etkileşime dönüşmüştür. Bu etkileşim, özellikle 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı modernleşme düşüncesi içerisinde yalnızca ilham verici bir unsur olarak kalmamış, aynı zamanda siyasal reformların yönünü belirleyen temel bir dış referans haline gelmiştir. Fransız İhtilali, Osmanlı aydınları için bir modelden çok, toplumsal değişimin düşünsel gerekçelerini sunan tarihsel bir kaynak olarak değer kazanmıştır.

3.7.1 Halet Efendi Üzerinden Osmanlı Diplomasi Anlayışı

Osmanlı temsilcilerinin Fransız Devrimi'ne bakışını inceleyebileceğimiz ilk kaynak, 1806 yılında Fransa'ya resmi elçi ve temsilci olarak gönderilen Halet Efendi'nin ziyaret sonrası kaleme aldığı hatıralardır. 1760 yılında doğan Halet Efendi'nin babası, Kırimi Hüseyin Efendi olarak tanınmaktadır. İlmiye kariyerini tamamlayan Halet Efendi, önce Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mühürdar yamaklığı görevini üstlenmiş, ardından kısa bir süre devlet memuru olarak çalışmış ve Fenerli Rum ailelerinin bireylerine öğretmenlik yapmıştır (Yenidünya, 2009: 18).

Çalışkanlığı ve cemiyet toplantılarına aktif katılımıyla kısa sürede dikkat çeken Halet Efendi, önce haceganlık, ardından baş muhasebeci unvanıyla elçilik görevine atanmıştır. Bu görevleri üstlenmesinde çevresindeki nüfuzlu kişilerin desteği de önemli bir rol oynamıştır. Halet Efendi, 24 Aralık 1802 tarihinde Paris Büyükelçisi olarak atanmıştır. 20 Temmuz 1803'te elçilik heyetiyle birlikte, padişahın gönderdiği üç eyer takımı, üç at ve bir inci sorguçtan oluşan hediyelerle kara yoluyla yola çıkmıştır. 72 gün süren yolculuğun ardından, 22 Eylül 1803 tarihinde, Osmanlı elçileri için ayrılmış Paris'teki elçilik binasına resmi bir karşılama olmadan ulaşmıştır. Görevinin ilk gününde Napolyon, Halet Efendi ile usule aykırı bir şekilde görüşmek istemiş, ancak Halet Efendi bu teklifi geri çevirmiştir. Böylece, resmi ilişkiler daha ilk günden itibaren soğuk bir bürokratik atmosferde başlamıştır (Karal, 1940: 9).

Paris'te resmi Büyükelçi olarak görev yapmaya başlayan Halet Efendi, görev süresi boyunca maddi sıkıntılar yaşadığını dile getirmiştir. Bu zorlukları aşabilmek için Paris Prusya Büyükelçisi'nden 60,000 frank borç almıştır. Ancak, bu durumdan yararlanmak isteyen birinci konsül Napolyon Bonapart, Halet Efendi'ye altın işlemeli bir kutu içinde, Osmanlı'nın kendisine bir yıllık maaşından fazla tutan elli sekiz kese Fransız parası hediye olarak göndermiştir. Halet Efendi'nin maddi sıkıntılarından bahsetmesi,

Fransızca öğrenmek istememesi ve Paris'te sıkıldığını ifade etmesi dikkat çekicidir. Bu durum, onun ruh halini yansıtarak, Fransız Devrimi'ni ne kadar derinlemesine incelediği ve anladığı konusunda bize önemli ipuçları sunmaktadır (Karal, 1940: 13).

Halet Efendi, Osmanlı ve Fransız halkını karşılaştırırken, iki toplum arasındaki akli bilimlerdeki farkı açıklamak için kayıkçı ve katip örneğini dile getirmiştir. Bu örnekle, Osmanlı toplumunda kayıkçının sıradan halkı, kâtibin ise eğitimli ve entelektüel sınıfı temsil ettiğini ifade etmektedir. Fransız toplumu ile karşılaştırıldığında, Osmanlı toplumundaki eğitim ve bilgi düzeyleri arasındaki bu belirgin ayrımı vurgulamaktadır (Yalçınkaya, 2009: 91).

Halet Efendi, Fransa'daki güzellik ve eğlencenin Müslümanları günaha sürükleyecek kadar cazip olduğunu, ancak aynı zamanda ahlaksızca olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Fransız toplumundaki eğlence ve estetik anlayışı, Müslüman değerleriyle çelişmekte ve ahlaki yozlaşmaya sebep olmaktadır. Bu değerlendirme, Halet Efendi'nin Fransa'yı kendi kültürel ve dini perspektifinden yorumladığını ve Osmanlı toplumunun değerlerini koruma çabasını ortaya koymaktadır. Bu karşılaştırmalar, Halet Efendi'nin Osmanlı ve Fransız toplumlarını değerlendirirken, kendi toplumunun değerlerini ön plana çıkardığını ve Batı'nın etkilerine karşı temkinli bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Bu tutum, Osmanlı aydınlarının Batı'ya yönelik geliştirdiği eleştirel bakış açısının bir yansımasıdır (Karal, 1940: 30-32).

Halet efendi Fransa'nın siyasi durumu hakkında; Fransızların krallıkla yönetilmedikleri ve bir devlet yapısı oluşturamadıkları için toplumda otorite boşluğu doğduğunu, bu nedenle yönetici sınıfların etkisizleştiğini ve halk tabakasının öne çıktığını belirtir. Ona göre, bazı soylular bulunsa da halkın hem alt hem de üst kesimleri söz sahibi olduğundan, Fransa'da gerçek anlamda bir cumhuriyetin oluşamadığını savunur. Karal, bu durumu Türkçe ifadeyle it derneği ne benzeterek, Fransızlardan bir millet adına ne güvenilirlik ne de dostluk beklenemeyeceğini ifade eder (Karal,1940: 35).

Halet Efendi'nin, Fransız Devrimi sonrasında gerçekleşen siyasi değişiklikleri ve etkilerini, Fransız halkını halk olamamış bir topluluk, kralın yokluğunu ise devletsiz bir toplum olarak değerlendirmesi, devrimi nasıl yorumladığı konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Bu değerlendirme, Fransız Devrimi'nin ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin devlet ve toplum felsefesi açısından sunduğu yenilikleri anlamakta güçlük çektiğini ve devrim ile sonuçlarına dair yeterli bilgiye sahip olmadığını göstermektedir.

Nitekim, Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi olarak Halet Efendi'nin bu görüşlerinin padişah ve yönetim üzerinde etkili olduğu da bir gerçektir. Halet Efendi'nin Fransızca bilmemesi ve maddi sıkıntılar içinde bulunması, Fransız Devrimi'ni bu şekilde yorumlamasını daha anlaşılır hale getirmektedir. Ayrıca, öğrenimi sırasında Mevlevi tarikatına üye olması ve eğitim aldığı çevrenin Rönesans, Reform ve Batı'nın bilimsel gelişmelerini takip edememiş olması, devrimin evrensel boyutlarının neden kavranamadığını daha iyi açıklamaktadır (Yalçınkaya, 2009: 91-94).

Halet Efendi, Fransız yöneticilerin tavırlarını düzensiz, itaatsiz ve nizama aykırı bulmuş; onları medeni devletlerin yönetim ilkeleriyle bağdaşmayan davranışlar sergilemekle eleştirmiştir. Özellikle Bonaparte ve onun görevlendirdiği bakanların devlet işlerinde ehil olmadıklarını, bürokratik teamüllere uymadıklarını ve kaba saba, neredeyse eşkıya liderlerini andıran bir üslupla hareket ettiklerini belirtmiştir. Ona göre bu kişiler, ikna ve diplomasi yerine zor kullanarak sonuç elde etmeye çalışmakta ve devletler arası ilişkilerde geçerli olan nezaket kurallarını tamamen göz ardı etmektedir. Halet Efendi, Talleyrand'ın diğerlerinden daha akıllı ve köklü bir çevreden geliyor olmasına rağmen, dini kökeni nedeniyle onu da Batı diplomasisinde güvenilir biri olarak görmemiştir (Karal, 1940: 36).

Halet Efendi, Fransız yöneticilerini yerleşik hayata geçememiş Berberilere benzeterek, onların dünya genelinde kabul görmüş yönetim usullerine uygun davranmadıklarını ifade etmektedir. Ona göre, Bonaparte ve çevresindeki yöneticiler devlet yönetiminde yetkin değildir; sorunları yalnızca güç kullanarak çözmeye çalışmakta ve bürokrasi hakkında hiçbir bilgiye sahip olmamaktadırlar. Napolyon Bonaparte için "papaz bozuntusu" ifadesini kullanarak onun kaba ve uygarlıktan uzak biri olduğunu ima etmektedir. Halet Efendi'nin bu eleştirileri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris Büyükelçisi olarak dile getirmesi ve bu düşünceleri sultana iletmesi, Fransız Devrimi'nin Osmanlı yönetimi tarafından doğru bir şekilde anlaşılmasını daha da zorlaştırmıştır (Akyüz, 2012:130).

Halet Efendi, egemenliğin yalnızca milletin iradesine dayanabileceğini ve bu iradenin dışında kurulmuş her türlü otoritenin meşru sayılamayacağını savunmuştur. Ona göre, milletler de bireyler gibi eşitlik ve özgürlük haklarına sahiptir ve bu hakları elde etmek için gerekirse silahlı mücadele dahil direniş göstermeleri meşrudur. Hükümetler ise ancak bu halk iradesine dayanarak görev yapmalı ve halkın iradesinden türeyen bir

yönetimi esas almalıdır. Halet Efendi, bu düşüncelerini cumhuriyet yönetim biçimini savunarak ifade etmiştir (Karal, 1940: 56).

Halet Efendi, Fransız Devrimi ile ortaya çıkan fikirlerin, Fransız hükümeti tarafından özellikle Akdeniz bölgesinde, başta Mısır ve İtalya olmak üzere, gazetelerde yayımlanan propaganda başlıkları aracılığıyla yayılmaya çalışıldığını belirtmiştir. Bu propagandalarda öne çıkan başlıklar şu şekilde özetlenebilir: Hâkimiyeti Milliye İlkesi, millet iradesinin mutlak olduğunu ve bu siyasi prensibe uygun yönetim biçiminin cumhuriyet olduğunu vurgulamaktadır. Millet Hâkimiyetinin önemi, millet hâkimiyetinin bulunmadığı durumlarda, halkın özgürlüklerini korumak ve bu ilkeyi gerçekleştirmek adına silahlı mücadeleye başvurması gerektiğini savunmaktadır (Akyüz, 2012:150).

Halet Efendi, bu tür propagandaların Osmanlı hâkimiyeti için ciddi bir tehdit oluşturduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Dil ve Propaganda konusuna da değinerek, devrim bildirgelerinin yalnızca Fransızca ile sınırlı kalmayıp Osmanlı tebaası içerisindeki Rumca, Ermenice ve Türkçe gibi dillere çevrildiğini ve bu "zararlı" düşüncelerin bu yollarla geniş kitlelere yayıldığını belirtmiştir. Halet Efendi'nin bu değerlendirmeleri, Osmanlı topraklarında bir asır sonra yaşanacak siyasi olaylara adeta bir ayna tutmuş ve bu kaygılarını III. Selim başta olmak üzere Osmanlı yönetimine yazdığı mektuplar aracılığıyla aktarmıştır (Karal, 1940: 57-58).

Halet Efendi'nin gözlemleri, Osmanlı bürokrasisinin dönemin önemli olaylarını ve entelektüel dönüşümlerini ne ölçüde takip ettiğini ve nasıl bir anlayış geliştirdiğini analiz etmek açısından önemlidir. Osmanlı Devleti, sınırlarının hemen yakınında meydana gelen Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler ve Amerika Bağımsızlık Bildirisi gibi dönemin dönüştürücü hareketlerini yeterince yakından takip edememiştir. Bu yetersizlik, bürokrasinin eğitim sisteminden ve temel düşünsel altyapısından kaynaklanmaktadır (Akyüz, 2012:150).

Osmanlı bürokrasisinin eğitimi, Gazali sonrası medreselerin ilmî anlayışından izler taşımaktadır. Medreselerde pozitif bilimler ve felsefenin eksikliği, düşünce alanındaki değişimlerin bir yönetim boşluğu olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu durum, padişahsız bir yönetim modelinin varlığını kavrayamamalarına delalet eder. Oysa Amerika Bağımsızlık Bildirgesi, halkların yönetimde söz sahibi olduğu padişahsız bir yönetimin mümkün olduğunu dünya halklarına göstermiştir. Ancak bu tür gelişmelerin Osmanlı tarafından doğru bir şekilde yorumlanabilmesi için, eğitim sisteminin dini

eğitimin ötesinde, pozitif bilimler ve felsefeyle de zenginleştirilmesi gerekirdi (Karal, 1940: 88).

Osmanlı bürokrasisinin Antik Yunan kültüründen ve Aydınlanma Çağı'nın fikirlerinden yeterince faydalanamaması, Gazali'nin fütuhat dönemi sonrası eğitimde yaptığı düzenlemelere dayanır. Gazali'nin, Kur'an ve hadislerin ezberlenmesini merkeze alan eğitim sistemi, metinlerin anlaşılması ve yorumlanması yerine, ezbere dayalı bir yöntemi benimsemiştir. Bu durum, Osmanlı eğitim sisteminin, bireylerin eleştirel düşünce geliştirme ve modern dünyayı anlamlandırma kapasitelerini sınırlamıştır. Dolayısıyla, Fransız Devrimi gibi büyük siyasi ve toplumsal değişimlerin Osmanlı Devleti tarafından eksik veya yanlış anlaşılması bu temel sorunlara dayanmaktadır (Öktem, 2004: 271-288).

Osmanlı ilminde, fikri bağlamda klasik İslam düşüncesinin iki önemli ekolü öne çıkmıştır. Bir tarafta, Gazali taraftarları yer almakta ve Gazali'nin yaklaşımı, klasik İslam düşüncesinin temellerini atmıştır. Gazali'nin takipçileri, geleneksel İslam düşüncesinin en güçlü savunucularını oluşturmuş ve bu düşünce tarzı, büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nda hâkim olmuştur. Diğer tarafta ise, İbn Rüşt ve taraftarları yer almakta, bu ekol ise daha reformist ve rasyonalist bir yaklaşımı benimsemiştir. İbn Rüşt'ün düşünceleri, özellikle akıl ve felsefeye verdiği önemle tanınır ve bu ekol, İslam dünyasında ve Türk İslam devletlerinde reformist bir hareketin öncüsü olmuştur. Özetle, Gazali ile İbn Rüşt arasında, birbirine zıt iki İslami ekolün fikirsel çatışması, Osmanlı ilminde belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Bu çatışma, bilim insanlarının çalışma alanlarını daraltmış ve onları dar bir düşünsel çerçeveye hapseden bir ortam yaratmıştır. İki ekol arasındaki fikir savaşının etkisi, Osmanlı'daki entelektüel ve bilimsel gelişmelerin kısıtlanmasında önemli bir rol oynamıştır (Atay, 1962: 18-21).

Halet Efendi'nin fikri dünyası, Osmanlı bürokrasisinin Gazali taraftarlığının etkisi altında kaldığını ve bu durumun Osmanlı devletinin Fransız Devrimi'ne karşı gösterdiği yaklaşımı şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti, Batı'nın entelektüel ve toplumsal dönüşümlerine duyarsız kalmış ve devletin resmi Fransız elçisi olarak görev yapan Halet Efendi'nin, gittiği ülkenin gelişim süreçlerinden ne kadar uzak olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı'nın fikir dünyası ve bürokrasisi, bu tür gelişmeleri yalnızca tek yönlü olarak, yani elçiler aracılığıyla takip etmiş ve devrim değerlendirmelerinde genellikle muhafazakâr bir yaklaşım sergilenmiştir. Halet Efendi'nin eğitim aldığı kurumların yapısı ve Osmanlı diplomatik dilinin, Fransa'daki devrimci gelişmeleri

anlama ve kavrayışını engelleyen bir özellik taşıması dikkat çekicidir. Bu dil, Fransız Devrimi'ni Osmanlı'nın görmek istediği gibi bir perspektiften kaleme almalarına neden olmuştur (Yalçınkaya, 2009: 85-88).

Halet Efendi'nin Fransızca bilmemesi ve maddi sıkıntıları, bu bakış açısını daha da sınırlamıştır. Prusya Büyükelçisi'nden aldığı borç ve Napolyon'dan destek istemesi, onun içinde bulunduğu zor durumu ve bu şartlarda Fransız Devrimi'ne dair sahip olduğu sınırlı kavrayışı yansıtmaktadır. Ayrıca, Halet Efendi'nin büyükelçilik görevi sırasında, Fransa'nın Osmanlı topraklarında yürüttüğü propaganda faaliyetlerine dikkat çekmesi, bu duruma karşı devletin hassasiyetini göstermektedir. Halet Efendi, Fransa'daki devrimci hareketlerin Osmanlı'da yaratabileceği potansiyel tehlikeleri fark etmiş olsa da devrimin temel fikri etkilerini ve felsefi yönlerini anlamaktan uzak kalmıştır. Ancak yine de Fransız Devrimi'nin Osmanlı İmparatorluğu için oluşturabileceği tehditleri görebilmesi açısından başarılı olmuştur (Karal, 1940: 87-90).

Halet Efendi'nin siyasal pozisyonu daha çok diplomatik pratikler ve iç saray dengeleri ile şekillenmiştir. Fransız Devrimi'nin fikirsel yapısından çok, bu devrimin Avrupa'daki dengeleri değiştirmesi ve Osmanlı'yı dış politika açısından zorlaması onun görüşlerini etkileyen başlıca unsurdur. Bu nedenle Halet Efendi'nin düşünsel duruşu daha çok dışsal siyasi gelişmelere tepki temellidir, ancak felsefi düzeyde bir Fransız etkisi taşımaktan ziyade pragmatik Osmanlıcı diplomasi anlayışını sürdürür (Yenidünya, 2009: 18).

3.7.2 Halil Nuri Bey ve Tarihsel Gözlemci Tutum

Halil Nuri Bey, Osmanlı bürokrasisinde önemli görevlerde bulunmuş bir şahsiyettir. Beylikçilik, teşrifatçılık, reisülküttaplık ve sadrazamlık gibi çeşitli pozisyonlarda görev almış olan Abdullah Naili Paşa'nın torunu ve kalemiye sınıfından Feyzullah Şakir Bey'in oğludur. Bu ailevi kökenler, Halil Nuri Bey'in devlet içindeki etkisini ve birikimini şekillendirmiştir. Halil Nuri Bey'in 1794-1799 yılları arasında vakanüvislik yaptığı dönemde kaleme aldığı, dönemin Sultanı III. Selim'e takdim edilen Nuri Tarihi adlı eseri dönemin toplumsal ve siyasi olaylarını bir vakanüvis (tarihçi) perspektifiyle ele alır ve özellikle Nizam-ı Cedid dönemi reformlarına büyük yer verir. Sultan III. Selim'e sunulmuş olmasından ötürü, eserin ele alınış felsefesi, resmi bir tarih anlatımı olarak anlaşılabilir; yani, Halil Nuri Bey'in gözlemleri, dönemin yönetim anlayışına hizmet eden bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bu dönemdeki reformlar ve

Nizam-ı Cedid hareketinin kapsamı, Osmanlı'nın modernleşme çabaları doğrultusunda oldukça önemli bir yer tutar. Halil Nuri Bey'in eseri, hem dönemin toplumsal yapısını hem de III. Selim'in yönetim anlayışını derinlemesine incelememize olanak tanır (Toprak, 2015: 5-20).

Eser, Türk Tarih Kurumu tarafından 2015 yılında yayımlanmış olup, düzenlemesini ve çevirisini Seydi Vakkas Toprak'ın yaptığı, toplamda 926 sayfadan oluşmaktadır. Halil Nuri Bey, bu eserde Fransız Devrimi öncesi Fransa'daki düşünsel değişimleri ve önemli düşünürlerin katkılarını ele almaktadır. Montesquieu, Diderot, Voltaire ve Jean Jacques Rousseau gibi aydınlanmacı düşünürlerin özgürlük üzerine geliştirdikleri fikirlerin, dinin ve papalığın etkisini zayıflatmasına yol açtığını ve bunun Fransız toplumu tarafından tehlikeli bir hastalık olarak görüldüğünü belirtmektedir (Bey, 2015: 87-89).

Yazar, devrimin ortaya çıkışını XVI. Louis'in yönetimindeki basiretsizlikle ilişkilendirir ve Jakoben grubunun etkisiyle kral ve kraliçenin idamını olayların zirve noktası olarak sunar. Halil Nuri Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sürece karşı izlediği tavrı da aktarır. Osmanlı, Fransız Devrimi'ni fırsat olarak görerek, Devrim yanlısı Fransızların İstanbul'da serbestçe propaganda yapmalarına müsaade etmiştir. Bu, Osmanlı'nın Avrupa'daki iç karışıklıklardan yararlanma stratejisinin bir parçasıydı. Eserde ayrıca, Osmanlı'nın Fransa'ya gönderdiği elçilerden biri olan Ali Efendi'nin hayatına da yer verilmektedir. Ali Efendi, 23 Eylül 1796'da Prusya'dan Fransa'ya elçi olarak tayin edilmiştir. Yolculuğu 36 gün sürmüş ve Marsilya'ya vardıktan sonra, 13 Temmuz 1789'da Paris'e ulaşmıştır. Ali Efendi, Fransa'nın güzellikleri ve misafirperverliğinden övgüyle bahsederken, kadınların çalışma hayatındaki aktif rollerine de dikkat çekmiştir. Bu gözlemler, dönemin Fransa'sı hakkında Osmanlı'ya aktarılan önemli bilgilerden biridir (Bey, 2015: 121-124).

Ali Efendi'nin Paris'e vardığında, Dışişleri memuru Lafrev aracılığıyla gelişini yetkililere bildirmesi ve Osmanlı Padişahının gönderdiği mektubu 13 Temmuz 1797'de törenle takdim etmesi, Halil Nuri Bey'in eserinde kısa bir şekilde aktarılmıştır. Bu süreçte, Fransa Cumhuriyeti'nin beş konsül tarafından yönetildiği ve tüm konsüllerin bu önemli törene katıldığı belirtilmiştir. Ayrıca, Papa, Ceneviz ve İspanya elçilerinin de törende yer aldıkları kaydedilmiştir. Halil Nuri Bey, eserinde Osmanlı yönetiminin değişikliklerini de aktararak dönemin bürokratik yapısına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Görevde kaldığı süre boyunca, kadı ve vali gibi bürokratların görev değişikliklerini, ölen devlet

adamlarının isimlerini vererek Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yönetimsel yapıyı aydınlatmaya yönelik önemli bir katkı sağlamıştır (Toprak, 2015: 45-85).

3.7.3 Ahmed Cevdet Paşa ile Muhafazakâr Reformist Yaklaşım

Ahmed Cevdet Paşa, günümüz Bulgaristan sınırlarında yer alan Tuna Eyaleti'ne bağlı Lofça kasabasında, 27 Mart 1823 tarihinde doğmuştur. Kendisinin gerçek adı Ahmed olup, dönemin ünlü şairlerinden Süleyman Fehim Efendi tarafından geleneksel olarak "Cevdet" mahlasını almıştır. Anne ve babası, Lofça'nın saygın ailelerinden Ayşe Sümbül ve Hacı İsmail Ağa'dır (Paşa, 2011: 11).

Ahmed Cevdet Efendi, dedesinin yönlendirmesiyle Arapça eğitimine önce Hacı Eşref Efendi'den başlamış, ardından Hafız Mehmet Efendi'den farklı dersler almıştır. Bu dersler neticesinde, kısa süre içinde önemli İslami eserleri okuyabilecek seviyeye gelmiştir. 1839 yılında daha ileri düzeyde eğitim almak için İstanbul'a gitmiş ve Fatih Camii'nde eğitimine devam etmiştir. Bu dönemde Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. İstanbul'da dönemin önde gelen medrese hocalarından dersler almış, kısa bir süre de olsa Nefi ve Şemseddin Sami gibi isimlerden etkilenerek şiirler yazmıştır. Eğitim sürecinde, Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte medreselerdeki ilim sohbetlerinin zamanla bozulduğunu ve işlevlerini kaybettiğini belirtmiştir (Şimşirgil & Ekinci, 2008: 8).

Ahmed Cevdet Efendi, yaşadığı dönemin etkilerini derinden hisseden bir düşünürdür. O, 16. yüzyılda Avrupa'nın bilim ve teknolojide İslam dünyasını geride bıraktığını belirtmiş ve bu durumun Osmanlı'nın Batı'dan geri kalmasını sorgulayan bir perspektif geliştirmesine yol açmıştır (Paşa, 2000: 6). Bu nedenle, Tanzimat Dönemi Osmanlı tarih yazımında önemli bir figürdür. Zira bu dönem, Osmanlı'nın Batı'yı sadece kültürel ve bilimsel açıdan değil, siyasi anlamda da takip etmeye başladığı bir dönemi işaret eder. Ahmed Cevdet Efendi, Batılılaşma sürecine karşı körü körüne bir taklitçilikten yana olmamakla birlikte, Fransız İhtilali'nin Osmanlı'da yıkıcı etkiler yaratacağına dair bir görüş benimsemiştir (Gençer, 2006: 185).

Ancak, ihtilalin temel ilkelerinin, özellikle halkın özgürlükleri ve eşitlik gibi değerlerinin önemini kabul etmiş, bu yüzden reform ve inkılaplardan yana olmuştur. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin kültürel zenginliğini ve İslami değerlerini koruması gerektiğini savunmuş ve bu dengeyi kurmaya çalışmıştır. Fransız Devrimi'nin etkileri Osmanlı İmparatorluğu'nda henüz tam olarak hissedilmemişken, Ahmed Cevdet Paşa bu dönemdeki inkılapçı hareketleri gözlemlemiş ve Osmanlı'nın hayatta kalabilmesi için bu

tür reformların gerekli olduğunu kabul etmiştir. Ancak, devrimci değişimlerin Osmanlı'nın özgün kültürel yapısını ve dini değerlerini tehdit etmeyecek şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir. Eserlerinde, Osmanlı'daki siyasal olayları neden-sonuç ilişkisiyle ele almış ve devrimci süreçlerin bu topraklar üzerindeki etkilerini sorgulamıştır (Oklay, 2014: 249-251).

Cevdet Paşa'nın fikri yapısı Fransız Devrimi'ne karşı mesafeli, hatta yer yer eleştireldir. Onun reform anlayışı, Batı'nın seküler ve ani dönüşüm taleplerine değil, Osmanlı'nın kendi içtihadî ve tarihsel birikimine dayanır. Islahat Fermanı ve Tanzimat sürecine katkısı, Batılılaşmadan ziyade Osmanlı'nın kendi içinden gelen bir yenilenme çabası olarak okunmalıdır. Cevdet Paşa'da belirleyici olan şey, içsel süreklilik ve tedrici reform anlayışıdır. Yani onun dönüşümü neredeyse tamamen iç kaynaklıdır (Gençer, 2006: 222).

3.7.4 Namık Kemal ve Meşrutiyet Temelli Milliyetçilik

Mehmet Kemal, 21 Aralık 1840'ta Tekirdağ'da dünyaya gelmiştir (Canell, 1985: 9). Mustafa Asım Bey ve Fatma Zehra Hanım'ın oğlu olarak doğan Mehmet Kemal'e, dönemin tanınmış entelektüel ve şairlerinden Eşref Paşa tarafından Namık mahlası verilmiştir (Dizdaroğlu, 1995: 9). Henüz sekiz yaşındayken annesini kaybeden Namık Kemal, sonraki dokuz yılını dedesiyle birlikte farklı şehirlerde, özellikle İstanbul ve Kars'ta geçirerek eğitimine kendi çabalarıyla devam etmiştir. Dedesinin memuriyeti nedeniyle çeşitli şehirlerde yaşama fırsatı bulan Namık Kemal, bu süreçte önemli âlimlerden dersler almış ve Eşref Paşa ile de bu vesileyle tanışmıştır (Kaplan, 1948: 15). 1858 yılında Nesime Hatun ile evlenmesine rağmen kısa bir süre sonra dedesi ve büyükannesini kaybetmiş, bunun üzerine babasının evine yerleşmiştir. Burada birçok dil öğrenme imkânı bulmuş ve dini ilimler alanında kendini geliştirmiştir. Devlet hizmetine ilk adımını Tercüme Odası'nda atmış ve burada geçirdiği beş yıl boyunca Fransızca öğrenmiştir. 1862 yılında Şinasi ile Tasvir-i Efkâr gazetesinde yazılar kaleme alarak toplumsal meseleleri irdelemiş, Türk dili, eğitim ve devlet yönetimi gibi konulara yoğunlaşarak milli bilincin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur (Ekrem, 1930: 30-33).

1866 yılında Girit İsyanı hakkında yazdığı bir makale nedeniyle İstanbul'dan uzaklaştırılmasına karar verilmiş ve Erzurum Vali Muavinliği'ne atanarak etkisinin sınırlandırılması amaçlanmıştır. Ancak Namık Kemal, bu göreve gitmeyi reddetmiş ve

hükümetle karşı karşıya gelmiştir. Bunun üzerine, Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine Fransa'ya gitmiş ve burada hukuk öğrenimine ağırlık vermiştir. Daha sonra İngiltere'ye geçen Namık Kemal, Hürriyet gazetesini çıkararak yazılarıyla padişah ve saray çevresini eleştirmiştir. 1870'lere gelindiğinde, hükümeti eleştirmemek şartıyla İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir (Parla, 2004: 83-85).

Yurda döndükten sonra İbret gazetesinde yazılar kaleme almış, ancak eleştirilerini sürdürmekten kaçınmamıştır. En büyük tepkilerden birini, Vatan yahut Silistre adlı tiyatro eseriyle ortaya koymuş ve bu oyunun Gedik Paşa Tiyatrosu'nda sahnelenmesi, halk arasında vatan ve millet sevgisini pekiştirirken hürriyet bilincini de güçlendirmiştir. Ancak bu oyunun sahnelenmesi üzerine İbret gazetesi kapatılmış, Namık Kemal'in bazı arkadaşları Rodos'a sürgün edilirken kendisi Magosa'ya gönderilmiştir. Namık Kemal, Magosa'da üç yıldan uzun süren sürgün hayatının ardından serbest bırakılmış ancak yazılarından dolayı önce Midilli'ye, ardından Rodos'a sürgün edilmiştir. Çeşitli aflarla bu bölgelerde görevler üstlenen Namık Kemal, yakalandığı zatürre hastalığına yenik düşerek 2 Aralık 1884'te hayatını kaybetmiştir (Tanpınar, 1942: 15-16).

Namık Kemal'in çocukluk dönemi Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve uygulanmasına denk gelmiş, gençliği ise Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması'nın doğurduğu hukuki gelişmelerden faydalanmasını sağlamıştır. Hürriyet ve Meşrutiyet uğruna gazetelerde kaleme aldığı eleştirel yazılar nedeniyle baskıya maruz kalarak yurdu terk etmek zorunda kalmıştır. Avrupa'da edindiği hukuk bilgileri doğrultusunda hükümet ve saraya yönelik eleştirilerini sürdürmüş, yurda döndüğünde de yazılarıyla bu eleştirileri devam ettirmiştir. Vatan yahut Silistre oyununun halkı kışkırttığı gerekçesiyle Magosa'ya sürgün edilmiştir (Kemal, 2012: 100).

I. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir rol oynayan Namık Kemal'in fikirleri, Osmanlı Devleti'nin Fransız Devrimi'nin etkilerini hissettiği bir dönemde şekillenmiştir. Bu durum, onu hem devlete bağlı hem de inkılapçı bir kimliğe büründürmüştür. Dolayısıyla, Namık Kemal'in Fransız Devrimi'ne bakış açısının bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir (Çadırcı, 1991: 39-40).

Namık Kemal, tarih ve vatan bilinci oluşturmak adına büyük çaba harcamıştır. Onun oluşturmak istediği vatan bilinci, Osmanlı merkezli muhafazakâr bir anlayışa dayanır. Romantizmin tarih ile olan ilişkisine vurgu yaparak vatanın kutsallığını ön plana çıkarmayı hedeflemiştir. Montesquieu ve Rousseau'nun etkisi altında eserler vermiştir.

Şeriat ile Batı düşüncesini birleştirerek Osmanlı kültürü ve hanedanı etrafında, birey haklarına dayalı bir meşrutiyet rejimini savunmuştur. Çünkü Batı'daki ilerlemenin özünde Osmanlı kültürünün de mevcut olduğuna inanmıştır (Ülken, 2016: 210).

Devrimi bir yıkım olarak gören Namık Kemal, bu çöküşün nasıl engellenebileceği sorusu üzerine yoğunlaşmıştır. Niyazi Berkes'in tespitine göre, çözülmenin siyasal ve ekonomik nedenlerden kaynaklandığını düşünen Namık Kemal, bu durumun ancak eğitim yoluyla aşılabileceğine inanmıştır. Ancak bunun, anayasal reformlarla desteklenen merkeziyetçi bir devlet anlayışı ile gerçekleşmesi gerektiğini de vurgulamıştır. İslam ve Batı arasında kendi düşünce dünyasında bir sentez oluşturmayı amaçlamış ve bu iki unsurun birlikteliğinin gelecek nesiller için yol gösterici olmasını istemiştir (Berkes, 2002: 270-272).

Namık Kemal'in fikirsel gelişiminde Fransız Devrimi'nin etkisi doğrudan ve belirgindir. Özgürlük, eşitlik ve anayasal yönetim gibi değerleri benimsemiş, bunları Osmanlı toplum yapısına uyarlamaya çalışmıştır. Ancak bu etkilenme, bire bir bir taklit değil, yerel gerçekliğe göre yeniden yorumlama şeklindedir. Kemal, Fransız fikirlerini Osmanlı İslam geleneğiyle harmanlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla onun dönüşümü Fransız Devrimi kaynaklı olmakla birlikte, bu fikirlerin içselleştirilip yeniden üretildiği bir formdadır. Yani dışsal etki, içsel bir senteze dönüşmüştür (Bolat, 2005: 155).

Namık Kemal, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun ancak padişahın, yani halifenin varlığı ile mümkün olabileceğini savunmuş ve bu fikri uygulayarak devletin çöküşünü önleyebileceğini ileri sürmüştür. Osmanlı kültürü ve hanedanının öncülüğünde kurulacak bir meclis önerirken, nihai kararın padişah tarafından verilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu görüşü, Fransız Devrimi'nden çok İngiliz İhtilali'ne, yani parlamenter monarşi anlayışına daha yakın bir duruş sergilediğini göstermektedir (Berkes, 2002: 270).

Döneminin önemli aydınlarından biri olmanın yanı sıra şair ve gazeteci kimliğiyle de ön plana çıkan Namık Kemal, Osmanlı topraklarında Reform ve Rönesans hareketlerinin yaşanmamış olması nedeniyle Batı'daki düşünsel dönüşümlerle kıyaslandığında geride kalmış gibi görünebilir. Ancak yaşadığı ortam göz önünde bulundurulduğunda, fikirleri dönemi için oldukça yenilikçi ve ilericiydi. Sonuç olarak, Namık Kemal, Fransız Devrimi'ne muhafazakâr bir perspektiften yaklaşan Osmanlı aydınlarıyla benzer bir değerlendirme yapmıştır (Sari, 2024: 621).

3.7.5 Ahmet Rasim'in Pratik İzlenimleri ve Toplumsal Dönüşümler

Ahmet Rasim (1865-1932), İstanbul'un Sarıgüzel mahallesinde mütevazı bir yaşam süren Bahaeddin Efendi ve Nevber Hanım'ın oğlu olarak 1865 yılında dünyaya gelmiştir. Ailesinin Kıbrıs'tan göç ettiği bilinmektedir. Ahmet Rasim'in doğduğu dönemde anne ve babası ayrılmış olup, bu durum onun yetişme sürecinde çok yönlü etkiler bırakmıştır. İlköğrenimini çeşitli mahalle mekteplerinde tamamladıktan sonra eğitimine Darüşşafaka'da devam etmiş ve burada Fransızca öğrenmiştir. 1883 yılında okuldan birincilikle mezun olmuştur (Akbaş, 1987: 9). Mezuniyetinin ardından Posta ve Telgraf Nezareti'nde memur olarak görev almış, ancak burada kısa süre kaldıktan sonra çeşitli dergilere yazılar yazmaya başlamıştır. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra gazeteciliğe yönelmiştir. 1927 yılında İstanbul milletvekili olarak siyasi hayata adım atan Ahmet Rasim, 1932 yılında Heybeliada'da hayatını kaybetmiştir. Yetmiş yıllık ömrüne roman, hikâye, hatırat, fıkra, makale, seyahat yazıları, monografi, tarih kitapları ve tercümelerin yanı sıra birçok okul kitabı sığdırarak Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına önemli katkılarda bulunmuştur (Altınkaynak, 1984: 17).

Ahmet Rasim, birçok dönemin tanığı ve entelektüelidir. Çocukluk ve gençlik yılları Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmeye başladığı bir döneme denk gelirken, yaşamının son yılları ise I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecini kapsar. Onu yalnızca belli bir dönemin yazarı olarak değerlendirmek, tarihsel süreci eksik okumak anlamına gelir. Eğitim aldığı kurumlar ve yetiştiği çevre itibarıyla Osmanlı Devleti'ne güçlü bir bağlılık duymakla birlikte, aynı zamanda Cumhuriyet'i destekleyen bir figürdür. Bu iki karakteri bir arada barındıran Ahmet Rasim, eserlerinde Fransız İhtilali'ne de yer vermiştir (Kolcu, 1979: 7-8). Ancak, bir yandan Cumhuriyet yanlısı olmasına rağmen, diğer yandan 1688'de kansız bir şekilde gerçekleşen ve Parlamenter Monarşiye geçişi sağlayan İngiliz Devrimi'ne daha yakın durmuştur. Yazarın İngiliz Devrimi'ni daha olumlu görmesinin nedeni, Fransız İhtilali'nin özellikle Terör Dönemi'nde yaşanan şiddetli olaylar olabilir. Ahmet Rasim, Fransız Devrimi ve sonrasında Avrupa'da meydana gelen gelişmelere eserlerinde sıkça yer vermiştir (Koç. 2018: 62-63).

Ahmet Rasim, Fransız İhtilali'nin çıkış nedenlerini, dönemin Fransa'sında hâkim olan ayrıcalıklı sınıf yapısına bağlamaktadır. Ona göre, bu sınıfın halk üzerindeki baskıcı yönetim anlayışı, devrimin ortaya çıkmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Rasim, yalnızca özgürlük taleplerinin değil, aynı zamanda yönetimi ele geçirmek isteyen çeşitli

aktörlerin kargaşa yaratma çabalarının da devrimin temelinde yer aldığını ifade etmektedir. Bu süreci değerlendirirken, Fransa'da uzun yıllardır biriken huzursuzluk ortamının, bazı gruplar tarafından çıkar sağlamak amacıyla kullanıldığını; hükümeti kendi çıkarları doğrultusunda güçlendirmeye yönelik hamlelerin yapıldığını belirtmiştir. Ona göre bu gruplar, diğer ülkelerin düzenli yönetim yapılarını da Fransa'daki gibi karışıklığa sürüklemeye çalışmış; dinî ve toplumsal bağları zayıflatarak bireylerin vicdanlarını susturmuş ve sözde hürriyet söylemiyle halkları tahrik etmeye yönelmişlerdir. Ahmet Rasim'in bu değerlendirmeleri, Fransız İhtilali'ni halkın özgürlük mücadelesi olarak değil, daha çok kaos ve çözülmeye yol açan bir hareket olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle devrim sonrasında yaşanan siyasi ve toplumsal istikrarsızlık, onun eleştirilerinin merkezinde yer almaktadır (Rasim, 1999: 93).

Ahmet Rasim'in Fransız İhtilali'ne dair görüşleri, Reisülküttab Atıf Efendi'nin Muvazene-i Politika (Denge Politikası) layihasında yer alan ifadelerle örtüşmektedir. Bu metinlerde, Fransız İhtilali'nin bir fitne ve fesat işi olduğu vurgulanırken, aynı zamanda devrimin evrensel etkilerine de dikkat çekilmektedir. Ahmet Rasim, Fransız Devrimi'nin getirdiği özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi değerlerin farkında olmakla birlikte, bu değerlerin Osmanlı Devleti gibi çok uluslu bir imparatorluk için büyük bir tehdit oluşturduğunu düşünmektedir. Osmanlı Devleti'nin farklı milletleri ve kültürleri bünyesinde barındıran yapısı, devrimci fikirlerin yayılması halinde bölünme ve istikrarsızlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına neden olabilirdi. Ahmet Rasim, bu nedenle Fransız Devrimi'ni eleştirirken, Osmanlı Devleti'ne yönelik olası etkileri üzerinde durmuştur. Onun bakış açısında, devrimin yarattığı kaos ve toplumsal çalkantılar, Osmanlı'nın geleneksel düzenini bozabilecek bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Rasim,1999: 95).

3.7.6 Yusuf Akçura: Fikirsel Harita ve Stratejik Dönüşümler

Kültürel ve siyasal Türkçülük düşüncesinin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan Yusuf Akçura, 2 Aralık 1876 tarihinde İdil (Volga) Nehri kıyısındaki Simbir kentinde doğmuştur. Babası Hasan Bey, dedesi ise Süleyman Bey'dir. Aile, ekonomik olarak güçlü bir geçmişe sahiptir; Süleyman Bay, Simbir ve Kazan vilayetlerinde birçok tekstil fabrikasının sahibiydi ve bu işletmeler, onun vefatından sonra oğulları tarafından işletilmeye devam etmiştir. Annesi Bibi Kamer Banu Hanım ise Kazan'ın köklü ailelerinden biri olan Yunusoğulları ailesine mensuptur (Şenoğlu, 2009: 14).

Yusuf Akçura'nın babası Hasan Bey, 1878 yılında Akçura henüz iki yaşındayken Kazan'dan Simbir'e kızakla seyahat ettiği sırada geçirdiği kalp rahatsızlığı nedeniyle yaşamını yitirmiştir. Bu beklenmedik kayıptan sonra aile ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmış; Yusuf ve annesi zor günler geçirmiştir. 1882 yılında, Yusuf altı yaşındayken, annesi Bibi Kamer Banu Hanım Simbir'den Kazan'a yaptığı yolculuk sırasında geçirdiği bir kazanın ardından psikolojik çöküntü yaşamış ve uzun süre yatağa bağlı kalmıştır. Annesinin sağlık durumu ile ekonomik koşulların giderek kötüleşmesi, borçların artmasına neden olmuş ve aile, Simbir'den uzaklaşma kararı alarak Stavropol'e taşınmıştır. Ancak burada da alacaklıların baskıları devam edince, 1883 yılında İstanbul'a göç etmişlerdir. Bu göç, yalnızca bir aile dramı değil, aynı zamanda Rusya'nın Kırım ve çevresindeki Müslüman halklara yönelik baskılarından sonra hız kazanan toplu Müslüman göçlerinin bir uzantısıdır (Berk, 2017: 480).

Yusuf Akçura, ilköğrenimini tamamladıktan sonra, henüz dokuz yaşındayken Koca Mustafa Paşa Askerî Rüştiyesi'ne kaydolmuştur. Buradaki eğitiminin ardından 1892 yılında Kuleli Askerî İdadisi'ne geçiş yapmış, iki yıl sonra ise Harbiye Mektebi'ne kabul edilmiştir. 1896 yılında teğmen rütbesiyle mezun olmuş ve ardından Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne girme hakkını elde etmiştir. Dönemin subay yetiştirme sistemi bu aşamalarla şekillenmekteydi ve bu süreç, birkaç yıl sonra benzer şekilde Mustafa Kemal Atatürk'ün de izlediği bir yol olacaktır. Akçura için bu askerî kurumlar yalnızca teknik bilgi edinme alanları değil, aynı zamanda düşünsel gelişimin ve yurtseverlik bilincinin pekiştirildiği yerler olmuştur. O dönem Osmanlı'da devlet kadrolarına sivil eğitimle hazırlayan Galatasaray Sultanisi ve Mülkiye Mektebi gibi okullar ise, daha çok kozmopolit yapılarıyla dikkat çekerken; askerî okullar disiplinli, milliyetçi ve kurumsal aidiyetin yüksek olduğu ortamlardı (Şenoğlu, 2009: 14).

Yusuf Akçura, 1896 yılında Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra Erkan-ı Harbiye sınıfına seçilmiştir. Burada kız kardeşinin eşi olan İsmail Gaspıralı'nın siyasal düşünceleri, Akçura üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Harbiye'de öğrenciyken Jön Türk hareketine dahil olmak ve hizmet etmek suçlamasıyla kırk beş gün pranga cezasına çarptırılmıştır. Bu cezanın ardından eğitimine Erkan-ı Harbiye sınıfında devam eden Akçura, yeniden tutuklanmış ve ömür boyu kalebentlik (bir kaleye kapatılma) cezasına mahkûm edilmiştir. Cezasını Trablus'ta çekerken Fransa'ya kaçmayı başaran Akçura, burada Siyaset Bilimi okuluna kaydolmuş ve eğitimine devam etmiştir. Bu okulda Albert Sorel'den aldığı derslerin etkisiyle milliyetçilik üzerine çalışmaya yönelmiştir. Fransa'da

bulunduğu süre boyunca Jön Türklerle olan bağlarını güçlendiren Akçura, Meşveret ve Şûrâ-yı Ümmet dergilerinde yazılar yazmaya başlamıştır (Akçura,2012: 103).

Oysa bu dönemde Akçura'nın herhangi bir örgütle somut bir ilişkisi bulunmamaktaydı. Yalnızca Türk tarihine ve milletine dair okudukları sayesinde, millî varlığın yeniden inşası için özgürlük ve ilerleme gerektiğine inanmaya başlamış, bu görüşlerini zaman zaman çevresiyle paylaşmıştır (Şenoğlu, 2009: 15).

Akçura, Erkan-ı Harbiye'de üsteğmen (Mülazım-ı Sani) rütbesindeyken gözaltına alınmış; sınıf arkadaşlarından Ahmet Ferid ile birlikte toplamda 84 kişiyle beraber II. Abdülhamit'in emriyle 28 Ağustos 1897'de Trablusgarp'a sürgün edilmiştir. Asıl hedefleri Fizan'a gönderilmekti, ancak Trablusgarp vilayetinde bu kadar kişinin sevki için yeterli bütçe bulunmadığından, mahallî idare tarafından şehirde tutulmuşlardır. Bu gözetim dönemi uzun sürmemiştir; Avrupa'daki Genç Türkler ile Osmanlı Sarayı arasında yapılan bir anlaşma sonucunda, sürgünler şehir içinde serbestçe dolaşma hakkına kavuşmuştur. Ardından Yusuf Akçura'ya askerî rütbesi iade edilmiş, bir süre Erkan-ı Harbiye kaleminde görev yapmış ve aynı dönemde öğretmenlik de üstlenmiştir (Berk, 2017: 480).

Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri adlı eserinde Fransız İhtilali'nin Osmanlı üzerindeki etkilerini değerlendirirken, Osmanlı-Fransa ilişkilerine tarihsel bir perspektiften yaklaşmaktadır. XVI. yüzyılda Kral I. Fransuva'nın Sultan Süleyman'dan yardım istemesiyle başlayan Osmanlı-Fransa ittifakının yaklaşık 200 yıl sürdüğünü vurgulayan Akçura, bu ilişkilerin temelinde karşılıklı çıkarların yattığını belirtmektedir. Özellikle ticari bağların güçlenmesine dikkat çeken Akçura, Osmanlı'nın Batı ile olan diplomatik temaslarının gelişiminde Fransa'nın oynadığı rolü ele almıştır (Şenoğlu, 2009: 16).

Ancak Akçura, Fransız İhtilali'nin ideolojik yönlerini ve getirdiği değerleri detaylı bir şekilde incelemekten ziyade, devrim yanlılarının Osmanlı başkentindeki faaliyetlerine odaklanmaktadır. Fransız devrimci fikirlerinin İstanbul'daki yankılarını ele alan Akçura, özellikle Fransız elçiliği ve diplomatik çevrelerde bu fikirlerin yayılmasına yönelik girişimlere dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Akçura'nın değerlendirmesi Fransız İhtilali'nin Osmanlı'daki iç dinamikler üzerindeki etkisini anlamaya yönelik bir çaba olarak öne çıkmaktadır (Türkman, 2010: 135).

Akçura’nın düşünsel yönelimi daha çok tarihsel ve siyasal zorunluluklardan kaynaklanan içsel bir dönüşümün ürünüdür. Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinde farklı siyasal projelerin başarısız olması (Osmanlıcılık, İslamcılık) onu Türkçülük fikrine yöneltmiştir. Her ne kadar Fransız Devrimi'nin ulus-devlet modeliyle dolaylı bir etkileşim kurmuş olsa da Akçura'nın fikri gelişimi daha çok Osmanlı pratiğinin başarısızlığına verilen entelektüel bir tepkidir. Bu açıdan onun için belirleyici olan, devrimden çok imparatorluğun iç dinamikleridir (Berk, 2017: 479)

SONUÇ

Fransız Devrimi'nin yalnızca Batı'da değil, Osmanlı İmparatorluğu'nda da derin düşünsel ve siyasal değişimleri ortaya koyan bu çalışmada, devrimin temel değerleri olan özgürlük, eşitlik, halk egemenliği ve laiklik gibi kavramlar, Osmanlı'nın mevcut toplumsal ve siyasal yapısıyla çelişmesine rağmen, özellikle yenilikçi Osmanlı aydınları tarafından bir dönüşüm aracı olarak benimsendiği görülmüştür. Aydınlanma düşüncesiyle şekillenen bu prensipler, Batı Avrupa'da bireysel hakların tanınması, dini otoritenin sınırlandırılması ve anayasal yönetim arayışları gibi gelişmelere öncülük ederken; Osmanlı'da bu fikirlerin, devletin temel yapısıyla çatıştığı ifade edilmiştir. Buna rağmen Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi reformlarla, devrimin bazı ana fikirleri sınırlı da olsa Osmanlı bürokrasisinde karşılık bulduğu görülmektedir.

Birinci araştırma sorusu kapsamında yapılan alan yazın incelemesi, Fransız Devrimi'nin Osmanlı Devleti'nin idari yapısı üzerindeki etkilerini somut biçimde ortaya koymaktadır. Devrimin temel ilkeleri arasında yer alan halk egemenliği, eşit yurttaşlık ve temsilî yönetim kavramları, özellikle II. Mahmud döneminden itibaren Osmanlı yönetici elitleri üzerinde etkili olmuş; bu kavramlar Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanları gibi kapsamlı reform süreçlerinin düşünsel ve siyasal altyapısını oluşturmuştur. Söz konusu reform girişimleri, imparatorluk tebaasına daha eşitlikçi bir hukuk sistemi kazandırma ve vatandaşlık bilinci oluşturma amacını taşımaktadır.

Fransız Devrimi yalnızca siyasal sistem üzerinde değil, eğitim, hukuk, basın ve kamuoyu gibi alanlarda da etkisini göstermiştir. Jön Türk hareketinin örgütlenme biçimi, düşünsel kaynağı ve özgürlük vurgusu Fransız ihtilalci ruhundan izler taşımaktadır. Osmanlı aydınları, Fransa'ya hayranlık beslemekte ve Fransız edebiyatı ile siyasetinden esinlenerek kendi toplumlarında da anayasa, parlamento, vatandaşlık gibi Batı menşeli kavramları tartışmaya açmaktaydılar. Meşrutiyet hareketleri, bu fikirlerin Osmanlı sistemine doğrudan yansıması olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu fikirlerin topluma tam olarak yerleştirilememesi, birçok kavramın yüzeysel düzeyde aktarılması, uygulamada ciddi uyumsuzluklara yol açmıştır. Osmanlı'da özellikle Meşrutiyet döneminde Fransız devrimci ideolojisine açık bir yönelim görülmüş; Fransa'ya duyulan siyasi ve kültürel yakınlık, dönemin basınında ve diplomatik temaslarında da açıkça ifade edilmiştir. Aynı dönemde, özgürlük, adalet ve meşrutiyet gibi kavramlar Fransız Devrimi'nden alınarak Osmanlı kamuoyunda yaygınlaştırılmış, halk nezdinde bu kavramlar giderek daha fazla

meşruiyet kazanmıştır. Tüm bu gelişmeler, Osmanlı yönetim sisteminde otoritenin mutlakiyetten temsili yapıya doğru dönüşmesinde Fransız İhtilali'nin belirleyici bir fikirsel zemin oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Böylelikle Devrim, Osmanlı'da modernleşme sürecinin hem teorik zeminini hem de pratik yansımalarını şekillendiren önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Alan yazın taramaları, Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecinde doğrudan bir müdahalede bulunmasa da dolaylı ve belirgin etkiler yarattığını göstermektedir. Devrimin ardından Avrupa'da hızla yayılan milliyetçilik ideolojisi, Osmanlı'nın çok uluslu ve çok dinli yapısı içinde ciddi kırılmalara yol açmış; etnik ve mezhepsel kimliklerin yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, ilk olarak 1821'deki Yunan isyanında kendini göstermiş, zamanla Sırplar, Bulgarlar, Ermeniler ve Araplar gibi farklı topluluklar arasında da benzer ayrılıkçı hareketlerle genişlemiştir.

İhtilalin yaydığı halk egemenliği ve ulusal kimlik gibi kavramlar, Osmanlı toplumu içinde yalnızca halk nezdinde değil, aydınlar ve siyasal elitler arasında da karşılık bulmuştur. Jön Türkler ve İttihatçılar gibi grupların söylemlerinde sıkça yer alan "hürriyet", "eşitlik" ve "adalet" gibi kavramlar, Fransız Devrimi'nin ideolojik mirasının açık göstergeleridir. Osmanlı yönetimi, bu düşünsel dönüşüme karşı reformlarla yanıt vermeye çalışmış; ancak Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet gibi girişimler, çok uluslu yapıyı bir arada tutmak yerine daha fazla çözülmeye yol açmıştır.

Özellikle millet sisteminin zayıflaması, farklı grupların merkezi otoriteye karşı siyasal bağımsızlık taleplerini daha yüksek sesle dile getirmesine neden olmuştur. Osmanlı tebaası, Avrupa'da şekillenen ulus-devlet modeline öykünmüş; bu da ortak vatandaşlık gibi modern siyasi kavramların imparatorluk zemininde işlerliğini kaybetmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, Fransız İhtilali doğrudan askerî ya da politik bir müdahale gerçekleştirmemiş olsa da taşıdığı fikirler aracılığıyla Osmanlı'nın sosyopolitik yapısını aşındıran ve çözülme sürecini hızlandıran temel ideolojik dinamiklerden biri hâline gelmiştir.

Üçüncü araştırma sorusu çerçevesinde yapılan değerlendirmeler, Fransız Devrimi'nin Osmanlı aydınlarının yönetim anlayışına olan etkisinin hem bireysel düşünsel yönelimlerde hem de kolektif entelektüel oluşumlarda belirgin şekilde hissedildiğini ortaya koymaktadır. Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi

öncü aydınlar, devrim sonrası Avrupa'da ortaya çıkan siyasal ve toplumsal düşünce akımlarını yakından takip etmiş; millet, halk iradesi, anayasa ve meşrutiyet gibi kavramları Osmanlı siyasi düşünce dünyasına entegre ettikleri görülmüştür. Bu düşünsel etkileşim, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi ideolojik akımların şekillenmesinde önemli bir rol oynamış olup özellikle II. Meşrutiyet'in (1908) ilanıyla birlikte, Jön Türk hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal ajandasında halk egemenliği, ulusal birlik ve anayasal yönetim gibi kavramlar ön plana çıktığı sonucuna varılmıştır. Bu süreç, yalnızca siyasal kurumların dönüşümüne değil, aynı zamanda Osmanlı yönetim paradigmasının köklü biçimde yeniden yapılandırılmasına zemin hazırladığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak, Fransız Devrimi yalnızca Avrupa'da değil, Osmanlı'da da hem zihinsel hem de yapısal düzlemde büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşüm, modernleşme çabalarına ivme kazandırırken, çok uluslu yapının çözülme sürecini de hızlandırmıştır. Milliyetçilik ideolojisi, Osmanlı'nın son döneminde en etkili düşünsel unsur haline gelirken, aynı zamanda yeni bir ulus kimliği oluşturulmasının önünü açmıştır. Dolayısıyla, Fransız Devrimi'nin Osmanlı üzerindeki etkisi yalnızca dışarıdan gelen bir dalga değil, iç dinamikleri dönüştüren köklü bir tarihsel kırılma noktası olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular doğrultusunda, gelecekteki araştırmalar için bazı kısmi öneriler geliştirmek mümkündür. Öncelikle, incelenen Osmanlı aydınları çoğunlukla merkezî entelektüel figürlerden oluşmaktadır; bu nedenle, taşra kökenli veya Arap, Arnavut ve Kürt gibi farklı etnik kimliklere sahip düşünürlerin Fransız Devrimi etkisinde nasıl bir yönelim geliştirdiği üzerine mikro düzeyde incelemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca Osmanlı'daki milliyetçilik türlerinin Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi yalnızca genel hatlarıyla değil, aralarındaki ideolojik çatışmalar ve geçişkenlikler bakımından da daha derinlikli analiz edilmesi gerekmektedir. Fransız Devrimi'nin düşünsel mirası, yalnızca siyasal değil, aynı zamanda hukuki belgeler üzerinden de izlenebilir durumdadır; bu nedenle Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet gibi reform metinleri doğrudan devrim sonrası Avrupa düşüncesiyle ilişkilendirilerek yeniden yorumlanmalıdır. Bu öneriler, hem Osmanlı entelektüel dönüşümünü daha bütüncül biçimde kavramayı mümkün kılacak hem de milliyetçilik tarihine yeni katmanlar ekleyecek potansiyele sahiptir.

KAYNAKLAR

Ahmad, F. (1995). *İttihat ve Terakki 1908–1914 (N. Yavuz, Çev.).* Kaynak Yayınları.

Akbaş, Ş. (1982). *Ahmet Rasim*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Akçam, T. (1995). *Türk ulusal kimliği ve Ermeni sorunu*. İletişim Yayınları.

Akçura, Y. (2006). *Türkçülük*. Toker Yayınları.

Akdağ, İ. (2021). Yayılmacı milliyetçi ideoloji belirlenimli toplumsal formasyonların yükselişi: Ekonomi politik açıklama. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi 3*(2), 31-49.

Akıncı, M. (2009). Muhafazakârlık ve Değişim: Değişime Direniş Mi Yoksa İhtiyatlı Değişimi Savunmak Mı? *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1* (1), 133-148.

Aksoy, C. M. (2021). Milliyetçi İdeolojinin Tarihsel Gelişimi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 10*(30), 659-677.

Akşin, S. (1994). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İletişim Yayınları.

Akyüz, Y. (2012). *Türk eğitim tarihi: M.Ö. 1000 – M.S. 2012* (19. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.

Altınkaynak, H. (1984). *Ahmet Rasim*. Millet Yayınları.

Altun, A. (2016). Küreselleşme çağında milliyetçilik ve ulus-devlet. *International Journal of Academic Value Studies 2*(3), 145-160.

Anderson, B. (2014). *Hayali Cemaatler (Çev. İ. Savaşır)*. Metis Yayınları.

Arslan, A. (2013). Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi. *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, 9*(1), 9-27.

Atay, H. (1962). Medreselerin Gerilemesi. *Ankara İlahiyat fakültesi Dergisi, 1*(24), 18-21.

Atılgan, G. (2009). Sosyalist milliyetçilik söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayriliklar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64*(3), 1-25.

Aydın, R. (2018). Ulus, Uluslaşma ve Devlet: *Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 6*(1), 229-256.

Aykaç, G. (2021). *18. Yüzyıl Fransız Düşüncesinde Diderot'nun Yeri ve Önemi* [Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.

Balibar, É., & Wallerstein, I. (1993). *Irk ulus sınıf; belirsiz kimlikler. (N. Ökten, Çev.)* Metis Yayınları.

Başaran, D. (2018). Betül Karagöz Yerdelen'İn Uluslararası Milliyetçilik Yaklaşımı. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, *3*(1), 99-120.

Bayraktutan, Y. (1996). *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocaklar, 1912-1913*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi (Cilt 3).* Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bekcan, O. (2023). Fransız İhtilali'nin Osmanlı Siyasal ve Düşünsel Hayatı Üzerine Etkileri. *Bartın Üniveritesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *8*(1), 151-159.

Berk, E. (2017). Yusuf Akçura ve fikirleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (59), 479-509.

Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma.* Yapı Kredi Yayınları.

Bey, H. N. (2015). *Fransız İnkılabı Tarihi. (S. V. Toprak, Dü.)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bezci, B., & Çelik, F. (2010). *Montesquieu 'da Özgürlük ve Cumhuriyetçilik.* Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 27-35.

Bolat, B. S. (2005). Fransız İnkılabının Türk modernleşme Sürecine Etkileri. *Gazı üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 149-167.

Boztemur, R. (2006). Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus Devletin Kapitalist Üretim Tarziyla Birlikte Gelisimi". *Dogu Bati Düsünce Dergisi,* 161-179.

Canell, M. (1985). *Namık Kemal Hayatı Sanatı ve Fikirleri*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

Çadırcı, M. (1991). Namik Kemal'in sosyal ve ekonomik görüşleri. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, *2*(2).

Cresson, A. (1965). *Diderot (Hayatı-Felsefesi-Eserleri-Seçmeler). (A. Bezirci, Çev.).* Oluş Yayınları.

Çakır, E. A. (2022). Namık Kemal'in Hürriyet kavramına bakışı *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 65-73.

Çalık, E. S. (2023). Montesquieu'de Siyasi Güç ve Özgürlük İlişkisi Bağlamında Devlet Düşüncesi. *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, 66-81.

Çaylak, A., & Çelik, A. (2008). Cumhuriyet Modernleştirmesinde Tarih, Din ve Etnisite Algısı. *Muhafazakâr Düsünce Dergisi, 5*(18).

Çiller, Y. (2015). Modern milliyetçilik kuramları açısından 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu fikir akımları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *10* (2), 45-65.

Çüçen, K. (2013). Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 25-34.

Darendelioğlu, İ. (1968). *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri.* Toker Yayınları.

Değirmenci, R. (2023). Montesquieu Düşüncesinde Kuvvetler Ayrılığı Özgürlük ve Yargı Gücü. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13*(1), 239-257.

Diderot, D. (2019). *Körler Üzerine Mektup – Sağır ve Dilsizler Üzerine Mektup. (A. Cemgil, & D. Cemgil, Çev.)*. Kültür Yayınları.

Dizdaroğlu, H. (1995). *Namık Kemal.* Varlık Yayınları.

Duman, F. (2006). Akılcılık Bağlamında İki Aydınlama Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61*(1), 117-149.

Duran, H., & Salkın, M. E. (2015). Namık Kemal ve Ali Suavi nin Milliyetçilik Anlayışı. *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(3), 85-106.

Durmaz, O. (2023). Türk yurdu dergisinde dış Türklerle ilgili yayımlanan haberler ve makaleler bibliyografyası (1911-1931). *Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 121-139.

Düvenci, S. (2024). Millet sisteminden Osmanlıcılığa: Kimlikler üzerinden bir değerlendirme. *Studies on Social Science Insights*, *4*(3), 1–18.

Ebinç, S. (2024). *Muhâyyileden Muhâkemeye:* Milliyetçilik Kuramları Üzerine Bir Deneme. *15*(2), 1192-1226.

Ekinci, E. (2016). Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(1), 149-172.

Ekrem, A. (1930). *Namık Kemal.* Devlet Matbaası.

Emiroğlu, H. (2007). Fransız Devriminin Osmanlı Devleti Üzerine Etkisi ve Sonuçları. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 3*(12), 25-50.

Ercilasun, A. B. (2004). *Türkçülüğün Tarihi*. Ötüken Neşriyat.

Erdem, T., & Çelik, H. B. (2023). Millet Olgusunu Irk ve Etni Dolayımıyla Analiz Etmek. *SDE Akademi Dergisi*, *3*(2), 265-297.

Erkan, Ü. (2016). Türk Yurdu Dergisinde Milliyetçiliğin Analizi (1911-1931). *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 132-144.

Ertaylan, İ. H. (1932). *Ahmet Vefik Paşa.* Kanaat Kütüphanesi.

Eser, Ü. (2015). Millet sisteminin tarihi arka planı: Gayrimüslim cemaatler için özerk bir alan. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *13*(24), 204-212.

Eyicil, A. (2004). *İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey*. Gün Yayıncılık.

Fuad, B. (2003). *Voltaire*. Babil Yayınları.

Gençer, B. (2006). Gelenekselciliğin Pınarları: Edmund Burke ve Ahmed Cevdet. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, *2*(7), 185.

Gencer, B. (2014). Ahmed Cevdet'in çağdaş Türk muhafazakâr düşüncesine etkisi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, *10* (39).

Gökalp, Z. (2014). *Türkçülüğün Esasları.* Ötüken Yayınları.

Gökberk, M. (2016). *Felsefe Tarihi.* Remzi Kitabevi.

Gökkaya, A., & Yeşilbursa, C. C. (2008). *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi.* Siyasal Kitap Evi.

Gömeç, S. (2004). Türk dünyası ve Turancılık. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, 43*(2), 5–28.

Gültekingil, M., & Bora, T. (Eds.). (2021). *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Cilt 7 / Liberalizm.* İletişim Yayınları.

Güneş, M. (2018). Emperyalizm, Propaganda ve Basın İlişkisi: II. Abdülhamid Döneminden Örnekler. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, *5*(10), 173-187.

Güngör, C. (2007). *Devrim Üzerine. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 3*(11), 71-98.

Güngör, E. (1992). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik.* Ötüken Yayınları.

Gürsoy, Ş., & Çapcıoğlu, İ. (2006). Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 89-98.

Güvenç, C. (2020). Fransız Burjuva Devrimi; Bir Aydınlanma Hareketi Olarak Mutlak Monarşiden Cumhuriyete Geçiş. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,2*(1), 64-73.

Reyhan, C. (2008). Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve. *Gazi Akademik Bakış*, *1*(2), 121-138.

Hayes, C. J. (1995). *Milliyetçilik: Bir Din. (M. Çiftkaya, Çev.)* İz Yayıncılık.

Hekimoğlu, H. B. (1989). *Modernleşme ve siyasal istikrarsızlık.* Toplum ve Bilim, 131-142.

Heywood, A. (2006). *Siyaset.* Liberte Yayınları.

Heywood, A. (2007). *Siyasi İdeolojiler.* Adres Yayınları.

Hobsbawn, E. J. (2014). *Milletler ve Milliyetçilik (5 b.).* Ayrıntı Yayınları.

Huberman, L. (2009). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla.* İletişim Yayınları.

İnce, Y. (2017). II. Mahmud devri reformlarının tebaa tarafından algılanışı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *32* (2), 427-457.

İnuğur, M. N. (2005). *Basın ve Yayın Tarihi.* Der Yayınları.

İpşirli, M. (1981). Hasan Kâfî El Akhisarî ve devlet düzenine ait eseri Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem. *Tarih Enstitüsü Dergisi, 10*, 239–278.

İrem, N. (2007). Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği. *Doğu Batı Düşünce Dergisi,* (39), 157-179.

İskit, S. (1943). *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları.* Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayını.

İşler, E. (1999). Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(5), 48-54.

Jenkins, C. (2017). *Kısa Fransa Tarihi.* Say Yayınları.

Kalın, M. F. (2017). Voltaire'in Dinî Hoşgörü Anlayışı ve İslâm'la İlgili Düşüncelerinin Değerlendirilmesi. *İlahiyat Fakültesi Dergisi,4*(7), 31-51.

Kalsın, B. (2014). İsmail Gaspıralı ve Tercüman Gazetesi. *UHİVE Dergisi, 2*(2), 95-115.

Kaplan, M. (1948). *Namık Kemal Hayatı ve Eserler.* İbrahim Horoz Basımevi.

Kaplan, M. (1995). *Türk Milli Kültürü.* Dergâh Yayınları.

Karakaş, M. (2006). Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği. *Doğu Bati Düşünce Dergisi,* 9(38), 57-76.

Karal, E. Z. (1940). *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği.* Kenan Basımevi.

Karal, E. Z. (1977). *Osmanlı Tarihi.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karaman, M. A. (2018). Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (44), 62-79.

Karpat, K. H. (2004). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler.* Timaş Yayınları.

Kavık, M. (2024). Fransız İhtilali'nin Başlaması ve İhtilal Süreci. *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi, 11*(113), 59-64.

Kedourie, E. (2017). *Avrupa'da Milliyetçilik. (H. Timurtaş, Çev.)* Köprü Kitapları.

Kemal, N.(2012). *Vatan Yahut Silistre*. Rıhtı Yayınları.

Koca, O. (2020). Türkiye'de Muhafazakâr Milliyetçi ve Sol Düşüncelerde Siyasal Bir Sembol Olarak Atatürk. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *75* (4), 1469-1489.

Koç, A. K. (2018). İngiliz ve Amerikan Devrimlerine Fransız Devrimi Üzerinden Bir Bakış. *Liberal Düşünce Dergisi, 23*(91-92), 53-73.

Koç, Y. (2011). 1789 Fransız Devrimi ve 1917 Ekim Devrimi üzerine notlar: *Jakobenlik–Bolşeviklik. Bilim ve Ütopya*, *205*, 45–59.

Koçak, M. (2021). *Osmanlı'da Kimlik ve İktidar: Devşirme Sistemi ve Bürokratik Elit.* Kronik Kitap.

Kolcu, A. İ. (1979). *Ahmed Rasim Matbüat Hatıralarından Muharrir Şair Edib.* Kervan Kitapçılık.

Korkmaz, T. (2016). *Milliyetçilik ve Anadoluculuk.* Kitap Yayıncılık.

Koyuncu, A. (2004). Osmanlı Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD),*(1), 203-212.

Kuran, E. (1996). Fransız İnkılabı'nın Türk Düşünürlerine Etkisi (1789–1922). *Erdem, 9*(26), 737–741.

Kurtaran, U. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda millet sistemi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(8), 57–71.

Kushner, D. (2009). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908. (R. Ertem, Ş. S. Türet, & F. Erdem, Çev.)*. Kesit Yayınları.

Lee, S. J. (2004). *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*. Ankara: Dost Kitapevi.

Lewellen, T. C. (2011). *Siyasal Antropoloji. (A. Koca, Çev.)*. Birleşik Yayınları.

Locke, J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme. (F. Bakırcı, Çev.)*. Ebabil Yayınları.

Mardin, Ş. (1989). Fransız devriminin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 10*(1-3), 58-76.

Mardin, Ş. (2013). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu.* İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2014). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908.* İletişim Yayınları.

Oba, A. E. (1995). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu.* İmge Kitapevi.

Oklay, E. (2014). Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Eğitim Tarihi Açısından Önemi Üzerine Bir İnceleme. *Tarih İnceleme Dergisi, 29*(1), 233-251.

Oppenheimer, F. (1997). *Devlet.* Engin Yayıncılık.

Orhan, Ö. (2012). JJ. Rousseau'da Genel İrade Kavramı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 1-26.

Orhan, Ö. (2013). Rousseau ve Türkiye. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi),* (16), 121–148.

Öğün, S. S. (1992). *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu.* Dergâh Yayınları.

Öktem, Ü. (2004). Osmanlı medreselerinde felsefe. *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), 15*(15), 271–288.

Ölçekçi, H. (2016). Milliyetçi Fikir Dergiciliği Yayınlar Bibliyografyası. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, (42)*, 266-297.

Öymen, O. (2005). *Ulusal Çıkarlar, Küreselleşme Çağında Ulus Devleti Kavramak.* Remzi Yayınevi.

Özbey, K. (2022). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sınırın Entelektüel Izlekleri: Namik Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'da Sınır İmgesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *32*(2), 769-782.

Özden, M. (2011). Bir Halkçı Münevverler Platformu: Halka Doğru Dergisi (1913-1914). *Milli Folklor, 23*(89).

Özer, M. A., Ayhan, U., & İrdem, İ. (2018). Liberal Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliği: Bir Dikotomi Mi Yoksa Uygulanabilir Bir Argüman Mi? *Tesam Akademi Dergisi, 5*(1), 35-62.

Özhazinedar, T. (2023). Osmanlı'da Liberalizm Algısı. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *10*(1), 58-82.

Parla, T. (2004). *Türkiye'de Siyasi Kültürün Resmi Kaynakları: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi.* İletişim Yayınları.

Paşa, A. (2000). *Medhal-i Kava'id.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Paşa, A. (2011). *II, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.* İlgi Kültür Sanat Yayınları.

Polat, N. H. (2003). Türkçe'nin Öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa. *TÜBAR,* (13), 448-454.

Polat, N. H. (2020). Türk Dil Kurumunun büyük atası Türk Derneği ve dergisi hakkında notlar. *Türk Dili,* (822), 10–23

Rasim, A. (1999). *Osmanlı Tarihi XVIII. (M. Hasırcı, Dü.)*. Emir Basım Yayın.

Rousseau, J. J. (2008). *Toplum Sözleşmesi. (V. Günyol, Çev.)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e.* İmge Yayınları.

Sari, M. F. (2024). Namık Kemal ve Osmanlı'da Anayasal Düşüncenin Gelişimi. *Adalet Dergisi*, (73), 615-639.

Sarıca, P. M. (1981). *100 Soruda Fransız İhtilali.* Gerçek Yayınevi.

Savaş, A. R. (2021). *Sentez Siyasetin Sosyopolitik İnşaası: Ak Parti*. Gazi Kitapevi.

Sivri, Başbakan (2022). II. Meşrutiyet Devri Pan-İslamizm Tartışmaları: İçtihad Dergisi ve Celâl Nûri Örneği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, *9* (4), 1362-1385.

Shaw, S. J. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. (M. Harmancı, Çev.)* İstanbul: E Yayınları.

Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik.* Atıf Yayınları.

Soboul, A. (1969). *1789 Fransız İnkılâbı Tarih.* Cem Yayınevi.

Soboul, A. (1989). *Fransız Devriminin Kısa Tarihi. (İ. Yarkın, Çev.)*. Inter Yayınları.

Soysal, İ. (1999). *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802).* TTK. Yayınları.

Sönmez, İ., & Özdağ, S. (2020). Marksizm Ve Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, *2*(2), 98-111.

Şehsuvaroğlu, L. (2008). *Büyük Birlik Projesi Olarak Milliyetçilik ve Namık Kemal: Türk Düşüncesinin Evrimi Çağdaş Türk Düşüncesinde Milliyetçiliğin ve İsamcılığın Kaynakları.* Elips Yayınları.

Şenoğlu, K. (2009). *Yusuf Akçura: Kemalizm'in İdeoloğu.* Kaynak Yayınları.

Şenses, M. (2018). Edmund Burke'den Hareketle Devrim Eleştirisi. *Liberal Düşünce Dergisi, 23* (91-92), 75-93.

Şeyhalıoğlu, H. (2011). Siyasal Muhafazakârlığı Temel İlkeleri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *1*(1), 5-28.

Şimşirgil, A., & Ekinci, E. (2008). *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle.* KTP Yayınları.

Tanilli, S. (2007). *Voltaire ve Aydınlanması.* Adam Yayınları.

Tanpınar, A. H. (1942). *Namık Kemal Antolojisi.* Muallim Ahmet Halit Kitap Evi.

Timuçin, A. (2008). Aydınlanma Nedir. *Bilim ve Gelecek Dergisi*, (50), 9-67.

Tocqueville, A. d. (2004). *Eski Rejim ve Devrim.* İmge Kitabevi.

Toprak, S. V. (2015). *Nuri Tarihi, Vak`Anüvis Halil Nuri Bey.* Türk Tarih Kurumu.

Türkman, S. (2010). Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp/Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp. *Atatürk Dergisi*, *3*(4).

Türkmenoğlu, MA. (2019). Osmanlı iflası kurtarma planı: Osmanlıcılık. *Tarih ve Gelecek Dergisi, 5* (2), 408-427.

Türköne, M. (1989). Tanzimatta Millet Fikrinin Doğuşu. *Tükiye Günlüğü Dergisi* (8), 36.

Uçar, F. (2018). Türk düşüncesinin Osmanlıcılık fikrinin ortaya çıkışı ve Türk siyasal hayatına etkileri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, *10* (18), 81-108.

Ukuşlu, H. (2021). *Cumhuriyet Dönemi Muhafazakâr Milliyetçilikte Millet Anlayışı*. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Usta, A. (2018). Aydınlanma Düşüncesine Kısa Bir Bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi,* (1), 74-90.

Uzun, T. (2010). Osmanlı döneminde Türk milliyetçiliği ideolojisinin kaynakları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (28), 253-268.

Ülken, H. Z. (1998). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi.* Ülken Yayınları.

Ülken, H. Z. (2016). *Millet ve Tarih Şuuru.* İş Bankası Kültür Yayınları.

Üstel, F. (1997). "*Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi.* İletişim Yayınları.

Üstel, F. (2020). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931) (5 b.).* İletişim Yayınlaır.

Üzümlü, A. M. (2019). Tanımların Ötesinde Milliyetçilik: Kuramlar,Tartışmalar, Paradoksilar. *Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, (89), 325-334.

Yahşi, F. (2017). Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner'in Milliyetçilik Kuramına Bakış. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, *6*(18), 699-710.

Yalçınkaya, M. (2009). *Osmanlı Dış Politikası ve Fransız Devrimi (1789–1804*). Küre Yayınları.

Yanık, C. (2013). Etnisite, kimlik ve milliyetçilik kavramlarının sosyolojik analizi. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (20), 225-237.

Yenidünya, S. (2009). Halet Efendi'ye Dair Bir Risale. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(11), 17-39.

Yeşilot, O. (2012). *Hasan Melikzade Zerdabi ve Ekinci Gazetesi.* Yeditepe Yayınevi.

Yetişgin, M. (2014). *Modern Avrupa Tarihi.* Ankara: Nobel Akademik Yayınları.

Yıldırım, E. (2006). Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik. D*oğu Batı Düşünce Dergisi Milliyetçilik I Sayısı, 9*(38), 181-199.

Yıldırım, T. (2012). Condorcet'nin Dini Gelişim Sürecini Tahlili. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *11*(22), 137-157.

Yıldırım, Y. (2019). Fansız Devriminde Yurttaşlık ve Etkilerline Dair Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (21), 251-271.

Yılmaz, A. Y., & Erdem, T. (2020). Osmanlı millet sistemi ve milliyetçilik ile ilişkisi. *Turkish Studies – Economics, Finance, Politics*, 15(4), 2835–2854.

Yılmaz, O. A. (2022). Atatürk'ün Halkçılık İlkesi Üzerine Bir Tartışma: Halkçılık Mı Popülizm Mi? *Memleket Siyaset Yönetim*, *17*(37), 143-172.

Yunus, M. A. (2025). Benedict Anderson'ın Ulus İnşası Anlayışı: İktidar İlişkileri Perspektifinden Bir Eleştiri. *International Journal of Management Academy, 8*(1).